

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ
З ДИСЦИПЛІНИ
«ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ»

Умань
Видавництво «Візаві»
2017

УДК 37(09)(075.8)

С 17

*Рекомендовано до друку вченою радою факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол №4 від 20.XI.2017 р.)*

Рецензенти:

Кочубей Т. Д. – доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної педагогіки та історії педагогіки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Пащенко Д. І. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології, дошкільної і початкової освіти Комунального вищого навчального закладу Київської обласної ради «Академія неперервної освіти».

Автори-упорядники:

Ткачук Л. В. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету

Ткачук М. М. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету

Самостійна робота студентів з дисципліни «Історія педагогіки»:
навч.-метод. посібн. / упоряд. Ткачук Л. В., Ткачук М. М. – Умань, ВПЦ «Візаві», 2017. – 140 с.

Посібник містить навчальну програму дисципліни «Історія педагогіки», методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять (плани семінарських занять, запитання для самоперевірки та контролю знань, завдання практичного спрямування, запитання для роздумів, теми рефератів, списки рекомендованої літератури), глосарій із зарубіжної та вітчизняної історії педагогіки.

Посібник може бути корисним викладачам і студентам педагогічних навчальних закладів.

УДК37(09)(075.8)

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА.....	6
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	19
СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ.....	23
ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ ШКОЛИ І ПЕДАГОГІКИ	
Тема 1 Освіта й виховання у світовій суспільній цивілізації. Педагогічна думка епохи Античності.....	23
Тема 2 Освіта й виховання в епохи Середньовіччя та Відродження.....	29
Тема 3 Педагогічна теорія Я. А. Коменського.....	33
Тема 4 Педагогіка епохи просвітництва та періоду становлення капіталізму.....	38
Тема 5 Західноєвропейська педагогіка кінця XVIII – першої половини XIX століття.....	42
Тема 6 Загальні тенденції світової педагогіки кінця XIX – початку XX століття.....	47
Тема 7 Сучасні системи освіти у найрозвиненіших країнах світу.....	54
ІСТОРІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ШКОЛИ І ПЕДАГОГІКИ.....	
Тема 8 Школа й педагогічна думка Київської Русі.....	56
Тема 9 Освіта й педагогічна думка українського Відродження (XVI – середина XVIII століття).....	60
Тема 10 Українська школа і педагогіка періоду Руїни (друга половина XVIII століття).....	66
Тема 11 Школа і педагогічна думка в Україні у першій половині XIX століття.....	71
Тема 12 Педагогічна наука в Україні другої половини XIX століття.....	75
Тема 13 Українська школа й педагогіка початку XX століття...	82
Тема 14 Школа і педагогіка України у радянський період (20–80 рр.).....	86
Тема 15 Педагогічна система А. С. Макаренка.....	88
Тема 16 Педагогічна система В. О. Сухомлинського.....	92
Глосарій з зарубіжної історії педагогіки.....	99
Глосарій з вітчизняної історії педагогіки.....	117

ПЕРЕДМОВА

Історія педагогіки як навчальна дисципліна займає важливе місце в системі підготовки майбутніх педагогів. Вивчення її сприяє розширенню загальнопедагогічного кругозору, формуванню професійно-педагогічного світогляду, цілісної системи знань про історико-педагогічні процеси, явища, факти.

Ознайомлення із шляхами розвитку теорії і практики виховання у різні історичні періоди, в умовах різних суспільно-економічних формацій, допомагає виробити критичне ставлення до педагогічної спадщини минулого й забезпечити оволодіння кращими здобутками світової та вітчизняної педагогіки, уміння їх творчо застосовувати у практичній і науковій діяльності.

На прикладі подвижників педагогічної праці минулого майбутні вчителі засвоюють найкращі зразки чесного служіння професійному обов'язку, любові та поваги до особистості дитини, високій вимогливості до свого морального обличчя, прагнення до постійного самовдосконалення. Провідною ідеєю курсу є необхідність спрямувати увесь історико-педагогічний досвід людства, його прогресивний, гуманітарний зміст на розробку всеохоплюючої програми духовно-культурного відродження українського народу, в тому числі національної системи освіти і виховання підростаючих поколінь.

Важливою частиною курсу «Історія педагогіки» постає самостійна робота студентів. Автори-упорядники намагалися добирати зміст семінарських занять таким чином, щоб максимально активізувати самостійність студентів в оволодінні історико-педагогічними знаннями та досвідом в їх історичній ретроспективі.

Зміст модулів охоплює найважливіші питання курсу «Історія педагогіки», які спрямовані на вирішення таких завдань:

- сприяння формуванню у студентів системи історико-педагогічних знань;
- пробудження інтересу до історико-педагогічної спадщини і вироблення потреби в її вивченні та засвоєнні;
- розвиток вміння роботи з історико-педагогічною літературою;
- вироблення у студентів системи педагогічних цінностей, формування педагогічної свідомості і особистісної самостійної оцінки історико-педагогічних ідей.

У посібнику навмисно дано значно більшу кількість семінарських занять, ніж може бути розглянуто під час відведених для цього аудиторних годин. Це дає змогу викладачу на власний розсуд визначати, які теми будуть розглянуті на семінарських заняттях, а які будуть висвітлені у рефератах та на колоквиумах.

Окремі теми семінарських занять можуть використовуватися при вивченні студентами «Загальних основ педагогіки», «Дидактики», «Теорії виховання». Цим забезпечується наступність у вивченні студентами історії зарубіжної та вітчизняної педагогічної думки.

Велика кількість літературних джерел, рекомендованих до кожної теми (а це в основному максимально доступні, багатотиражні видання), на нашу думку, також не є зайвою: вона корисна викладачу, особливо молодому, а також студентам, які навчаються за індивідуальним планом або заочно і з цієї причини не мають змоги регулярно користуватися фондами бібліотеки університету.

Зрозуміло, марно сподіватися, що кожен студент опрацює всі рекомендовані до семінарського заняття джерела. Це нереально. Але кожен студент має можливість вибору певного джерела і в такому випадку обговорення тем стають більш активними і зацікавленими.

Дидактична структура посібника вибрана з урахуванням перспектив самостійного оволодіння студентами змістом теми. До кожного семінарського заняття пропонується список основних понять, запитання для самоперевірки та контролю знань, проблемні й творчі запитання й завдання, матеріали для організації самостійної роботи, список основної та додаткової літератури, тематика рефератів, які можуть бути використані у процесі організації самостійної дослідницької діяльності, проведенні педагогічних читань, конференцій тощо.

До послуг читачів глосарії із зарубіжної та вітчизняної історії педагогіки.

Не претендуючи на завершеність цього джерела, автори-укладачі сподіваються, що посібник допоможе студентам розширити розуміння великого історичного шляху, який пройшла світова та національна педагогічна думка.

Викладач, взявши за основу пропоновану програму й розробки семінарських занять, може самостійно укласти свій варіант робочої програми: вибрати теми, відібрати літературні джерела, доповнити їх новими.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

Предметом вивчення навчальної дисципліни «Історія педагогіки» є: здобуття знань про минуле теорії та практики виховання й освіти, вивчення історичних закономірностей розвитку виховання, школи і педагогічної думки у різні історичні періоди з найдавніших часів до наших днів.

Міждисциплінарні зв'язки: педагогіка, соціальна педагогіка, філософія, загальна психологія, загальна соціологія, соціальна психологія, вступ до спеціальності, історія України, історія зарубіжних країн.

Програма курсу складається з двох частин:

1. Історія зарубіжної школи і педагогіки.
2. Історія української школи і педагогіки.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою навчальної дисципліни «Історія педагогіки» є:

- розкриття скарбів виховної мудрості українського та інших народів;
- визначення місця національної педагогіки в історії світової культури;
- прищеплення студентам любові до педагогічного фаху, формування ідеалу вчителя на основі прикладів життя відомих педагогів та висвітлених у їхніх творах вимог до вчительської професії, виховання у майбутніх учителів рис, необхідних для майбутньої роботи;
- поглиблення у студентів педагогічної ерудиції та збагачення їхньої духовності, розширення професійного кругозору;
- максимальне використання інтелектуального потенціалу студентів, залучення їх до творчого дослідництва, розвиток у них активності, самостійності під час оволодіння програмним матеріалом, формування прагнення підвищувати педагогічну майстерність.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни «Історія педагогіки» є:

- виявити закономірності розвитку виховання, школи і педагогічної думки у різні історичні періоди;
- сформуванню в студентів систему знань про світовий історико-педагогічний процес та про місце української педагогіки в ньому;

– розкрити кращі здобутки педагогічної мудрості українського й інших народів та виробити вміння застосовувати їх у своїй майбутній професійній діяльності;

– сформувати самостійне історико-педагогічне мислення (навчити бачити і розуміти закономірності розвитку педагогічних категорій);

– оволодіти методами ретроспективного аналізу історико-педагогічних явищ і фактів;

– розширити професійний світогляд, збагатити духовну культуру майбутніх педагогів.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні

знати про :

– розвиток освіти й виховання з найдавніших часів до наших днів;

– найважливіші педагогічні теорії, що склались у різні історичні епохи;

– погляди й спадщину найвидатніших педагогів минулого;

– витоки історії педагогіки й процесу її розвитку, що впливають на формування світогляду майбутніх спеціалістів.

вміти :

– аналізувати й давати принципову оцінку різним педагогічним концепціям і теоріям;

– творчо використовувати кращі надбання педагогічної спадщини під час розв'язання сучасних актуальних проблем.

У результаті опанування дисципліною «Історія педагогіки» у студента повинні бути сформовані компетентності з навчальної дисципліни, що узгоджуються із загальними та професійними компетентностями.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1 ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ ШКОЛИ І ПЕДАГОГІКИ

Тема 1.1. Освіта й виховання у світовій суспільній цивілізації. Педагогічна думка епохи Античності.

Предмет, завдання, значення та структура курсу «Історія педагогіки». Історія педагогіки як історична і педагогічна наука.

Зв'язок історії педагогіки з історією матеріальної і духовної культури. Історія педагогіки як фахова і як культурологічна дисципліна. Принципи побудови і методи дослідження історії педагогіки. Джерела історії педагогіки, їх класифікація.

Характеристика основних теорій походження виховання. Джерела вивчення педагогічного досвіду первісних людей. Особливості виховання на різних етапах розвитку первіснообщинного ладу. Виникнення організованих форм виховання. Первісні виховні інституції: рід, плем'я. Вікова ініціація. Дитячі ігри, традиції, звичаї, ритуали, обряди, їх роль у вихованні підростаючого покоління. Перші в історії виховні заклади.

Поява писемності. Піктографічне письмо. Передумови й процес виділення виховання в особливу форму суспільної діяльності. Проблема відокремлення розумового виховання від фізичної праці.

Виховання та навчальна практика у країнах Стародавнього Сходу. Основні ознаки виховання у період становлення рабовласницького суспільства. Передумови виникнення перших шкіл. Розвиток систем письма у стародавніх народів. Характеристика шкільництва у стародавніх Шумері, Єгипті, Китаї, Індії.

Освітньо-виховні системи у державах Стародавньої Греції. Характеристика спартанської й афінської освітньо-виховних систем, їх порівняльний аналіз. Зміст і методика навчання у школах Стародавньої Греції. Буквоскладальний метод навчання грамоти. Індивідуальна форма організації навчання у школах Стародавніх Афін. Освіта в епоху еллінізму. Усуспільнення шкільної справи. «Сім вільних мистецтв». Характеристика еллінської системи освіти.

Зародження педагогічної теорії у філософських вченнях древньогрецьких мислителів. Педагогічні ідеї Демокрита, Сократа, Платона, Аристотеля. Виховання й шкільна освіта у Стародавньому Римі. Основні типи шкіл, зміст освіти і виховання в них. Педагогічні ідеї М. Ф. Квінтіліана.

Тема 1.2. Школа й педагогіка Середньовіччя.

Загальна характеристика епохи середньовіччя у Європі. Основні ознаки й умови розвитку виховання й освіти. Основні типи виховання та освіти в Європі у період розквіту феодалізму: церковне, лицарське, бюргерське, практичне. Виховання й освіта жінок. Зміст освіти у церковних школах. Індивідуально-групова форма навчання. Катехізичний спосіб оволодіння знаннями. Мета, зміст та система

лицарського виховання. Міські школи, їх історико-педагогічне значення. Виховання дітей селян. Особливості виховання дівчат. Педагогічна думка середньовіччя. Схоластика, її вплив на зміст і методику навчання. Начотництво й догматизм схоластичного навчання. Позитивні і негативні риси схоластики. Розвиток університетської освіти у середньовічній Європі. Суспільно-економічні умови їх виникнення, демократичні засади діяльності перших університетів.

Тема 1.3. Школа й педагогіка епохи Відродження.

Загальна характеристика й умови виникнення європейського Відродження (XIV–XVI століття.). Основні ознаки педагогіки епохи гуманізму. Школа і педагогічна думка епохи Відродження. Педагогічні ідеї педагогів-гуманістів (Е. Роттердамський, Ф. Рабле, М. Монтень, Т. Мор, Т. Кампанелла, В. Фельтре).

Тема 1.4. Педагогічна теорія Я. А. Коменського.

Життя, педагогічна діяльність і теоретична спадщина Яна Амоса Коменського. Коменський і демократичний рух XVII ст. Основні риси і суперечності світогляду. Педагогічна теорія Коменського як частка плану вдосконалення людства. Загальна мета і завдання виховання. «Велика дидактика» – теоретичне обґрунтування педагогіки нового часу. Принципи природовідповідності та народності виховання – методологічна основа педагогічної теорії Коменського.

Вчення про школу. Принципи побудови системи шкільної освіти. Вікова періодизація. Структура навчальних закладів, зміст освіти в них та вимоги до організації їх діяльності.

Дидактичні погляди Коменського. Сутність процесу навчання і завдання освіти. Вимоги до визначення змісту освіти. Принципи навчання. «Золоте правило дидактики». Проблема організації шкільного навчання. Обґрунтування класно-урочної системи. Вимоги до уроку. Методи і правила навчання. Проблема підручника та вимоги до нього. Характеристика підручників, складених Коменським.

Проблеми виховання і дисципліни у педагогічній теорії Коменського. Завдання, засоби та методи морального виховання. Проблема шкільної дисципліни. Коменський про педагогічну професію і вимоги до вчителя.

Тема 1.5. Шкільництво та педагогічна думка в Європі XVII-XVIII століття.

Англійська педагогіка XVII століття. Буржуазна революція в Англії XVII століття, її вплив на розвиток виховання й освіти. Педагогічна концепція Дж. Локка. Шляхи формування особистості джентльмена. Дж. Локк про зміст і методи розумового, морального й фізичного виховання дітей.

Французьке просвітництво XVIII століття. Педагогічні ідеї французьких філософів-просвітників XVIII століття К. Гельвеція і Д. Дідро.

Педагогічна теорія Ж.-Ж. Руссо, загальні принципи розробленої ним виховної системи. Новаторський характер ідей Ж.-Ж. Руссо. Теорія природного і вільного виховання. Періодизація життя дитини, зміст і методи навчання й виховання на кожному з вікових періодів. Метод природних наслідків. Ж.-Ж. Руссо про виховання жінок. Суперечності у педагогічних поглядах Ж.-Ж. Руссо.

Особливості народної освіти у країнах Західної Європи XVII-XVIII століття. Моніторіальна система Бель-Ланкастера.

Тема 1.6. Західноєвропейська педагогіка кінця XVIII – першої половини XIX століття.

Педагогічна система Й. Песталоцці. Життя і діяльність, педагогічні дослідження Песталоцці. Соціологічні, психологічні та загальнопедагогічні основи ідей Песталоцці. Принцип природовідповідності. Теорія елементарної освіти. Дидактичні погляди, започаткування теорії формальної освіти. Зміст і методи розумового, морального, фізичного і трудового виховання. Методика початкового навчання. Проблема поєднання навчання з продуктивною працею учнів. Проблема взаємодії сім'ї і школи у вихованні дітей, пріоритетність родинного виховання. Песталоцці про вчителя.

Розвиток філантропізму і неогуманізму у Німеччині. Основні ідеї педагогіки філантропізму та її представників: І. Базедова, Х. Зальцмана, та ін. Організація філантропів і навчально-виховного процесу в них.

Неогуманістичний напрямок у педагогіці. Основні ідеї неогуманістів. Педагогічні ідеї В. Гумбольта.

Педагогічні погляди А. Дістервега. Загальнопедагогічні ідеї. Обґрунтування методологічних принципів виховання у творах

Дістервега. Дидактика розвивального навчання. Дістервег про вчителя і його підготовку.

Педагогічна теорія Й. Гербарта. Розробка Гербартом методологічних засад педагогіки. Теорія багатостороннього інтересу. Структура процесу навчання і його формальні ступені. Вчення про методи навчання. Ідея виховуючого навчання. Основні засоби керування дітьми. Система морального виховання.

Педагогічні погляди і діяльність соціалістів-утопістів Р. Оуена та Ш. Фур'є. Соціально-педагогічні експерименти Оуена у Нью-Ленарку. Система шкіл. Проблема поєднання навчання з продуктивною працею дітей у практиці Оуена. Педагогічний досвід комуни «Нова гармонія». Педагогічні ідеї у творах Ш. Фур'є. План ідеальної соціально-трудової організації суспільства Гармонії. Система виховання в суспільстві Гармонії.

Тема 1.7. Загальні тенденції світової педагогіки кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Нові тенденції у педагогічній теорії і практиці зарубіжних країн кінця ХІХ – початку ХХ століття. Школа у провідних державах світу кінця ХІХ – початку ХХ століття. Основні наукові напрямки зарубіжної реформаторської педагогіки кінця ХІХ – початку ХХ століття і їх характеристика.

Педагогіка «вільного виховання». Педагогічні ідеї Е. Кей, Г. Шаррельмана. Педагогічна система М. Монтесорі. Експериментальна педагогіка та її представники. Зародження педології – наукового дитинознавства. Прагматична педагогіка. Педагогічні ідеї Дж. Дьюї. Теорія «громадянського виховання» і «трудої школи» Г. Кершенштейнера. Педагогіка «нового виховання» і «нових шкіл».

Тема 1.8. Сучасні системи освіти у найрозвиненіших країнах світу.

Еволюція освітніх систем у найрозвиненіших країнах на перетині ХХІ століття. Система освіти в США. Освітня система у Великобританії. Характеристика освітньої системи у Німеччині. Характеристика освітньої системи у Франції. Система освіти в Японії.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ІСТОРІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ШКОЛИ І ПЕДАГОГІКИ

Тема 2.1. Народна мудрість виховання дітей та молоді. Освіта, школа і педагогічна думка до княжої і княжої доби IX – XVI століття.

Традиції та обряди як основа української етнопедагогіки. Засоби народного виховання дітей та молоді. Шляхи народного виховного впливу. Форми та методи народного виховання зростаючої особистості.

Виховання у східних слов'ян. Мета, зміст, засоби і традиції виховання у східних слов'ян. Етнопедагогіка. Джерела виховної мудрості. Виникнення і поширення писемності у східних слов'ян.

Зародження і розвиток шкільної освіти в Київській Русі. Передумови виникнення шкіл. Характеристика основних типів шкіл і виховання. Зміст і методика шкільного навчання. Освіта і виховання жінок. Ярослав Мудрий і розповсюдження книгописання на Русі. Порівняльний аналіз шкільництва й виховання в Київській Русі і західноєвропейських державах. Причини широкого розповсюдження і зростання освіти в Київській Русі.

Педагогічна думка у Київській Русі. Характеристика перекладних та оригінальних літературно-педагогічних пам'яток Київської Русі XI–XII століття. Історико-педагогічне значення «Повчання дітям» Володимира Мономаха.

Тема 2.2. Розвиток освіти і педагогічної думки в епоху українського Відродження (XVI – середина XVIII століття).

Умови й загальна характеристика розвитку освіти в Україні у XVI – перша половина XVII століття. Виникнення і розвиток братських шкіл в Україні. Статути братських шкіл. Принципи організації, етапи розвитку, зміст і методика навчання у братських школах. Львівська братська школа і її значення. Творче використання Я. Коменським досягнень українських братських шкіл. Педагогічна діяльність учителів братських шкіл. Роль братських шкіл в українському національному відродженні.

Культурно-освітні осередки і перші вищі навчальні заклади в Україні. Острозька академія, її заснування, зміст освіти та роль у розвитку національної освіти. Києво-Могилянська академія, її організація, зміст і методика навчання, роль як загальноукраїнського

освітнього центру. Міжнародне значення академії. Педагогічна діяльність викладачів Острозької і Києво-Могилянської академії.

Виховання й освіта в Запорізькій Січі. Основні риси й завдання козацької педагогіки. Зміст і структура козацької освіти й виховання. Зміст і засоби виховання дітей. Система шкіл Запорізької Січі, характеристика їх роботи.

Педагогічна думка в Україні XVI – першої половини XVII століття. Навчальна література. Просвітницька діяльність І. Федорова, його перший буквар. Прогресивні педагогічні ідеї у творах видатних діячів українського відродження Лаврентія і Стефана Зизаніїв, І. Вишенського, К. Ставровецького, І. Борецького, Памви Беринди, Г. Смотрицького, М. Смотрицького, Є. Славинецького і ін.

Тема 2.3. Українська школа і педагогіка у другій половині XVII – кінці XVIII століття.

Суспільно-політичні умови й причини відмінностей у розвитку освіти Лівобережної і Правобережної України. Освіта Правобережної і Західної України у другій половині XVII – XVIII столітті. Єзуїтські, протестантські, уніатські школи на Правобережжі. Посилення денаціоналізації українського народу засобами чужомовної школи. Діяльність Едукаційної комісії. Австро-угорські шкільні реформи кінця XVIII століття і їх вплив на розвиток освіти в Західній Україні. Відкриття Львівського університету.

Розвиток шкільництва на Лівобережній Україні у другій половині XVII – XVIII столітті. Початкові навчальні заклади як найпоширеніша форма освіти Лівобережної України. Полкові і сотенні школи Гетьманської України. Розвиток січових шкіл у другій половині XVII – XVIII столітті. Народні школи грамоти.

Особливості розвитку шкільництва у зв'язку із втратою автономії України у другій половині XVIII століття. Російська освітня реформа 1786 р. і її вплив на шкільництво України. Створення нових навчальних закладів: Харківського, Чернігівського, Переяславського колегіумів, Глухівської музично-співацької школи. Вища освіта Лівобережної України у другій половині XVII – XVIII століття. Українське просвітництво XVIII ст.

Педагогічні погляди і діяльність Г. Сковороди. Філософські основи педагогічних ідей Сковороди, ідея «спорідненої праці». Ідея природного виховання. Принцип народності в педагогічній спадщині Сковороди. Сковорода про завдання та засоби розумового,

морального, фізичного, трудового, естетичного виховання. Проблема сімейного виховання у творах Сковороди. Сковорода про вчителя і вчительську працю.

Освітня діяльність С. Яворського, Ф. Прокоповича.

Тема 2.4. Школа і педагогічна думка в Україні (перша половина XIX століття).

Характеристика системи освітніх закладів в Україні під Російською імперією у першій половині XIX століття. Вплив освітніх реформ Росії 1804 і 1828 рр. на шкільництво України. Створення державної системи освіти; відкриття на території України нових типів навчальних закладів. Особливості розвитку шкільництва у різних навчальних округах підросійської України. Становлення і розвиток університетської освіти.

Освіта в Східній Галичині, на Буковині і Закарпатті у першій половині XIX столітті. Австро-угорські шкільні реформи початку XIX століття і створення на західно-українських землях державної системи народної освіти. Система початкових і середніх навчальних закладів. Перехід народних шкіл у відання консисторій. Особливості розвитку шкільництва на Буковині і Закарпатті. Вища освіта на західноукраїнських землях у першій половині XIX століття. Активізація боротьби українського народу за рідну школу і мову. Особливості педагогічної освіти.

Педагогічна думка в Україні першої половини XIX століття. Педагогічні ідеї Т. Шевченка. Шевченко про виховний ідеал. Проблема народної української школи та її відродження у творах Шевченка. Діяльність Шевченка по створенню підручників для українських шкіл. Відображення у спадщині Шевченка проблеми сімейного виховання. Шевченко про особу вчителя.

Розвиток прогресивних педагогічних ідей у творчості та діяльності І. Котляревського, П. Куліша. Куліш і проблема створення українського підручника. Створення української абетки, правопису «кулішівка». Освітні виховні ідеї М. Костомарова. Педагогічні погляди і діяльність М. Драгоманова. Історико-педагогічне значення діяльності діячів «Руської трійці» – М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагілевича.

Педагогічна діяльність О. Духновича. Історико-педагогічне значення підручників для початкової школи та підручника з педагогіки, створених Духновичем. Ідея народності виховання.

Духнович про принцип природовідповідності виховання. Проблеми фізичного, морального, розумового виховання у спадщині Духновича. Дидактичні погляди Духновича. Духнович про роль учителя у формуванні особистості.

Головні віхи життя і діяльності К. Ушинського. Світогляд. Новаторство та педагогічна творчість К. Ушинського. Теоретичне обґрунтування педагогіки. Ушинський про педагогіку як науку і як мистецтво виховання. Проблема цілей виховання у працях Ушинського. Принцип народності виховання. Розробка Ушинським наукових засад національного виховання. Ушинський про рідну мову. Реалізація у спадщині Ушинського традицій народної педагогіки.

Дидактичні погляди Ушинського. Основні закономірності процесу навчання. Вчення про ступені пізнання. Ушинський про формальну і матеріальну цілі навчання. Основні функції навчання. Новаторство Ушинського у розробці дидактичних принципів. Удосконалення класно-урочної системи навчання. Типи і структура уроків. Розробка методів навчання. Вимоги до підручників. Характеристика підручників, складених Ушинським: «Рідне слово», «Дитячий світ».

Ушинський про гармонійний розвиток особистості. Шість великих вихователів. Основні засоби і методи морального, фізичного, естетичного, трудового виховання. Роль праці у житті і вихованні людини.

Ушинський про вчителя і його підготовку. Система і зміст педагогічної освіти. Педагогічна практика як елемент підготовки вчителя. Проблема підвищення кваліфікації вчителів. Вплив педагогічних ідей Ушинського на розвиток педагогіки і школи в Україні.

Тема 2.5. Освіта та педагогічна думка в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ століття).

Характеристика розвитку освіти в Україні під Російською імперією у другій половині ХІХ століття. Вплив російських шкільних реформ 60–70 рр. на шкільництво України. Система навчальних закладів початкової і середньої освіти та особливості поширення в Україні.

Реакційна політика царського уряду Росії у галузі народної освіти. Розвиток недільних шкіл. Розвиток приватних навчальних закладів. Колегія Павла Галагана. Реформа вищої освіти. Особливості

вищої жіночої освіти в Україні. Фребелівський жіночий педагогічний інститут.

Створення нових типів навчальних закладів. Характеристика системи народної освіти, яка склалася в Росії і на територіях підросійської України на початку ХХ століття.

Характеристика розвитку освіти й шкільництва на західноукраїнських землях у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Зміни у розвитку української освіти під впливом демократичної революції в Австро-Угорщині 1848 року. Австро-угорські шкільні реформи другої половини ХІХ століття. Зміни у розвитку освіти Західної України під впливом нових освітніх законів. Особливості поширення початкових і середніх навчальних закладів в Західній Україні у другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст. Запровадження утравізму в школі. Розвиток жіночої освіти. Особливості розвитку педагогічної освіти в Західній Україні. Вища освіта.

Педагогічні погляди і діяльність М. Пирогова, Х. Алчевської, М. Корфа, Б. Грінченка, І. Франка, Л. Українки, Т. Лубенця.

Тема 2.6. Школа і педагогіка України у радянський період.

Доба української революції і початок національного, культурного й освітнього відродження. Виникнення Центральної Ради і її діяльність. Вплив лютневої революції 1917 року в Росії на суспільно-політичну ситуацію та умови розвитку освіти в Україні. Освіта в Україні під час Тимчасового уряду (лютий-червень 1917 р.). Роль громадських організацій у розвитку освіти. Всеукраїнський з'їзд учителів у квітні 1917 року і його рішення. Шкільництво в Українській державі у період правління Центральної Ради. Українізація школи. Рішення Всеукраїнських учительських з'їздів (літо 1917 р.), їх значення для становлення національної системи освіти. Розвиток освіти у період Гетьманату. Освітня політика у період Директорії відновленої УНР. «Проект єдиної школи в Україні». Діяльність ЗУНР у галузі освіти і виховання. Педагогічні ідеї С. Сірополка.

Основні засади освітньої політики українських більшовиків. Робота по створенню української радянської системи освіти. «Положення про єдину трудову школу УРСР». «Декларація про соціальне виховання дітей». Схема шкільної світи за проектом

Г. Гринька. Відмінності між системами освіти Радянської України і Росії.

Розвиток українського шкільництва між першою і другою світовими війнами. «Кодекс законів про народну освіту в УРСР» (1922 р.). Різноманітність типів навчальних закладів в Радянській Україні у 20-х роках. Характеристика програмно-методичної роботи, змісту, організації та методів навчально-виховного процесу в загальноосвітніх школах Радянської України у 20–30 рр.

Постанови ЦКВКП(б) про школу 30-х років – гальмо демократичних засад розвитку шкільництва. Уніфікація освіти в Радянській Україні у 30-х роках, запровадження нової системи освіти. Характерні риси радянської тоталітарної школи і системи виховання.

Українська школа у роки другої світової війни.

Розвиток української освіти в повоєнний час. Освітні реформи 50–80 –х років.

Відродження національної системи виховання та шкільництва у період становлення незалежної України у кінці ХХ ст. Регіональні концепції національної школи, повернення до джерел народної педагогіки. Загальнодержавна Концепція середньої загальноосвітньої школи України (1991). Закон України «Про освіту» (1991). Формування системи безперервної, багатоступеневої освіти, її суть і шляхи здійснення. Відродження різних типів навчальних закладів: гімназій, ліцеїв, коледжів тощо. Заснування Академії педагогічних наук України (1992). Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.) (1993). Закон України «Про загальну середню освіту» (1999). Концепція 12-річної загальноосвітньої школи (2000).

Визначення стратегії і перспектив розвитку освіти в Україні на ХХІ ст. Закон України «Про освіту» (2017).

Розвиток української педагогічної науки у ХХ ст. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди відомих діячів періоду української революції (1917–1919 рр.): М. Грушевського, І. Стешенка, С. Русової. Концепція національного виховання С. Русової. Розробка С. Русовою фундаментальних проблем теорії навчання і виховання.

Життя, педагогічна діяльність і теоретична спадщина Антона Семеновича Макаренка. Вчення про виховний дитячий колектив. Проблема виховання свідомої дисципліни. Питання трудового виховання дітей та поєднання навчання із продуктивною працею.

Виховання дітей в сім'ї. Думки А. Макаренка з питань педагогічної майстерності.

Педагогічна спадщина Г. Ващенко. Створення Ващенком української національної педагогіки. Ващенко про український виховний ідеал. Ващенко про завдання гармонійного виховання української молоді. Створення Ващенком української національної системи освіти і виховання.

Життя, педагогічна діяльність і теоретична спадщина Василя Олександровича Сухомлинського. В. Сухомлинський і народна педагогіка. Проблема проектування людини. Питання формування культури розумової праці школярів у спадщині В. Сухомлинського. Всебічний і гармонійний розвиток особистості як основа виховання дитини. Проблема, морального, естетичного, трудового та фізичного виховання. Проблема самовиховання. Виховання колективізму, гармонія інтересів особистості і колективу.

Популяризація і творче впровадження у практику роботи шкіл ідей А. Макаренка, В. Сухомлинського. Створення авторських шкіл.

Новаторська педагогіка 80–90-х років (В. Шаталов, М. Гузик, О. Захаренко та ін.).

Відродження традицій української національної педагогіки наприкінці ХХ століття. Педагогіка народознавства, козацька педагогіка.

Провідні напрямки сучасної педагогічної науки в Україні: педагогіка співробітництва, педагогіка життєтворчості, педагогіка толерантності, особистісно-зорієнтована педагогіка, педагогіка рефлексії, психопедагогіка особистості та ін.

Впровадження інноваційних технологій у педагогічному процесі: модульно-розвивальне навчання; школа діалогу культур; екологія і діалектика та ін. Перспективи розвитку педагогічної науки в Україні у ХХІ ст.

Тема 2.7. Утвердження освіти в Україні на сучасному етапі духовного і національного відродження

Утвердження демократичних державно-громадських засад освіти й виховання молоді. Модернізація освіти на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Утвердження шляхів та засобів національного виховання дітей та молоді.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: підруч. / Любов Вікторівна Артемова. – К.: Либідь, 2006. – 420с.
2. Зайченко І. В. Історія педагогіки: у двох книгах / Іван Васильович Зайченко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. I: Історія зарубіжної педагогіки. – 2010. – 624 с.
3. Зайченко І. В. Історія педагогіки: у двох книгах: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Іван Васильович Зайченко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. II: Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. – 2010. – 1032 с.
4. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / [уклад. О. О. Любар ; за ред. В. Г. Кременя]. – К.: Знання, 2005. – 767 с.
5. Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна; за заг. ред. Є. І. Коваленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.
6. Константинов Н. А. История педагогики / Н. А. Константинов. – М.: Просвещение, 1982. – 447 с.
7. Левківський М. В. Історія педагогіки: навч.-метод. посіб / М. В. Левківський, Д. І. Пашенко. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – 377 с.
8. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко; за ред. О. О. Любара. – К.: «Знання», КОО, 2006. – 477 с.
9. Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб. / [за ред. О. В. Сухомлинської]. – [в 2-х т.]. – К.: Либідь, 2005. – Т. 1. – 624 с.
10. Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб. / [за ред. О. В. Сухомлинської]. – [в 2-х т.]. – К.: Либідь, 2005. – Т. 2. – 552 с.

Допоміжна

1. Античное наследие в культуре Возрождения. – М.: Наука, 1984. – 285 с.
2. Антология педагогической мысли России первой половины XIX века (до реформы 1860-х гг.) . – М.: Педагогика, 1987. – 560 с.
3. Антология педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н. П. Калениченко. – М.: Педагогика, 1988. – 640 с.
4. Волкова Н. П. Педагогіка: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Наталія Павлівна Волкова. – [3-ге вид., стер.]. – К.: Академвидав, 2009. – 616 с.
5. Видатні українські педагоги: інформаційний довідник / [авт.-упор. Л. В. Калуська]. – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – 224 с.
6. Видатні постаті України: [біографічний довідник / Г. В. Щокін, М. Ф. Головатий, В. А. Гайченко та ін.]. – К.: МАУП: Книжкова палата України, 2004. – 872 с.
7. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Омелян Вишневський. – Дрогобич: Коло, 2006. – 608 с.
8. Григорян С. Н. Великие мыслители Арабского Востока / С. Н. Григорян. – М.: Знание, 1960. – 160 с.
9. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») // Освіта. – 1993. – № 44,45, 46.
10. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения / А. Дистервег; сост. В. А. Ротенберг; общая ред. Е. Н. Медынского. – М.: Учпедгиз, 1956. – 374 с.
11. Дорошенко Д. Нарис історії України. У 2-т. / Д. Дорошенко. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1966. – 360 с.
12. Жураковский Г. Е. Очерки по истории античной педагогики / Г. Е. Жураковский. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1963. – 510 с.
13. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головн. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
14. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Т.1–10. Перевидання в Україні. – Львів, 1993–2000.
15. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в.: учеб. пособие для пед. ун-тов / Под. ред. А. И. Пискунова. – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – 512 с.

16. Історія педагогіки /За ред. Гриценка М. С. – К.: Вища, шк., 1973. – 448 с.
17. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения: в 2 т. / Я. А. Коменский. – М.: Педагогика, 1982. – Т.1. – 656 с.; Т.2.– 576 с.
18. Концепція національного виховання // Освіта. – 1994. – 26 жовтня.
19. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: Педагогічні концепції. – К.: Школяр, 1997. – 148 с.
20. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 16.05.2015 р. № 641//Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/
21. Кравець В. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття: навч. посібник для студентів пед. навч. закладів / В. П. Кравець. – Тернопіль, 1996. – 290 с.
22. Кравець В. П. Історія української школи і педагогіки: Курс лекцій / В. П. Кравець. – Тернопіль, 1994. – 369 с.
23. Мазоха Д. С. Педагогіка: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Д. С. Мазоха, Н. І. Опанасенко. – К. : Центр учбової літератури, 2005. – 232 с.
24. Максимюк С. П. Педагогіка: навч. посіб. / Світлана Петрівна Максимюк. – К. : Кондор, 2009. – 670 с.
25. Мартиненко С. М. Загальна педагогіка : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / С. М. Мартиненко, Л. Л. Хоружа. – К.: МАУП, 2002. – 176 с.
26. Народна педагогіка: світовий досвід: навч.-метод. комплекс з педагогіки / [уклад. : А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко]. – К. : Знання-Прес, 2003. – 134 с.
27. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті // Педагогічна газета. – К., 2001.– №7(85). – Липень.
28. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / Іван Огієнко // Репринтне відтворення видання 1918 року. – К.: «Абрис», 1991. – 272 с.
29. Омеляненко В. Л. Педагогічна мудрість віків: навч. посіб. / В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2009. – 411 с.
30. Пальчевський С. С. Педагогіка: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Степан Сергійович Пальчевський. – К.: Каравела, 2007. – 576 с.

31. Персоналії в історії національної педагогіки: 22 видатних українських педагогів / А. М. Бойко, В. Д. Барзінова, та ін. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 427 с.
32. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.) / За ред. М. Д. Ярмаченка. – К, 1991. – 384 с.
33. Сбруєва А. А. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: Навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна М. Ю. – Суми: СумДПУ, 2000. – 208 с.
34. Ступарик Б. М. Національна школа: витоки, становлення: навч.-метод. посіб. / Б. М. Ступарик. – К.: ІЗМН, 1998. – 336 с.
35. Сухомлинський В. О. Вибр.тв.: В 5-ти т. – Т. 1–5. – К.: Рад. шк., 1976–1977.
36. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: у 2 т. – К.: Рад. шк., 1983. – Т. 1: Теоретичні проблеми педагогіки. – 488 с.
37. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: у 2 т. – К.: Рад. шк., 1983. – Т. 2: Проблеми російської школи. – 359 с.
38. Хрестоматія з історії педагогіки / [за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. А. В. Троцько]. – [в 2-х т.]. – Харків : ХНАДУ, 2011. – Т. 2. – 524 с.

Інформаційні ресурси

1. www.nbuv.gov.ua – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
2. <http://www.library.edu-ua.net/id/485/> – Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського НАПН України.
3. <http://vognutyi.ru/lib/> – колекція електронних книг.
4. <http://www.mon.gov.ua/> – Міністерство освіти, науки, молоді та спорту України – офіційний сайт.
5. <http://enc-dic.com/biography> – бібліографічний словник.
6. <http://enc-dic.com/pedagogics> – педагогічний словник.
7. <http://uk.wikipedia.org/wiki> – Вікіпедія, вільна енциклопедія.
8. www.klex.ru/books/age_psychology/diary.rar – електронна бібліотека праць класиків педагогіки.
9. http://www.rsu.edu.ru/files/e-learning/Shetinina_History/10.htm – електронний навчально-методичний посібник з історії педагогіки

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ ШКОЛИ І ПЕДАГОГІКИ

Самостійна робота до теми 1

Тема: Освіта й виховання у світовій суспільній цивілізації. Педагогічна думка епохи Античності

Питання для обговорення

1. Предмет і завдання історії педагогіки. Підходи світової науки до виникнення виховання.
2. Виховання у первісному суспільстві. Виникнення перших шкіл у світовій цивілізації.
3. Виховання у Древній Греції.
4. Древньогрецькі філософи про формування людської особистості (Сократ, Платон, Аристотель, Демокрит).
5. Школа і педагогіка Стародавнього Риму.

Ключові слова та терміни

Принципи історії педагогіки (об'єктивності, історизму, логічного взаємозв'язку); біологічний, психологічний, релігійний, соціологічний та культурологічний підходи до виникнення виховання; піктограми, папіруси, манускрипти; школи писців і жерців, рамессеум, ієрогліфи, агели, криптії, ефебія, калокагатія; гінекея, школи граматистів, кифаристів; палестри; гімнасія, академія, школи риторів.

Запитання для самоперевірки та контролю знань

1. Розкрийте сутність взаємозв'язку історії педагогіки і психології.
2. У чому полягає значення ретроспективного аналізу педагогічних понять для сучасності?
3. Які особливості принципу об'єктивності в історії педагогіки?
4. Конкретизуйте три вихідні посилання про сутність принципу історизму в історико-педагогічній науці.
5. На яких джерелах базується історико-педагогічне знання?
6. Чому позбавлений науковості біологічний підхід щодо виникнення виховання?

7. Чому не є послідовним психологічний підхід щодо виникнення виховання?
8. Як розвивалося і вдосконалювалося виховання дітей у різні періоди розвитку первісного суспільства?
9. Якою була писемність, виховання і навчання дітей у державі Шумер?
10. Які особливості навчання і виховання дітей були в навчальних закладах держави Єгипет?
11. Для яких соціальних станів людей існували навчальні заклади в державі Індія і яким було в них навчання і виховання дітей?
12. Яким був зміст навчання і виховання дітей у навчальних закладах держави Китай?
13. Чи для всіх дітей було доступним навчання і виховання в навчальних закладах держав Стародавнього Сходу і якій статі надавали перевагу?
14. У чому полягали особливості спартанської системи виховання і навчання молоді?
15. Чим відрізнялася афінська система виховання і навчання молодого покоління від спартанської?
16. У чому полягало виховання вільнонароджених дівчат у давньогрецьких державах Лаконія та Аттика?
17. Хто і як започаткував педагогічну теорію та якими були педагогічні міркування Демокрита?
18. Які твори залишив нащадкам Сократ і що було головним у його педагогічних поглядах?
19. У яких творах торкався педагогічних проблем Платон та як їх розв'язував?
20. У якому творі Аристотель виклав свої думки про виховання і навчання вільнонароджених дітей і в чому полягав їхній зміст?
21. Які типи шкіл започаткували давньогрецькі вчені-філософи і чи їхні назви вживають нині?
22. У чому полягали особливості навчально-виховної системи Стародавнього Риму та які типи шкіл до неї входили?
23. Хто з освітніх діячів античності був першим педагогом-практиком і теоретиком?
24. У яких творах він висвітлив свої педагогічні погляди і в чому полягає їхній зміст?
25. У якій древній цивілізації з'являється перше письмо?

26. Розкрийте основні шляхи виховання у первісно родовому суспільстві.

27. Назвіть два найголовніших закони людського співжиття та виховання первісно родової общини.

28. Що таке «будинки молоді» та «ініціація»?

29. Які школи у світовій цивілізації є найдревнішими?

30. Які перші школи у світовій цивілізації є більш прогресивними? Чому?

31. Назвіть типи шкіл у Стародавньому Римі.

32. Як виховувались діти демосу?

33. Під впливом яких факторів формувалась особистість у спартанській системі виховання?

34. В чому сутність ідеї гармонійного виховання підростаючого покоління в афінській виховній системі?

35. Назвіть основні завдання і мету спартанського виховання.

36. Яку людину афіняни вважали ідеальною?

37. Яким був зміст навчання в школах граматистів і кіфаристів?

38. Назвіть політичні, економічні та культурні передумови виникнення давньогрецьких систем виховання та давньоримської системи виховання.

39. Порівняйте виховання жінки в Спарті й Афінах: визначте схожість і відмінність цих виховних систем.

40. Порівняйте педагогічні ідеї Сократа, Платона, Аристотеля і Демокрита. Що нового вніс кожен з них у систему виховання молоді?

41. Чому Квінтіліана ми називаємо першим «штатним» учителем?

42. Чому спартанці надавали перевагу фізичному вихованню?

43. У чому проявляється класовий характер виховання в Стародавньому Римі?

44. У чому проявляється прогрес системи освіти в епоху еллінізму?

45. Які вимоги до вчителя ставив Квінтіліан?

46. Порівняйте ці вимоги з вимогами до учителя сучасної школи.

47. Зіставте системи виховання Сократа, Платона, Аристотеля і Демокрита. Яка з цих систем є більш демократичною? Які елементи цих систем зустрічаються в сучасних виховних системах?

48. Яку мету виховання пропонує Аристотель? Порівняйте її з метою виховання в сучасному суспільстві.

Завдання практичного спрямування

1. Проаналізуйте й порівняйте системи навчання й виховання в Спарті та Афінах і заповніть таблицю «Особливості виховання в країнах стародавнього світу», відобразивши в ній таку інформацію: Держава – Система шкіл – Специфіка освіти й виховання – Спільні риси у вихованні.

2. Проаналізуйте погляди Конфуція й створіть вербальний портрет ідеально вихованої людини.

3. На основі узагальнення особливостей освіти й виховання в Стародавній Греції, аналізу картини Рафаеля «Афінська школа» (1509) напишіть твір-роздум на тему: «Подорож у минуле: афінська школа».

4. Проаналізуйте висловлювання Конфуція, записані в книзі «Лунь-Юй» («Бесіди і судження»), дайте відповіді на запитання:

1. Якого значення філософ надавав людяності як риси характеру особистості? Який зміст він вкладає в це поняття? 2. Які п'ять вимог повинна виконати особистість, щоб бути людяною? 3. Про що найбільше вболівав філософ? Чи погоджуєтеся Ви з його думкою? 4. Як повинен навчати й виховувати учнів благородний муж? 5. Чи є актуальною наведена думка Конфуція? Чи відповідає вона характеру сучасної освіти й виховання? Обґрунтуйте свою позицію. *«Молодь вдома повинна бути шанобливою до батьків, поза домом поважною до старших, відзначатися обережністю й щирістю, щедрою любов'ю до всіх і зближуватися з людьми людяними. Якщо, з дотриманням цього залишається час, то присвячуй його учінню»* (див.: Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 10).

5. Прочитайте й проаналізуйте погляди Платона, викладені в праці «Закони», щодо особливостей спартанського виховання й визначіть: 1. Особливості навчання й виховання новонароджених.

2. Зміст виховання дітей у дитячих садках. 3. Значення ігор, танців, музичного мистецтва у формуванні особистості. 4. Значення фізичного і військового виховання юнаків і дівчат.

6. Виділіть з твору Платона «Держава» і запишіть ідеї про виховання та навчання дітей, проведіть аналогію із сучасними поглядами на сутність і зміст виховання.

7. Розкрийте й охарактеризуйте зміст системи освіти та виховання молоді, розробленої Платоном. Які елементи спартанського й афінського виховання використано в системі Платона? У чому цінність цієї системи?

8. Знайдіть і выпишіть цитати з твору Платона «Апологія Сократа», які б свідчили про заклик Сократа до морального самовдосконалення особистості. З'ясуйте погляди Аристотеля щодо особливостей виховання, викладені в праці «Політика», дайте відповіді на запитання: 1. Якого значення надає автор вихованню дітей і молоді в розвитку держави? 2. Яка мета і зміст виховання? 3. Які особливості виховання дітей на різних вікових етапах? 4. Напрями освіти молодого покоління. 5. Взаємозв'язок фізичного і розумового виховання.

9. Выпишіть з «Фрагментів про виховання» Демокрита оригінальні для його часу думки про виховання дітей. Дайте оцінку цим думкам із позицій сьогодення.

10. Знайдіть, выпишіть і проаналізуйте думки із твору М. Ф. Квінтіліана «Про виховання оратора»: 1. Вимоги до педагогів. 2. Особливості й методи виховання дітей у ранньому віці. 3. Переваги шкільного виховання перед домашнім. 4. Урахування природи дитини в розвитку. 5. Ставлення до тілесних покарань. 6. Вплив музики на римування майбутнього оратора. 7. Зміст і методи навчання ораторів.

11. Познайомившись із знайденими фрагментами твору Квінтіліана «Про виховання оратора, складіть:

- пам'ятку для батьків;
- пам'ятку для вчителів
- пам'ятку для виступаючих перед великою аудиторією;
- виділіть систему поглядів одного з давньогрецьких філософів.

12. Скласти кросворд (лото).

Питання для роздумів

1. Обґрунтуйте, який з підходів щодо виникнення виховання є абсолютно не науковим.

2. Які з пам'яток джерел педагогіки є на території нашого краю?

3. Доведіть, що Спартанська та Афіньська виховні системи є такими, що унеможлиблюють одна одну.

4. Що є принципово відмінним у школах писців і жерців (Стародавній Єгипет)?

5. Які наслідки Афіньської освітньої системи мають непересічну цінність для сучасної загальнолюдської і педагогічної культури?

Теми рефератів

1. Історія педагогіки як компонент історії.

2. Історія педагогіки і сучасні проблеми виховання.

3. Загальні аспекти виховання у фрейдизмі та екзистенціалізмі.

4. Розуміння виховання у неотомізмі і сучасність.

5. Культурологічний підхід та його місце в історико-педагогічній науці.

6. Загальна характеристика шляхів та засобів виховання у первісно родовій общині.

7. Перші релігійні культури як засоби виховання у родовій общині.

8. Характеристика змісту освіти у школах Близького Сходу (3-1 тис.р. до н.е.).

9. Загальна характеристика освіти й виховання у Древньому Китаї (1 тис.р. до н.е.).

10. Спільні та відмінні риси змісту освіти у світовій цивілізації доісторичного періоду.

11. Аналіз перших педагогічних пам'яток у світовій цивілізації.

Література:

1. Галузинський В. М. Педагогіка: теорія та історія / В. М. Галузинський, М. Б. Євтух. – К., 1995.

2. Зайченко І. В. Історія педагогіки: у двох книгах / Іван Васильович Зайченко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. 1.

3. Історія педагогіки / за ред. Гриценка М. С. – К.: Вища, шк., 1973.

4. Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К.: Центр навчальної літератури, 2006.

5. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва / В. Кравець. – Тернопіль, 1996.

6. Левківський М. В. Історія педагогіки: навч.-метод. посіб /М. В. Левківський, Д. І. Пащенко. – К. : Центр учбової літератури,

2016.

7. Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: Навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна. – Суми: СумДПУ, 2000.

8. Хрестоматія з історії педагогіки / [за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. А. В. Троцько]. – [в 2-х т.]. – Харків: ХНАДУ, 2011. – Т. 1.

Самостійна робота до теми 2

Тема: Освіта й виховання в епохи Середньовіччя та Відродження

Питання для обговорення

1. Загальна характеристика епохи Середньовіччя. Система середньовічних шкіл.
2. Культура епохи європейського Відродження (Вітторіно да Фельтре). Гуманістичні ідеї освіти й виховання (Ф. Рабле, Е. Роттердамський, М. Монтень).
3. Виникнення перших університетів у Західній Європі та організація навчання в них.
4. Педагогічні погляди Т. Мора та Т. Кампанелли.
5. Виникнення шкіл нового типу: гімназій, колегіумів, державних та приватних шкіл для дівчат.

Ключові слова та терміни

Католицизм, схоласт, монастирські єпископські чи кафедральні, церковно-приходські школи; сім вільних мистецтв, університет, вагант, метафізика, психологія, етика, політика, ліценціат, космологія; магістр права, медицини чи теології; утопія; колегіуми і гімназії.

Запитання для самоперевірки та контролю знань

1. Яку роль відіграла християнська релігія в розвитку освіти у країнах середньовічної Європи?
2. Які типи церковних шкіл існували в середньовічних європейських країнах і якими були в них організація та методика навчання? Які особливості мало навчання й виховання дітей ремісничого та купецького населення середньовічної Європи?

3. Яким був процес, зміст та методика виховання дітей феодалів в епоху середньовіччя?
4. Як розвивалася педагогічна теорія в країнах середньовічної Європи?
5. Який вплив на середньовічне європейське шкільництво мала схоластика?
6. Що зумовило появу університетів у країнах середньовічної Європи і якими були зміст, методика та організація університетської освіти?
7. Що таке епоха Відродження і яке відкриття того часу, за словами І. Франка, стало «величезним рушієм поступу»?
8. Розвитку яких наук сприяла епоха Відродження?
9. Перерахувати характерні особливості епохи Відродження.
10. У чому проявляться вплив релігії на школу і педагогіку періоду Відродження?
11. У чому обмеженість епохи Відродження?
12. Яка ідейна течія виникає в період епохи Відродження; її місце у формуванні особистості?
13. Хто був зачинателем гуманізму і культури епохи Відродження та які вимоги в галузі освіти ставили педагоги-гуманісти?
14. У чому полягає внесок у практичну педагогіку епохи Відродження педагога-гуманіста Вітторіно Р. да Фельтре?
15. Які нові методи виховання і навчання пропонує В. да Фельтре в «Будинку радості»?
16. До якої цінної педагогічної ідеї, взятої з педагогіки Афінської держави, повернулися педагоги-гуманісти епохи Відродження?
17. У якому творі та як саме розвивав педагогічні ідеї гуманізму французький письменник Франсуа Рабле?
18. Який внесок у збагачення гуманістичної педагогіки епохи Відродження зробив французький філософ-гуманіст Мішель Монтень?
19. Яка наука, на думку М. Монтеня, є справжньою і чому?
20. Які взаєностосунки повинні панувати в школі, за М. Монтенем?
21. Які педагогічні завдання виховання пропонує М. Монтень, що є актуальними і сьогодні?

22. Які педагогічні твори належать перу голландського педагога-гуманіста Еразма Роттердамського та які педагогічні проблеми він у них розробляв?

23. За які форми освіти виступає Е. Роттердамський?

24. Чому один із памфлетів Е. Роттердамського називається «Грубі вчителі»?

25. Чому Т. Мора і Т. Кампанеллу ми називаємо утопістами?

26. У чому полягає сутність утопічного педагогічного вчення англійського письменника-гуманіста Томаса Мора, викладеного у його головному творі?

27. Яким має бути, на думку Томмазо Кампанелли, виховання і навчання дітей обох статей в ідеальному суспільстві, зображеному у творі «Місто Сонця»?

28. Як було організоване навчання і виховання на острові Утопія і в місті Сонця?

29. Чому соціалісти-утопісти порушили проблему трудового виховання молоді?

30. Яке відгалуження християнства виникло в період Реформації та який вплив воно мало на тогочасну освіту?

31. Якими педагогами-практиками і теоретиками прославилась Реформація та який внесок вони зробили в розвиток тогочасного шкільництва?

32. У чому був позитив і в чому – негатив діяльності єзуїтських шкіл та що вперше запровадили єзуїти з метою поліпшення шкільної справи?

Завдання практичного спрямування

1. Прочитайте уривки з роману Ф. Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель», представлені в хрестоматії (див.: Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна ; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 64–78), знайдіть відповіді на запитання:

1). Де і яку освіту отримав Гаргантюа?

2). Чому після навчання Гаргантюа в декількох учителів його батько помітив, що хлопець не мав успіхів?

3). Як оцінює автор схоластичних учителів?

4). У чому полягають особливості нового виховання й навчання Гаргантюа, яке організовує педагог Понократ?

5). Виберіть цитати з твору й визначте напрями і зміст нового виховання Гаргантюа?

6). Які переваги нової освіти перед старою показує автор?

2. Підготувати повідомлення на тему «Особливості катехізичного методу навчання середньовіччя»

3. В епоху Відродження педагогічна думка розвивалась по-різному, відбиваючи специфічні особливості розвитку кожної країни. Виділіть ці особливості в Італії, Франції, Англії, Німеччині. Визначте спільне і відмінне в педагогічній думці цього часу.

4. Заповніть таблицю позитивних і негативних ознак освіти XI–XIVст. в Європі.

5. Ф. Рабле розповідає про те, як Король навчав свого сина Гаргантюа. Виділіть методи, які застосовували вчителі-схоласти і вчителі-гуманісти. Дайте порівняльну характеристику цим методам.

6. Прочитавши твір М. Монтеня «Досліди», складіть поради для вчителя по організації роботи на уроці, або збірник афоризмів на допомогу вчителю, або поради молодому учителю-вихователю, або перелік методів заохочення і покарання в роботі учителя.

7. Оцініть вклад педагогів-гуманістів в розвиток педагогічної думки.

8. Із курсу педагогіки ви знаєте про різні види навчання : догматичне, пояснювально-ілюстративне, проблемне, програмоване. Елементи яких видів ви зустрічаєте в романі Ф. Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель». Оцініть ефективність цих видів навчання.

9. Скласти кросворд (лото).

Питання для роздумів

1. У чому полягає обмеженість усіх виховних станових систем Середньовіччя?

2. Доведіть обмеженість школи Середньовіччя у принципах і організації навчання.

3. Обґрунтуйте принципову помилку у вихованні майбутнього лицаря.

4. Оцініть погляди Демокрита і Аристотеля на виховання: «Можуть бути юнаки вчені і старики нерозумні, бо навчає мислити не час, але раннє виховання і природа» (Демокрит)

5. «Законодавець має віднестись з надзвичайною увагою до виховання молоді, оскільки в тих державах, де цей предмет знаходиться в зневаженні, і самі державні устої мають з того збитки»

(Аристотель) Наскільки сучасно звучать ці думки? Обґрунтуйте свою відповідь.

6. Демокрит стверджував: «Якби дітей не змушували до праці, то вони не навчились би ні грамоті, ні музиці, ні гімнастиці, ні тому, що найбільш зміцнює добродетельність – сорому. Саме з цих занять, як правило, народжується сором». Яке значення трудовому вихованню надавав Демокрит? Наскільки сучасними ці слова є сьогодні? Обґрунтуйте свої відповіді.

Література:

1. Зайченко І. В. Історія педагогіки: у двох книгах / Іван Васильович Зайченко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. 1. – С. 13–238.

2. Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 7–92.

3. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва / В. Кравець. – Тернопіль, 1996.

4. Левківський М. В. Історія педагогіки: навч.-метод. посіб / М. В. Левківський, Д. І. Пащенко. – К.: Центр учбової літератури, 2016.

5. Сбруєва А. А. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: Навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна. – Суми: СумДПУ, 2000.

6. Хрестоматія з історії педагогіки / [за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. А. В. Троцько]. – [в 2-х т.]. – Харків: ХНАДУ, 2011. – Т. 1. – С. 5–103.

Самостійна робота до теми 3

Тема: Педагогічна теорія Я. А. Коменського

Питання для обговорення

1. Життя та діяльність Я. А. Коменського.
2. Світогляд Я. А. Коменського та його завдання виховання особистості.
3. Принцип природовідповідності, вікова періодизація та система шкіл (за Коменським).
4. Класно-урочна система та принципи навчання Коменського.

5. Підручники Я. А. Коменського.

6. Я. А. Коменський про школу, вчителя та моральне виховання дітей.

Ключові слова та терміни

«Велика дидактика», пансофія, сенсуалізм, «tabula rasa», принцип природовідповідності, материнська школа, школа рідної мови, латинська школа, «сім вільних мистецтв»(граматика, діалектика, риторика, арифметика, геометрія, музика і астрономія); принципи наочності, свідомості і активності, послідовності і систематичності.

Запитання для самоперевірки та контролю знань

1. Чому Я. А. Коменський вважається основоположником наукової і демократичної педагогіки?
2. У яких навчальних закладах він здобував освіту?
3. У чому полягало новаторство Я. А. Коменського в його практичній педагогічній діяльності в братських школах Пшерова, Фульнека, Лешно?
4. Які твори він написав, працюючи ректором братської гімназії в м. Лешно та керуючи експериментальною школою в м. Шарош-Паток?
5. Де провів Я. А. Коменський останні роки свого життя і над якими творами працював?
6. У чому полягає сутність його поглядів на процес пізнання, мету та основні завдання виховання?
7. Як Я. А. Коменський сприйняв ідею античних мислителів, що правильне виховання має узгоджуватися з природою?
8. У чому полягає сутність розробленого ним загальнопедагогічного принципу природовідповідності виховання?
9. Чи відповідає сучасній, розроблена Я. А. Коменським вікова періодизація розвитку дітей?
10. Досвід яких шкіл взятий за основу Коменським при обґрунтуванні класно-урочної системи навчання?
11. З яких ступенів складається створена ним система шкіл і за яким принципом побудована?
12. Які навчальні предмети Я. А. Коменський запропонував для кожного зі ступенів шкільної системи?

13. Практичний досвід роботи шкіл яких країн він теоретично узагальнив, пропонуючи нову організацію шкільного навчання, і в чому вона полягає?

14. Чому Я. А. Коменського вважають автором нової теорії навчання дітей у школі?

15. Чи користувався він педагогічним поняттям «принципи навчання» і які з них уперше всебічно обґрунтував у своїх творах?

16. Які шкільні підручники написав Я. А. Коменський та якими, на його думку, вони повинні бути?

17. Які рекомендації дав Я. А. Коменський щодо зосередження уваги і зацікавлення дітей у шкільному навчально-виховному процесі?

18. Як трактував Я. А. Коменський дидактику і чи його думка суголосна сучасному трактуванню?

19. «Світ видимих речей в малюнках» – який його зміст?

20. Які моральні риси та чому, на його думку, треба насамперед формувати у школярів і за допомогою яких методів?

21. У чому полягає сутність розробленого Я. А. Коменським релігійного виховання дітей та методики формування в них релігійно-християнських рис?

22. Яке місце у шкільному навчально-виховному процесі він відводив учителеві та які вимоги висував до нього?

23. У чому полягає значення практичної педагогічної діяльності та науково-педагогічної творчості Я. А. Коменського та який її вплив на подальший розвиток світової педагогіки?

Завдання практичного спрямування

1. Уважно прочитайте й проаналізуйте повну назву праці «Велика дидактика» й визначте головні завдання школи й кінцеву мету навчання, сформульовані в ній. Яке місце автор відводить вихованню дітей і молоді в школі? Проаналізуйте подану цитату: *«Велика дидактика, яка містить універсальну теорію вчити всіх і всьому або вірний і ретельно обдуманий спосіб створювати по всіх общинах, містах і селах кожної держави такі школи, в яких би все юнацтво обох статей, без будь-якого де б то не було винятку, могло навчатися наук, вдосконалюватися в нормах, набиратися благочестя і, таким чином, в роки юності навчатися всього, що потрібно для справжнього майбутнього життя»* (див.: Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навч.

посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 101).

2. Проаналізуйте працю Я. А. Коменського «Велика дидактика», дайте відповіді на запитання і виконайте завдання: 1. Які три вимоги ставить автор до освіти й виховання людини? 2. Із чим порівнює педагог розум людини? Чи погоджуєтеся ви з думкою автора, який, посилаючись на Аристотеля, вважає, що розум людини подібний до «чистої дошки»: *«...Подібно до того, що, як на чистій дошці тямущий у своїй справі письменник міг би написати, а живописець – намалювати що завгодно, так у людському розумі однаково легко накреслити все тому, хто добре знає мистецтво навчання»* (див.: Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 102). 3. Хто потребує освіти й виховання? 4. Яке ставлення автора до жіночої освіти? 5. Чому потрібно вчити дітей у школах? 6. Яка школа повинна насправді відповідати своєму призначенню?

3. На основі вивчення розділів XVI, XVII «Великої дидактики» визначте: 1. Які «основоположення» виділив Я. А. Коменський у своїй праці? 2. Як трактує автор принцип природовідповідності навчання та виховання? 3. Із якими професіями порівнює автор працю вчителя? 4. Які асоціації проводить Я. А. Коменський із розвитком тварин і рослин у природі, з одного боку, й вихованням та освітою дітей, з іншого?

4. У розділі XIX «Великої дидактики» знайдіть і выпишіть думки Я. А. Коменського, що стосуються розробки ним класно-урочної системи.

5. Знайдіть у розділі XX «Великої дидактики» і выпишіть основні положення, які використав Я. А. Коменський в обґрунтуванні принципу наочності.

6. На основі вивчення праці Я. А. Коменського «Материнська школа» з'ясуйте відповіді на запитання й виконайте завдання: 1. Який головний обов'язок батьків стосовно дітей? 2. Чи є, на ваш погляд, доречною й актуальною думка Я. А. Коменського про необхідність поєднання сімейного й суспільного виховання дітей, вирішальну роль у вихованні дітей закладів освіти, часткову компенсацію зайнятості й браку часу в батьків професійною педагогічною діяльністю?

7. Узагальніть науково-педагогічну спадщину Я. А. Коменського, складіть хронологічну таблицю: «Науково-

педагогічний доробок Я. А. Коменського», вказавши: Назву праці, рік написання праці, головні ідеї, примітки й коментарі.

8. Напишіть твір-роздум на одну із запропонованих тем: «Я. А. Коменський – батько наукової педагогіки», «Я. А. Коменський і сучасність».

Питання для роздумів

1. Що підштовхнуло Я. А. Коменського створити «Велику дидактику»?
2. Яким було відношення Я. А. Коменського до релігії?
3. Яку роль відіграє класно-урочна система Я. А. Коменського у наш час?

Теми рефератів

1. Я. А. Коменський про роль дисципліни у навчанні та вихованні.
2. Філософські погляди Я. А. Коменського.
3. Політична концепція Я. А. Коменського.
4. План всезагальног перетворення суспільства.
5. Я. А. Коменський про роль сім'ї у вихованні та навчанні.
6. Зміст та форми сімейного виховання за Я. А. Коменським.
7. Я. А. Коменський – батько природовідповідної педагогіки.
8. Шкільна система Я. А. Коменського та принципи її побудови.
9. Перевірка знань учнів за Я. А. Коменським.
10. Я. А. Коменський про принципи виховання людяності.
11. Педагогічні ідеї Я. А. Коменського в Україні в XVII та першій половині XIX століття.
12. Роль учителя у навчально-виховному процесі за Коменським.
13. Вимоги, які ставив Я. А. Коменський до учителя.

Література:

1. Волкова Н. П. Педагогіка: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Наталія Павлівна Волкова. – [3-ге вид., стер.]. – К.: Академвидав, 2009.
2. Зайченко І. В. Історія педагогіки: у двох книгах / Іван Васильович Зайченко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. 1.

3. Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К. : Центр навчальної літератури, 2006.
4. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения в 2 т. – М., 1982.
5. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва / В. Кравець. – Тернопіль, 1996.
6. Левківський М. В. Історія педагогіки: навч.-метод. посіб / М. В. Левківський, Д. І. Пащенко. – К.: Центр учбової літератури, 2016.
7. Максимюк С. П. Педагогіка: навч. посіб. / Світлана Петрівна Максимюк. – К. : Кондор, 2009.
8. Мітюров В. Н. Педагогічні ідеї Я. А. Коменського на Україні. – К, 1971.
9. Піскунов А. І. Хрестоматія з історії зарубіжної педагогіки. – М., 1981.
10. Сбруєва А. А. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: Навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна. – Суми: СумДПУ, 2000.
11. Хрестоматія з історії педагогіки / [за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. А. В. Троцько]. – [в 2-х т.]. – Харків: ХНАДУ, 2011. – Т. 1.

Самостійна робота до теми 4

Тема: Педагогіка епохи просвітництва та періоду становлення капіталізму

Питання для обговорення

1. Педагогічні ідеї Дж. Локка.
2. Ідея вільного виховання Ж.- Ж. Руссо. Вікова періодизація та система виховання Ж.-Ж. Руссо.
3. Педагогічні погляди французьких філософів К. Гельвеція та Д. Дідро.

Ключові слова та терміни

Вільне виховання, виховання «джентльмена», сенсуалізм, чуттєвий досвід, «здоровий дух у здоровому тілі», дисциплінування характеру, принципи: природовідповідності,

педоцентризму; «сон розуму», «зовнішні відчуття», теорія «вроджених ідей», «Катехізис моралі».

Запитання для самоперевірки та контролю знань

1. Який суспільний устрій започатковано в Англії внаслідок антифеодальної революції середини XVII ст.?
2. У якому стані перебувало англійське шкільництво XVII ст. і чи державна влада підтримувала його?
3. Як оцінювали стан шкільної справи передові англійські діячі XVII ст. і які вимоги ставили в освітній галузі?
4. Життєвий шлях Дж. Локка.
5. Що прагнув теоретично осмислити Дж. Локк у своїх філософських творах?
6. У яких творах Дж. Локк висвітлив свої педагогічні погляди і які проблеми виховання та навчання дітей обґрунтовував?
7. У чому полягає сутність учення Дж. Локка про мету, завдання і зміст виховання джентльмена?
8. Якій стороні гармонійного виховання і чому Дж. Локк надавав особливого значення?
9. У чому полягає сутність учення Дж. Локка про завдання, зміст і методи морального виховання дітей?
10. Чому Дж. Локк вважав розумове виховання далеко не головним і як він визначав його завдання, зміст і методи?
11. Що вважав Дж. Локк найголовнішим у методиці навчального процесу?
12. Яких помилок припускався Дж. Локк, обґрунтовуючи сенс морального і розумового виховання?
13. Як ставився Дж. Локк до виховання дітей простолюдинів у розробленому ним проекті закону під назвою «Записка про робочі школи»?
14. У чому полягає цінність англійської педагогіки XVII ст. для подальшого розвитку теорії та практики виховання?
15. За що королівська влада Франції переслідувала Ж. Ж. Руссо?
16. У чому полягає розвиток принципу Коменського (природо відповідність) Ж. Ж. Руссо?
17. Сутність теорії вільного виховання за Ж. Ж. Руссо.
18. Яка з вікових періодизацій особистості (Коменського чи Руссо) є науково обґрунтованішою?

Завдання практичного спрямування

1. На основі вивчення праці Дж. Локка «Думки про виховання» з'ясуйте відповіді на запитання: 1. Які напрями виховання обґрунтовує автор у своїй праці? 2. Якого значення в житті людини він надає здоров'ю? 3. Який стан людини є щасливим? 4. Які засоби фізичного виховання? 5. У чому полягає головне завдання в процесі виховання характеру? 6. Які причини формування в дитини негативних рис характеру?

2. Прокоментуйте думку: *«...Батьки, заохочуючи примхи дітей і пестячи їх, поки вони ще малі, псують їхні природні нахили, а пізніше дивуються, що води, джерело яких вони самі отруїли, виявляються гіркими»* (див.: Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 190). У чому полягає сутність пороку людини?

3. На важливості якого принципу наголошує автор у вихованні характеру? Підберіть думки автора про необхідність вимогливості, суворості в ставленні до дитини та відчуття міри в їх застосуванні.

4. Яке ставлення автора до покарань?. Яке значення у вихованні характеру має метод прикладу?

5. У чому полягає сутність розумового розвитку дитини?. Які способи розвитку допитливості як основи розумового розвитку? Із ким порівнює дітей Дж. Локк? Якого значення в розумовому розвитку дитини він надає іграшці?

6. Виберіть цитати з праці Дж. Локка «Думки про виховання» щодо фізичного виховання дітей.

7. Дайте загальну характеристику праці Ж. -Ж. Руссо «Еміль, або Про виховання»: історія написання, структура, короткий аналіз кожної з 5-ти книг.

8. Прочитайте уривки з праці Ж. -Ж. Руссо «Еміль, або Про виховання», представлені в хрестоматії з історії педагогіки й знайдіть у тексті відповіді на запитання: 1. Якого значення автор надає вихованню в процесі формування особистості? Чи погоджуєтеся Ви з думкою: *«Рослини формують культурою, людей – вихованням. Ми народжуємося кволими, ми потребуємо сил; ми народжуємося, не маючи нічого, ми потребуємо допомоги; ми народжуємося дурними, ми потребуємо розуму. Все чого ми не маємо при народженні і чого потребуємо, ставши дорослим, дається нам вихованням»* (див.:

Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 209). 2. Які три «головні елементи» виховання, три «вчителі» виділено в книзі? У чому сутність їхнього виховного впливу? 3. У чому полягає мета виховання і чим вона обумовлюється? 5. Яка мета і зміст виховання немовлят?

6. У яких умовах повинно відбуватися природне виховання хлопчика до 12-и років і чому? 7. У яких напрямках необхідно здійснювати виховання в дитинстві (від 2-х до 12-и років)? 8. Яким повинно бути розумове виховання Емілія? 9. У чому полягають зміст і завдання виховання підлітка? 10. Яким повинно бути виховання жінки?

9. Проаналізуйте погляди Дж. Локка й Ж.-Ж. Руссо на методи виховання й складіть кросворд.

Питання для роздумів

1. У чому полягає розвиток принципу природовідповідності виховання Я. А. Коменського у Ж. Ж. Руссо?

2. Яка з вікових періодизацій особистості (Коменського чи Руссо) є науково обґрунтованішою?

3. Покажіть паралелі між системою виховання Дж. Локка і сучасною американською системою.

4. Чому система навчання Дж. Локка є антидемократичною?

5. Чому Дж. Локк виступив проти філософів Декарта, Лейбніца та інших?

6. За що королівська влада Франції переслідувала Ж. Ж. Руссо?

Теми рефератів

1. Теорія вільного та природного виховання в педагогічній спадщині Ж. Ж. Руссо.

2. Вікова періодизація та зміст виховання в творі Ж. Ж. Руссо «Еміль або про виховання»

3. Патріотичне виховання молоді в творах Ж. Ж. Руссо.

4. Виховні ідеї Локка і завдання виховання в Україні (у сьогоденні).

5. «Вільне виховання» Ж. Ж. Руссо як засіб утвердження відповідальності дітей.

Література

1. Зайченко І. В. Історія педагогіки: у двох книгах / Іван Васильович Зайченко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. 1. – С. 13–238.
2. Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 7–92.
3. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва / В. Кравець. – Тернопіль, 1996.
4. Левківський М. В. Історія педагогіки: навч.-метод. посіб / М. В. Левківський, Д. І. Пащенко.– К.: Центр учбової літератури, 2016.
5. Сбруєва А. А. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: Навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна. – Суми: СумДПУ, 2000.
6. Хрестоматія з історії педагогіки / [за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. А. В. Троцько]. – [в 2-х т.]. – Харків: ХНАДУ, 2011. – Т. 1. – С. 5–103.

Самостійна робота до теми 5

Тема: Західноєвропейська педагогіка кінця XVIII – першої половини XIX століття

Питання для обговорення

1. Життя та педагогічна діяльність Й. Г. Песталоцці.
2. Ідея гармонійного виховання Й. Песталоцці. Його теорія елементарної освіти та методика початкового навчання.
3. Ідеї німецьких педагогів-філантропістів І. Базедова та Хр. Г. Зальцмана.
4. Неогуманізм. В. Гумбольдт та його освітні проекти.
5. Дидактика Ф. Дістервега.
6. Теорія навчання й виховання Й. Гербарта.
7. Р. Оуен про формування особистості.

Ключові слова та терміни

Еклектика, арифметичний ящик, просвітництво, філантропісти, асесори, неогуманізм, утраквізм, психологізація

навчання, реалі, педагогічний такт, натуралістичний, емпіричний, історичний інтерес, асоціація, всесвітня асоціація, соціетарне суспільство, фаланстер, Новий інститут, Нова гармонія.

Запитання для самоперевірки та контролю знань

1. На могильному пам'ятнику Песталоцці написані слова «Все для інших, нічого для себе». Як ви їх розумієте?
2. У чому полягає експеримент трудового виховання Й. Г. Песталоцці, чи був він доведений до кінця?
3. Значення педагогічної спадщини Й. Г. Песталоцці.
4. Творами яких видатних педагогів захоплювався Й. Г. Песталоцці у студентські роки і які мали дієвий вплив на формування його педагогічних поглядів?
5. Які педагогічні журнали він видавав і які свої праці опубліковував на їхніх шпальтах?
6. Проти чого боровся А. Дістервег на шпальтах педагогічних журналів та які освітні проблеми порушував?
7. Чому А. Дістервег виступив проти конфесійних шкіл?
8. За що А. Дістервег заслужив ім'я «учитель німецьких учителів»?
9. Як розумів А. Дістервег зміст поняття «педагогічна майстерність»?
10. У якому творі він найповніше висвітлив свої педагогічні погляди і для кого він призначений?
11. Як А. Дістервег визначав мету виховання та шляхи її досягнення?
12. Які важливі педагогічні ідеї, започатковані Й. Г. Песталоцці, він розвивав у своїх творах?
13. Які важливі дидактичні принципи та правила А. Дістервег розробляв у головному творі?
14. Які методи навчання він розробляв у своїх творах і яким з них віддавав перевагу?
15. У яких творах А. Дістервег висловив думки про вчителя та його навчально-виховну діяльність?
16. З чим він порівнював учителя та які вимоги ставив перед учителями?

Завдання практичного спрямування

1. Уважно прочитайте працю Й. Г. Песталоцці «Лебедина пісня», з'ясуйте відповіді на запитання:

1. У чому полягає суть теорії елементарної освіти?
2. Як автор трактує природу людини?

Проаналізуйте думку про те, що справжньою «суттю людської природи є вся сукупність здібностей і сил, якими людина відрізняється від усіх земних тварин, що не належать до числа людей» (див.: Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна ; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 302).

3. Як пов'язує автор гармонійність і природність в освіті?

4. Чи є однобічність у формуванні людини, на думку автора, природною? Як вона шкодить становленню особистості?

Чи погоджуєтеся Ви з думкою педагога: «Однобічність же їх розвитку ... призводить до руйнування, до розкладу і, нарешті, до загибелі тієї сукупності сил людської природи, з якої тільки й може істинним і природним способом виникнути це прагнення» (див.: Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна ; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 302).

5. Які, на думку автора, є засоби розвитку природних сил людини: інтелектуальних, моральних, фізичних?

6. Якого значення педагог надає в розвитку дитини мові?

7. Які засоби розвитку мислення дитини?

8. У чому полягає значення зовнішніх і внутрішніх, фізичних і духовних основ у діяльності дитини?

9. У чому полягає суть теорії елементарної моральної, розумової освіти?

10. Чим відрізняється освіта й виховання людей різних станів?

Чи погоджуєтеся Ви з думкою автора про те, що «розвиток розумових та художніх сил, достатній для селянина, недостатній для міського промисловця, а достатній для міського промисловця та ремісника – недостатній для вищих ділових кіл і науково освічених станів і індивідів!» (Див.: Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна ; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 316).

Чи не заперечує педагог ідею гармонійного розвитку й пропагує нерівність між різними станами?

2. Проаналізуйте праці Й. Г. Песталоцці «Лінгард і Гертруда», «Як Гертруда вчить своїх дітей», «Книга матерів», з'ясуйте погляди педагога про роль жінки у вихованні дитини, на завдання й зміст сімейного виховання.

Узагальніть вивчення науково-педагогічної спадщини Й. Г. Песталоцці в таблиці «Погляди Й. Г. Песталоцці на роль жінки у вихованні дітей», відобразивши в ній: назву праці і рік її написання, загальну характеристику (історія написання, структура), головні ідеї (цитати).

3. Зробіть порівняльний аналіз змісту і методики навчання Й. Г. Песталоцці, Ф. А. Дістерверга, Й. Ф. Гербарта, заповніть порівняльну таблицю «Порівняльний аналіз поглядів зарубіжних педагогів щодо змісту й методики навчання», відзначивши в ній критерії порівняння: мету й завдання навчання, структуру й зміст навчання, методи навчання.

4. Напишіть твір-роздум на тему «Хороший учитель учить шукати істину, поганий подає її в готовому вигляді» (Ф. В. А. Дістерверг).

Питання для роздумів

1. Як розуміють релігію Й. Песталоцці у сучасній педагогіці?
2. Чи простежується зв'язок між ідеєю гармонійного виховання Й. Песталоцці і сучасними завданнями виховання школярів?
3. У чому є зв'язок між метою виховання Й. Дістервега і метою виховання в Україні на сучасному етапі?
4. Обґрунтуйте сутність авторитаризму виховання у Й. Гербарта.

Теми рефератів

1. Педагогічні погляди Й. Г. Песталоцці.
2. Роль вихователя в розвитку дитини за Й. Г. Песталоцці.
3. Значення педагогічної спадщини Й. Г. Песталоцці.
4. Творче використання педагогічної спадщини А. Дістервега в сучасній школі.
5. Поширення й подальший розвиток А. Дістервегом дидактичних ідей Й. Г. Песталоцці.

6. Педагогічна діяльність А. Дістервега.
7. Порівняльний аналіз змісту і методики навчання Й. Песталоцці, А. Дістервега, Й. Гербарта.
8. Основні етапи навчального процесу (Й. Дістервег і сучасна дидактика).

Література:

1. Волкова Н. П. Педагогіка: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Наталія Павлівна Волкова. – [3-ге вид., стер.]. – К.: Академвидав, 2009.
2. Дістервег А. Вибрані педагогічні твори. – М., 1956.
3. Зайченко І. В. Історія педагогіки: у двох книгах / Іван Васильович Зайченко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. 1.
4. Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К.: Центр навчальної літератури, 2006.
5. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва / В. Кравець. – Тернопіль, 1996.
6. Історія педагогіки / За ред. М. С. Гриценка. – К., 1973.
7. Левківський М. В. Історія педагогіки: навч.-метод. посіб / М. В. Левківський, Д. І. Пащенко.– К : Центр учбової літератури, 2016.
8. Максимюк С. П. Педагогіка: навч. посіб. / Світлана Петрівна Максимюк. – К.: Кондор, 2009.
9. Нариси з історії педагогіки / За ред М. А. Константинова. – М., 1952.
10. Песталоцці Й. Г. Вибрані педагогічні твори. В 3-х т. – М., 1961.
11. Сбруєва А. А. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: Навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна. – Суми: СумДГТУ, 2000.
12. Хрестоматія з історії педагогіки / [за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. А. В. Троцько]. – [в 2-х т.]. – Харків: ХНАДУ, 2011. – Т. 1.

Самостійна робота до теми 6

Тема : Загальні тенденції світової педагогіки кінця XIX-XX століття

Питання для обговорення

1. Реформаторська педагогіка (педагогіка вільного виховання, педагогіка особистості, експериментальна педагогіка)
2. Прагматична педагогіка Д. Дьюї.
3. Гуманістичні засади освіти й виховання. Рух нового виховання (М. Монтесорі, С. Френе).
4. Ідея цілісного виховання Р. Штайнера.
5. Ідеї виховання й навчання в педагогіці екзистенціалізму.
6. Виховна система Я. Корчака.

Ключові слова та терміни

Клерикальна педагогіка, реформаторська педагогіка, теорія вільного виховання, експериментальна педагогіка, інстинкт боротьби, навчання за «центрами інтересів», функціональна педагогіка, педагогіка особистості, педоцентризм, ідея «абсолютної свободи» учнів, концепція педагогічного прагматизму, інструменталізм, рух нового виховання, вальдорфська педагогіка, антропософія, евритмія.

Запитання для самоперевірки та контролю знань

1. Що зумовило появу у країнах Європи та Америки реформаторської педагогіки та які основні напрями вона включала?
2. Поясніть сутність поняття «педагогіка, центрована на дитині». На кому, чому були «центровані» педагогічні концепції попередніх епох?
3. У чому полягають позитивні і негативні сторони теорії вільного виховання?
4. Дайте характеристику мети та методів дослідження експериментальної педагогіки.
5. Дайте характеристику основних методів прагматичної педагогіки.
6. Хто був основоположником такого напрямку реформаторської педагогіки, як «громадянське виховання і трудова школа»? У яких творах він розробляв теорію громадянського виховання і трудової школи та в чому вона полягала?

7. Чому течія експериментальної педагогіки дістала таку назву, хто із зарубіжних педагогів входив до її складу і якими були результати їхнього експериментування?

8. Що таке педологія, що зумовило її появу, у творах яких зарубіжних учених розроблено її засади, у чому вони полягали?

9. Хто був найвідомішим прихильником теорії розумового обдарування, у яких творах висвітлив свої педагогічні погляди, в чому вони полягали?

10. Що таке педагогіка педоцентризму, на основі ідеї якого видатного зарубіжного педагога вона сформувалася?

11. Хто з відомих зарубіжних педагогів прагнув втілювати в життя ідеї педоцентризму у своїй школі і як будував у ній навчання?

12. Автором якого напряму реформаторської педагогіки був О. Декролі? У чому полягає сутність його концепції?

13. Дайте характеристику педагогічній діяльності та поглядів А. Фер'єра.

14. Сформулюйте специфічні особливості «Ієна-плану» П. Петерсена.

15. Дайте характеристику Вальдорфської школи як альтернативного навчального виховного закладу.

16. Назвіть та прокоментуйте специфічні особливості «техніки Френе».

17. Хто така М. Монтесорі, яку освіту здобула і де, де і як працювала, які твори написала?

18. З якими дітьми працювала М. Монтесорі, які дидактичні матеріали розробила, яких результатів досягла?

19. Якою, на думку М. Монтесорі, має бути початкова школа, що створила вона для дітей дошкільного віку?

20. Де і коли виник реформаторський напрям педагогіки особистості, хто з педагогів був його прихильником, у чому вона полягала?

21. Що таке прагматична педагогіка, хто із зарубіжних педагогів був її основоположником?

22. У яких творах він розробляв проблеми прагматичної педагогіки, в чому вона полягала?

23. Кого із зарубіжних педагогів об'єднувала реформаторська течія нових шкіл і нового виховання, послідовниками ідеї якого педагога себе вважали та яке основне завдання ставили перед собою?

24. Хто був основоположником реформаторської течії нового виховання і нових шкіл, якими були особливості роботи заснованої ним школи?

25. Що було позитивного в педагогічній концепції відомого прихильника нового виховання і нових шкіл С. Френе і як вплинула вона на подальший прогрес педагогічної науки?

26. Хто був основоположником вальдорфської педагогіки і в чому полягає її сутність?

27. Що ви знаєте про Януша Корчака?.

Завдання практичного спрямування

1. Проаналізуйте основні положення теорії «вільного виховання», визначте позитивні моменти цього напрямку в реформаторській педагогіці.

2. З'ясуйте, чи є недоліки в організації «вільного виховання».

3. Заповніть таблицю «Переваги й недоліки вільного виховання»

4. Прослідкуйте продовження ідей представників реформаторської педагогіки в сучасній зарубіжній системі освіти? Які авторські школи збереглися до цього часу в зарубіжних країнах?

5. Проаналізуйте уривки з праці М. Монтесорі «Метод наукової педагогіки, застосований до дитячого виховання в «будинках дитини», знайдіть відповіді на запитання:

1. У чому полягає суть «методу М. Монтесорі»?

2. Яка різниця між естетіометричними приладами і дидактичним матеріалом М. Монтесорі?

3. Для яких дітей дидактичний матеріал є засобом виховання, а для яких – самовиховання?

4. Яким чином відбувається самовиховання дитини з використанням такого дидактичного матеріалу?

5. Яким чином вихователька «Будинку дитини» повинна здійснювати загальне керівництво вільним вихованням дитини?

6. Що таке «спеціальна техніка виховання» в педагогічній системі М. Монтесорі?

7. Яким чином досягається дисципліна в « Будинку дитини»?

8. Чи є переконливими для Вас результати, які отримала М. Монтесорі в експериментальній роботі з використанням свого методу в «Будинку дитини»?

Прокоментуйте подану цитату: *«Хто побачить і порівняє наших дітей зі звичайними дітьми чотирирічного віку, які плачуть, усе*

ламають, до чого б не доторкнулися, яким треба прислужувати, того глибоко зворушує і дивує ця картина. Досягнені нами результати зумовлені, очевидно, розвитком сил, які дримають у самій глибині людської душі» (див.: Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна ; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 536).

9. У чому полягають особливості організації роботи «Будинку дитини»?

6. Заповніть таблицю «Особливості організації роботи «Будинку дитини» М. Монтессорі» підкріпивши цитатами і зробивши коментарі до таких позицій: регламент роботи, розклад роботи, вправи для повсякденного життя, особливості харчування.

7. Користуючись навчальним виданням Хрестоматія з історії педагогіки / [за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. А. В. Троцько]. – [в 2-х т.]. – Харків : ХНАДУ, 2011. – Т. 1. – С. 415–442, прочитайте та проаналізуйте праці Марії Монтессорі «Всотуючий розум. Роль дитини у перетворенні світу», «Всотуючий розум. Підготовка вчителя», «Самовиховання і самонавчання в початковій колі», «Середовище. Підготовка вчительки». «Про принципи моєї школи», «Керівництво до мого методу», «Виховання для нового світу».

8. На основі аналізу праці Р. Штайнера «Оновлення педагогіки» з'ясуйте його вимоги до педагога, погляди на сутність педагогіки, особливості розвитку дитини, зміст навчання.

9. Заповніть таблицю «Оновлення педагогіки», підсиливши цитатами та коментарями позиції: погляди, вимоги до особистості педагога, сутність педагогіки, особливості розвитку дитини, зміст навчання дітей різних вікових груп.

10. Продовжіть вивчення праці Р. Штайнера «Оновлення педагогіки», з'ясуйте відповіді на запитання:

1. Як розуміє автор мету й завдання статевого виховання?
2. Яке його ставлення до покарання дітей?
3. Яке головне завдання вальдорфської школи?

Прокоментуйте подану цитату: *«Вальдорфська педагогіка – це взагалі ніяка не педагогічна система, а мистецтво пробуджувати те, що є в людині. По суті вальдорфська педагогіка не хоче виховувати, вона хоче пробуджувати.... Це «мистецтво», яке кожного разу вдивляється у нове в людині, забуваючи науку пізнання»*

(див.: Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 577–578).

4. Який зв'язок між естетичним і розумовим вихованням? Чи погоджуєтеся ви з позицією Р. Штайнера: *«Спочатку художнє, а потім із нього інтелектуальне виховання – такий принцип виховання»* (див.: Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна ; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 578).

11. Користуючись навчальним виданням Хрестоматія з історії педагогіки / [за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. А. В. Троцько]. – [в 2-х т.]. – Харків : ХНАДУ, 2011. – Т. 1. – С. 4445–451, прочитайте та проаналізуйте праці Л. М. Толстого *«Про вільну школу»*, *«Кому у кого вчитися писати, селянським дітям у нас чи нам у селянських дітей?»*, *«Роль прикладу та наслідування у вихованні»*.

12. Проаналізуйте *«Педагогічну публіцистику»* Я. Корчака, з'ясуйте його погляди на такі питання:

1. У чому суть педагогічної теорії та практики; який зв'язок між ними?

2. Яке ставлення педагога до покарань?

3. Якого значення автор надає виховному середовищу в формуванні особистості дитини.

Прокоментуйте подану цитату: *«Менше всього покарань там, де у здоровому фізично й морально суспільстві у дитини є сприятливі умови існування й розвитку – широке поле для виходу енергії, прояву ініціативи й для творчості, де дитині забезпечено право на рухливість, їжу, тепло, працю, лікування, ігри й вибух радості. Де персонал, задоволений умовами праці, хоче й уміє організовувати, допомагати й спільно з дітьми управляти»* (див.: Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна ; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 618).

13. Намалюйте педагогічний плакат на основі головного постулату виховної системи Я. Корчака *«Дитинство – абсолютна цінність»*.

14. Узагальніть вивчення педагогічної діяльності й наукового доробку Я. Корчака, покажіть різноплановість, багатоаспектність, гуманістичне спрямування його педагогічних ідей.

15. Окресліть коло проблем, які найбільш повно розкриті в педагогічній концепції вченого, заповніть граф-схему.

16. У своєму ранньому творі «Сповідь метелика» (1914) Я. Корчак написав, що «Реформувати світ – це значить реформувати виховання». Чи погоджуєтеся Ви з його думкою? Напишіть твір-роздум на цю тему.

17. З'ясуйте особливості дитячого самоуправління, структуру його органів у Будинку сиріт, який організував Я. Корчак.

18. Проаналізуйте заповіді Я. Корчака батькам, покажіть їхній гуманістичний зміст; доведіть їхню актуальність на сучасному етапі.

19. Підготуйте невеликий виступ на батьківських зборах на тему «Десять заповідей Я. Корчака для батьків».

Питання для роздумів

1. Визначте паралелі між розумінням навчання М. Монтесорі і сучасним навчанням дітей в Україні.

2. Виділіть головні спільні ознаки між рухом нового виховання і концепцією особистісно орієнтованого виховання в Україні.

3. Які з ідей гуманістичного виховання мають непересічну цінність для сьогодення?

Тематика рефератів

1. Провідні ідеї зарубіжної експериментальної педагогіки кінця ХІХ – початку ХХ ст.

2. Концептуальні основи діяльності нових шкіл у Західній Європі в кінці ХІХ – 20-х років ХХ ст..

3. Педагогічні ідеї Д. Дьюї та їх вплив на вітчизняну педагогіку 20-30 –х років.

4. Особливості методики вальдорфських шкіл.

5. Педагогічна діяльність та погляди С. Френе.

6. Педагогічна діяльність та погляди П. Петерсена.

Література:

1. Абашкіна Н. В. Нові концепції навчання й виховання у сучасній німецькій педагогіці: Методико-інформаційний матеріал. – К.,1995.

2. Бине А. Современные идеи о детях / Пер. с франц. – М.,1910.

3. Волкова Н. П. Педагогіка: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Наталія Павлівна Волкова. – [3-ге вид., стер.]. – К.: Академвидав, 2009.
4. Дьюи Д. Школа и общество /Пер. с англ. – М., 1907.
5. Зайченко І. В. Історія педагогіки: у двох книгах / Іван Васильович Зайченко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. 1.
6. Кей Э. Век ребенка / Пер. с нем. – М., 1905.
7. Кершенштейнер Г. Понятие трудовой школы / Пер. с нем. – М., 1915.
8. Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К. : Центр навчальної літератури, 2006.
9. Кравець В. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття /В. Кравець. – Тернопіль, 1996.
10. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва /В. Кравець. – Тернопіль, 1996.
11. Історія педагогіки /За ред. М. С. Гриценка. – К., 1973
12. Левківський М. В. Історія педагогіки : навч.-метод. посіб / М. В. Левківський, Д. І. Пащенко. – К.: Центр учбової літератури, 2016.
13. Максимюк С. П. Педагогіка: навч. посіб. / Світлана Петрівна Максимюк. – К.: Кондор, 2009.
14. Монтессори М. Руководство к моему методу /Пер. с итал. – М., 1916.
15. Помелов В. Б. Петер Петерсен и его «Йена-план» // Педагогіка. – 1997. – №3.
16. Сбруєва А. А. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: Навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна. – Суми: СумДГТУ, 2000.
17. Френе С. Избранные педагогические сочинения. – М., 1990
18. Хрестоматія з історії педагогіки / [за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. А. В. Троцько]. – [в 2-х т.]. – Харків: ХНАДУ, 2011. – Т. 1.

Самостійна робота до теми 7

Тема: Сучасні системи освіти у найрозвиненіших країнах світу

Питання для обговорення

1. Еволюція освітніх систем у найрозвиненіших країнах на перетині ХХІ століття.
2. Система освіти в США.
3. Освітня система у Великобританії.
4. Характеристика освітньої системи у Німеччині.
5. Характеристика освітньої системи у Франції.
6. Система освіти в Японії.

Ключові слова та терміни

Децентралізоване управління освітою, програма «Хед старт» (початковий старт), школи-магніти, служби «гайденс» (керівництво), граматична школа, об'єднана школа, технологічна середня школа, середня сучасна школа, наблік скулз, реальна школа, «материнська школа», інноваційний підхід.

Запитання для самоперевірки та контролю знань

1. У чому полягають основні причини та цілі реформування освітніх систем промислово розвинених країн в сучасних умовах?
2. Як і чому змінюється ставлення до закладів дошкільного виховання в ході сучасних освітніх реформ?
3. У чому полягають спільні та відмінні риси структури середньої освіти у країнах, що стали предметом аналізу?
4. Назвіть основні напрями оновлення змісту освіти в ході реформ 80–90 рр. ХХ ст.
5. Які елементи зарубіжного досвіду модернізації змісту освіти можуть бути використані у вітчизняній школі?
6. Як функціонує система елективних предметів у школах США та Англії?
7. Порівняйте шляхи диференціації освіти в школах США та Англії.
8. У чому полягає необхідність створення системи безперервної освіти?
9. Якими провідними якостями повинна володіти сучасна людина згідно з завданням освітніх реформ?

10. У чому Ви бачите практичне значення ознайомлення із зарубіжною освітньою практикою в умовах реформування освіти в Україні?

Завдання практичного спрямування

1. Створити групи, які «спеціалізуються» з питань освіти в одній із країн і продумати аргументи, що обґрунтовують переваги цієї освітньої системи в таких аспектах:

- Структура системи середньої освіти
- Шляхи диференціації освіти
- Форма управління системою освіти (централізована чи децентралізована)

2. Створити групу «експертів від ЮНЕСКО», які вислухають аргументи, поставлять запитання, організують між «представниками різних країн» дискусію щодо переваг тієї чи іншої освітньої системи, висловлять свою точку зору.

3. Кожній групі виробити конкретні рекомендації і у формі «мозкового штурму» виробити спільний, єдиний проект запровадження в українську освітню систему кращих світових досягнень.

Питання для роздумів

1. Яке значення для національної освіти має всесвітня тенденція глобалізації?

2. Виділіть спільні і відмінні тенденції у загальній освіті США й України.

3. Яка із західних моделей середньої освіти (Франція, Великобританія, ФРН) найбільш повно враховує інтереси учнів?

4. Яка з найбільш розвинених країн світу претендує на всезагальну вищу освіту?

Тематика рефератів

1. Провідні тенденції освітніх систем ХХІ ст.
2. Початкова освіта у Великобританії, Франції, ФРН (порівняльний аналіз).
3. Особливості організації педагогічної освіти у США.
4. Технологія оцінювання навчання учнів у США.
5. Шляхи реформування змісту освіти в промислово розвинених країнах в сучасних умовах.

6. Нові технології навчання в країнах Заходу.
7. Вища освіта в країнах Заходу.
8. Особливості організації навчально-виховного процесу в країнах Заходу.
9. Шляхи диференціації навчання в школах Англії (США, Франції, ФРН, Японії).
10. Нові цінності в системі освіти США (Японії, Великобританії)

Література

1. Абашкіна Н. В. Нові концепції навчання й виховання у сучасній німецькій педагогіці: Методико-інформаційний матеріал / Н. В. Абашкіна. – К., 1995.
2. Волкова Н. П. Педагогіка: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Наталія Павлівна Волкова. – [3-ге вид., стер.]. – К.: Академвидав, 2009.
3. Зайченко І. В. Історія педагогіки: у двох книгах / Іван Васильович Зайченко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. 1.
4. Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна; за заг. ред. Є. І. Коваленко – К.: Центр навчальної літератури, 2006.
5. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва / В. Кравець. – Тернопіль, 1996.
6. Історія педагогіки / За ред. М. С. Гриценка. – К., 1973
7. Левківський М. В. Історія педагогіки: навч.-метод. посіб / М. В. Левківський, Д. І. Пащенко. – [3-е вид., доп.]. – К.: Центр учбової літератури, 2016.
8. Максимюк С. П. Педагогіка: навч. посіб. / Світлана Петрівна Максимюк. – К.: Кондор, 2009.
9. Сбруєва А. А. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: Навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна. – Суми: СумДГТУ, 2000.
10. Хрестоматія з історії педагогіки / [за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. А. В. Троцько]. – [в 2-х т.]. – Харків: ХНАДУ, 2011. – Т. 1.

Самостійна робота до теми 8

Тема: Школа й педагогіка Київської Русі

Питання для обговорення

1. Традиційні засади виховання дітей у Київській Русі.
2. Шляхи народного виховного впливу.
3. Соціальні умови становлення писемності та виникнення перших шкіл у Київській Русі.
4. Зміст та організація навчання у Київській Русі.
5. Перекладна література
6. Перші педагогічні пам'ятки Київської Русі.

Ключові слова та терміни

Матріархат, патріархат, християнство, язичницькі вірування, дохристиянське світосприйняття, Кирило-Мефодіївська писемна традиція, Часослов, Псалтир, «розрізна азбука», «школи грамоти», «школи книжного вчення», монастирські та парафіяльні школи, «Повість минулих літ», «Златоуст», «Ізборнік», «Повчання».

Запитання для самоперевірки і контролю знань

1. У чому полягає відмінність у вихованні за часів матріархату та патріархату?
2. Наведіть приклади прямої зумовленості виховання соціально-культурними умовами за часів первісного суспільства.
3. Що ви знаєте про виникнення писемності у східних слов'ян до хрещення Русі?
4. Наведіть докази, які свідчать, що язичницька віра стояла на достатньо високому рівні у першоукраїнців.
5. Назвіть характерні шляхи та етапи формування шкільництва, освіти і педагогічної думки в Київській Україні-Русі.
6. Розкрийте найбільш загальні особливості різних типів навчальних закладів України-Русі.
6. Визначте роль писемних пам'яток проукраїнської цивілізації у розвитку і формуванні системи шкільництва та виховання.
7. Які ви знаєте підходи до навчання та виховання в різних типах шкіл Київської Русі?
8. Які з методів навчання в Київській Русі можуть викликати певний інтерес у наш час?
9. У яких напрямках розвивалась писемність, наукові знання та

література Київської Русі?

10. Яких заходів уживали князі України-Русі для піднесення культури та освіти?

11. Хто є автором найвизначнішої пам'ятки педагогічної літератури Київської держави та в чому полягає сутність її змісту?

12. У чому полягає значення й прогресивний характер перших писемних педагогічних джерел Київської Русі?

13. Як селяни виховували дітей у сім'ї в часи Київської Русі?

14. Назвіть основних ініціаторів розвитку освіти за часів Київської Русі.

15. Назвіть основні педагогічні пам'ятки часів Київської Русі.

16. Назвіть основні типи шкіл, що існували за часів Київської Русі.

Завдання практичного спрямування

1. Опрацювати «Повчання дітям» Володимира Мономаха (1.1. Загальна характеристика праці. 1.2. Патріотична спрямованість твору. 1.3. На виховання яких моральних якостей звернено особливу увагу в творі?).

2. На основі змісту «Повчання дітям» скласти цитати-поради вчителям щодо гармонійного виховання дітей, заповнити таблицю (Напрями виховання (якість, риса характеру–цитата–порада).

3. Розглянути концепцію монастирського виховання в «Житії Феодосія Печерського» Нестора Літописця.

4. Підготувати твір-роздум за твором «Моління» Данила Заточника.

5. Прочитати та проаналізувати «Слово одного калуягера про читання книг» Іоанна Грیشного», «Слово про закон і благодать» Іларіона.

6. Визначити головні напрями й засоби виховання дітей у первісному суспільстві, заповнити таблицю «Зміст виховання дітей у первісному суспільстві» (Напрями виховання: Фізичне, моральне, трудове...; завдання, методи й засоби).

7. Проаналізувати перший український літопис «Велесова книга» (переклад Б. Яценка) й дайте відповіді на запитання:

6.1. Історія відкриття, дослідження та збереження «Велесової книги».

6.2. Загальна характеристика літопису. 6.3. Кому присвячено літопис?

6.4. Які вірування та яких богів праукраїнців описано в літописі?

6.5. Які історичні події описано в літописі? 6.6. Зробити висновки про значення «Велесової книги» як першого українського літопису.

8. Написати *твір-роздум* на одну із запропонованих тем: «Велесова книга» – історична пам'ятка чи вдала підробка?», «Велесова книга» – розмова через тисячоліття...».

9. Проаналізувати «Повість минулих літ» і дати відповіді на питання: 1.1. Відомості про автора твору. 1.2. Загальна характеристика. 1.3. Зміст патріотичного виховання в «Повісті минулих літ».

10. Написати *твір-роздум* на тему «Незалежність Київської Русі та розвиток освіти».

11. Сформулювати моральний кодекс Київської Русі.

12. Написати есе на тему «Спадковість та особливості моральних заповідей праукраїнців дохристиянських часів та княжої доби»

13. Підготувати описи-біографії найосвіченіших людей часів Київської Русі.

14. Охарактеризувати найвідоміші центри освіти та духовності часів Київської Русі.

Питання для роздумів

1. У чому, на Вашу думку, полягає обмеженість освіти у найпоширеніших школах Київської Русі?

2. Чому двірцева школа Київської Русі була найпрестижнішим закладом Європи?

3. У чому полягає анахронізм у навчанні цифрам (лічбі) у Київській Русі?

4. Чому Духовна академія (Києво-Печерська Лавра) в XII ст. забезпечувала вищу гуманітарну освіту молоді?

Теми рефератів

1. Язичництво та християнство: спільне та відмінне.

2. Жіноча освіта за часів Київської Русі.

3. Характеристика методів навчання за часів Київської Русі.

4. Вивчення арифметики у «школах грамоти» Київської Русі.

5. Соціально-педагогічні умови введення Християнства на Русі.

6. Розвиток народно-педагогічного ідеалу українців у різні історичні епохи.

7. Стан застосування ідей народної педагогіки в сучасній сім'ї, школі, суспільстві.

Література

1. Антологія педагогической мысли Украинской ССР. М. / Сост. Н. П. Калениченко и др. М.: Педагогика, 1988.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу/Етнографічний нарис. В 2 т. Т. 1. – К.: «Обереги», 1991.
3. Зайченко І. В. Історія педагогіки : у двох книгах : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Іван Васильович Зайченко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. II : Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. – 2010.
4. Левківський М. В. Історія педагогіки : навч.-метод. посіб / М. В. Левківський, Д. І. Пашенко.. – К. : Центр учбової літератури, 2016.
5. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко; за ред. О. О. Любара. – К. : «Знання», КОО, 2003.
6. Огієнко І. І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу / І. І. Огієнко. – К., 1992.
7. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні / За ред. М. Д. Ярмаченка. – К, 1991.
8. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К.: Рад. шк., 1985.
9. Субтельний О. Україна: Історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1992.

Самостійна робота до теми 9

Тема: Освіта і педагогічна думка українського Відродження (XVI – середина XVIII століття)

Питання для обговорення

1. Загальна характеристика періоду Відродження в Україні.
2. Навчання дітей у церковних школах.
3. Виникнення і розвиток братських шкіл в Україні.
4. Діяльність козацьких шкіл в Україні (січові, полкові, музичні та ін.). Система виховання лицаря-козака.
5. Історія заснування Києво-Могилянської академії.

6. Перші українські вчені: П. Русин, Ю. Дрогобич, М. Смотрицький, П. Беринда, І. Галятовський, Е. Славинецький та С. Полоцький.

7. Освітньо-педагогічна діяльність Ф. Прокоповича.

Ключові слова та терміни

Національна самосвідомість, Візантійська держава, Гуманізм та Реформація, Польсько-Литовська держава, протестантська і католицька конфесійна школа, дидаскал, магістр, бакаляр, Часослов, Псалтир, Апостол, Октоїх, монастирські школи, «Біблія руску», три класи – інфіми, граматики, синтаксис, братські школи, греко-візантійська культура, латина, слов'яно-греко-латинські школи, козацькі школи, кобзарі, лірники, козацька педагогіка, Київська братська школа, Лаврська школа, Києво-Могилянська Колегія, граMATика греко-слов'янських мов, Києво-Печерська Лавра, «Лексікон славено-россійский имен толкование», грецька колегія, «Духовний регламент», грецька культура й освіта.

Запитання для самоперевірки і контролю знань

1. Які культурно-освітні осередки існували на Україні та в чому полягала їх просвітня діяльність?
2. Який з культурно-освітніх осередків став найпотужнішим щодо просвітньої роботи?
3. Хто, де і коли зі знатних українців заснував і на власний кошт утримував школу за зразком польських академій?
4. Хто зі знаних українців був першим ректором заснованої школи?
5. Назвіть її вчителів та випускників?
6. Якими були організація, зміст та методика навчання в заснованій школі?
7. Що таке українські братства, де і коли створювалися та які верстви населення входили до них?
8. Які культурно-освітні заклади створювали братства та яке з братств вперше відкрило відому школу?
9. Чим керувалася у своїй діяльності Львівська братська школа, а за її взірцем і інші братські школи?
10. Хто був першим ректором Львівської братської школи?
11. Назвіть її вчителів та випускників.
12. Якою була організація, зміст та методика навчання у

Львівській братській школі?

13. Яке братство в Україні було найбільшим, коли заснувало школу і хто з гетьманів виділяв кошти на її утримання?

14. Хто з відомих українських освітніх діячів були першими ректорами Київської братської школи, якого рівня вона досягнула під їхнім керівництвом?

15. Хто був ініціатором об'єднання школи при Києво-Печерській лаврі з Київською братською школою?

16. Яким був зміст освіти та методика навчання в Києво-Могилянській колегії, яка навчальна література використовувалася у навчальному процесі?

17. Як вплинула діяльність православних братств і братських шкіл на культурно-освітній рівень населення України?

18. Ким, де і коли було видано одну з перших книжок для навчання дітей грамоти церковнослов'янською мовою?

19. На основі якого методу навчання грамоти побудовано «Азбуку» І. Федоровича, в чому полягає структурна побудова її змісту?

20. Хто такий І. Борецький та в чому полягає сутність його педагогічних поглядів?

21. Хто такий М. Смотрицький та в чому полягає його вклад в українську педагогічну й філологічну науку?

22. Хто такий Л. Зизаній та в чому полягає сутність його педагогічного вчення?

23. Реформація і Україна: які лінії впливу Ви можете навести?

24. Які елементи класно-урочної системи навчання вперше в освіті виникли в братських школах?

25. У чому проявлялися принципи демократизму і гуманізму в навчально-виховному процесі братських, січових і козацьких шкіл?

26. Яких Ви знаєте видатних учених, освітніх діячів епохи українського Відродження?

27. Які традиції навчання і виховання періоду Відродження необхідно творчо застосовувати в сучасній школі і педагогіці?

28. Які основні ознаки української національної системи виховання Ви можете виділити?

29. Які причини виникнення козацтва?

30. Що являє собою «Козацька читанка»?

31. Назвіть якості козацького характеру.

32. Які провідні ідеї козацького руху?

33. Назвіть ступені козацької системи виховання.
34. Назвіть закони кодексу лицарської честі.
35. Назвіть закони кодексу лицарської звитяги.
36. Мета фізичного виховання у Запорізькій Січі.
37. Що собою являли школи музики і співу на Січі?
38. Що собою являли полкові школи?
39. Які основні ознаки навчально-виховного процесу в Києво-Могилянській академії?
40. Яких Ви знаєте видатних учених, громадських діячів, освітніх діячів та діячів культури, старанням яких Києво-Могилянська академія завдячує своїм розквітом?
41. Хто з відомих історичних осіб був випускником Києво-Могилянської академії?

Завдання практичного спрямування

1. Визначте, які братські школи були створені в Україні протягом XVI–XVIII ст., складіть таблицю: Братські школи в Україні: Назва школи – Дата створення – Особливості режиму й зміст навчання.
2. Проаналізуйте сутність козацького виховання й заповніть таблицю: Ступінь – Мета виховання і освіти – Зміст виховання.
3. Проаналізуйте уривки з праць Єпіфанія Славинецького й знайдіть відповіді на запитання: У чому зміст навчання учнів? Якими правилами культури поведінки повинні володіти учні? Які правила поведінки учнів у навчанні? У які ігри треба грати дітям?
4. Опрацюйте статuti братських шкіл, плани і програми навчання в них і дайте відповіді на запитання: Вимоги до вчителів (дидаascalів), їхні обов'язки. Особливості організації навчально-виховного процесу й режиму школи. На які групи поділяли учнів у школі? Які обов'язки батьків? Які предмети вивчалися в «початковому навчанні», в «середньому навчанні»? Результати роботи з першоджерелами узагальніть у таблиці.
5. Проаналізуйте уривки з праці Павла Алепського «Освіта і виховання українців з опису іноземних мандрівників». Який рівень розвитку освіти на козацьких землях засвідчують іноземці? «...Починаючи цим містом, себто по всій козацькій землі, ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони, за малими винятками, навіть здебільшого їх жінки та дочки, вміють читати та знають порядок богослужби й церковний спів. Крім того, священники

вчать сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялися неуками по вулицях...

...В козацькому краю в кожному місті та кожному селі побудовані доми для бідних і сиріт. Хто туди заходить, дає їм милостиню, – не так як у молдавським або волоським краю, де вони юрбою ходять по церквах і не дають людям молитися...

...Серед монастирських (Київської Лаври та ін.) наставників с люди вчені, правники, промовці, знають логіку й філософію та працюють над глибокими питаннями...» (див.: Січинський В. Чужинці про Україну / Володимир Січинський. – Львів : Слово, 1991. – С. 25–35).

Зробіть порівняльний аналіз змісту освіти і організації навчально-виховного процесу в Києво-Могилянській академії й університетах Західної Європи.

6. На основі вивчення статуту Львівської братської школи зробіть висновки про її зв'язок з педагогічною діяльністю Я. А. Коменського.

7. Проаналізуйте специфічну систему різноманітних методів навчання і виховання учнів, а також форми організації навчально-виховного процесу в Києво-Могилянській академії.

8. Проілюструйте свої відповіді на заняттях за допомогою уривків з творів І. Котляревського «Енеїда», і М. Гоголя «Тарас Бульба» та «Вій», у яких зображені картини міського побуту, пов'язаного з Академією та бурсаками.

9. Скласти короткий літопис-хроніку соціально-політичних подій, які безпосередньо вплинули на культурно-національне відродження України в період другої половини XIV–XVII ст.

10. Оформити у вигляді таблиці відповідь на запитання: «Що, на Вашу думку, зберегло свою цінність зі здобутків педагогів XIV–XVII ст., життя і діяльність яких розглядається на даному семінарському занятті.

Питання для роздумів

1. Чому Києво-Могилянська академія вважається першим вищим навчальним закладом України?

2. В чому роль Києво-Могилянської академії як суспільного, громадського, освітнього, культурного явища в Україні 17–19 ст.?

3. У чому полягає синтез науки і мистецтва у діяльності Києво-Могилянської академії?

4. Доведіть, чому Києво-Могилянська академія вирізнялася демократизмом організації навчання і громадського життя студентів.

5. В чому суперечливість історичного портрету Петра Могили?

6. У чому, на Вашу думку, полягає принципова відмінність педагогічних ідей, поглядів Є. Славинецького та С. Полоцького?

Теми рефератів

1. Школа і освіта Запорізької Січі.
2. Роль церкви у розвитку національної системи виховання.
3. Статути, підручники, навчальні посібники як педагогічні пам'ятки 16–17 ст.
4. Братські школи України і Я. А. Коменський.
5. Народні традиції в козацьких школах. Їх застосування в сучасній школі і педагогіці.
6. Сутнісні особливості козацької педагогіки.
7. Виховання фізичної і психофізичної культури в козаків.
8. Проблеми освіти і виховання у працях діячів періоду українського Відродження С. Полоцького, П. Беринди, М. Смотрицького, І. Галятовського .
9. Організація навчання в Острозькій академії.
10. Структура і зміст освіти в Києво-Могилянській академії.
11. Організація самоврядування в Києво-Могилянській академії.
12. Місце науки і мистецтва у становленні випускника Києво-Могилянської академії.
13. Видатні особи – випускники Києво-Могилянської академії.

Література

1. Антологія педагогической мысли Украинской ССР. М.: Педагогика, 1988.
2. Артемова Л. В. Історія педагогіки України : підруч. / Любов Вікторівна Артемова. – К.: Либідь, 2006.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу / Етнографічний нарис. В 2 т. Т. 1. – К.: «Обереги», 1991.
4. Зайченко І. В. Історія педагогіки: у двох книгах / Іван Васильович Зайченко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. 2.

5. Левківський М. В. Історія педагогіки: навч.-метод. посіб / М. В. Левківський, Д. І. Пашенко.. – [3-е вид., доп.]. – К. : Центр учбової літератури, 2016.
6. Огієнко І. І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу / І. І. Огієнко. – К., 1992.
7. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні. /За ред. М. Д. Ярмаченка. – , 1991.
8. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К.: Рад. шк., 1985.
9. Субтельний О. Україна: Історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1992.
10. Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб. / [за ред. О. В. Сухомлинської]. – [в 2-х т.]. – К. : Либідь, 2005. – Т. 1.

Самостійна робота до теми 10

Тема: Українська школа і педагогіка періоду Руїни (друга половина XVIII століття)

Питання для обговорення

1. Ідея народності та природовідповідності виховання Г. Сковороди.
2. Г. Сковорода про розумове, моральне та трудове виховання дітей.
3. Педагогічна діяльність М. Ломоносова.
4. Статут 1786 року Російської імперії про зміст та особливості шкільної системи.
5. Система освіти на Правобережній Україні та Закарпатті

Ключові слова та терміни

Трактати, діалоги та притчі, мікрокосм, макрокосмос, чотирьохголосі кантати, сродне, тобто природовідповідне виховання, споріднена праця, листування, вчення про «серце» людини, пійтика, риторика, принцип народності, малі народні училища, становість, монархізм, релігійність, василіани, єзуїти, дяківські школи.

Запитання для самоперевірки і контролю знань

1. Які найважливіші умови і характерні ознаки розвитку освіти і педагогічної думки в Україні у другій половині XVIII ст.
2. Дайте розгорнуту характеристику університетам, народним училищам, вищим гімназіям того часу.
3. Чим обумовлений і характерний розвиток педагогічної думки в Україні в аналізований період?
4. Поясніть, у чому полягають особливості освітньої діяльності Г. С. Сковороди.
5. Сформулюйте основні позиції педагогічних поглядів Г. С. Сковороди.
6. У чому полягає взаємозв'язок Г. С. Сковороди з українською етнопедагогікою?
7. Аргументуйте навчально-виховний вплив художніх творів Г. С. Сковороди. У чому полягає самобутність їх моралі?
8. Що таке «філософія серця» Г. Сковороди?
9. Поясніть суть ідеї «спорідненої» праці Г. Сковороди.
10. Розкрийте принципи виховання особистості у Г. Сковороди.
11. Які засоби трудового виховання обстоював Г. Сковорода.
12. Розкрийте сутність гуманістичного спрямування морального виховання Г. Сковороди.
13. У чому полягає феномен М. Ломоносова.
14. Спільні та відмінні ознаки шкільництва на Лівобережній та Правобережній Україні.
15. Назвіть спільні та відмінні ознаки західноєвропейського та українського Просвітництва.

Завдання практичного спрямування

1. Доведіть суперечливість та драматизм періоду, що розглядається для українського етносу (18 ст.). Чому Г. Сковорода зазначав: «А мій жребій с голяками...»
2. Зробіть наукове обґрунтування оцінки творчості Г. Сковороди Іваном Франком «Все в ньому: пригоди і спосіб життя, вдача, мова, форма писання – все має отой двоїстий характер, являється мішаниною старої традиції з новим духом».
3. Обґрунтуйте твердження Г. Сковороди про істинність знання: «...во всех науках и художествах плодом есть правильная практика».

4. Обґрунтуйте ідею Г. Сковороди про те, як виховати щасливу людину.

5. Розкрийте сутність твердження Г. Сковороди: «Хто труда не перейде, той і до добра не прийде».

6. Зробіть структурно-логічну схему стану освіти в Україні (18 ст.)

7. Як ви розумієте подані афоризми Г. С. Сковороди? Запишіть і запам'ятайте їх.

- Бажання сильніше неволі.
- Визначай смак не по шкаралупі, а по ядру.
- Виховання й убогим потрібне.
- Вовка в плуг, а він – у луг.
- Все те не наше, що нас покидає.
- Добрий розум робить легким будь-який спосіб життя.

Довго сам учись, коли хочеш навчати інших.

• Доки кільце висить у свинячій ніздрі, доти вона не рие, вийми – споганить землю.

• Зі світом, поки живеш, треба боротися.

• З усіх утрат утрата часу – найтяжча.

• Загострюй свій меч! Не забувай, що наше життя – це безперервна збройна боротьба.

• Збережи тіло в чистоті! А перш за все збережи душу!

• Краще годину чесно жити, ніж погано цілий день.

• Краще з користю десять років, ніж цілий вік без плоду.

• Мудрість розумного перед очима, дурного ж очі на край землі несуться.

• Наскільки трудне все те, що непотрібне і дурне ! Наскільки легке і солодке все, що істинне і потрібне.

• Наслідуй пальму. Чим тяжче давить її камінь зі зруйнованої скелі, тим вище й красивіше підіймається вона вгору.

• Не все те неправильне, що тобі незрозуміле.

• Не суди лиця, суди слово.

• Не той є дурним, хто не знає (всезнаючий ще не родився), але той, хто знати не хоче.

• Не той орел, що високо літає, а той, що легко сідає.

• Немає нічого небезпечнішого, ніж підступний ворог, але немає нічого отруйнішого від удаваного друга... Жоден диявол ніколи не приносить більше шкоди, ніж такі удавані друзі.

- Ні про що не турбуватися, ні за що не переживати – значить не жити, а бути мертвим, адже турбота – рух душі, а життя – це рух.
- Розумний чоловік знає, що ганити, а дурний ляпає без розбору.
- Світ подібний до театру: щоб грати в театрі з успіхом і похвалою, беруть ролі за здібностями.
- Собакою бути – це річ непогана, а от даремне брехати на кожного – зле.
- Сокола досить швидко навчиш літати, але не черепаху.
- Орла за хвилину призвичаїш дивитися на сонце і мати від того задоволення, але не сову.
- Хай тебе не спокушають палаци, фортеці і храми. Хто труда не перейде, той і до добра не прийде.
- Шершень є образ людей, які живуть за рахунок крадіжки чужого і народжених на те одне, щоб їсти, пити та ін. А бджола є герб мудрої людини, що трудиться у природовідповідній справі.
- Як нерозумно випрошувати те, чого можеш сам досягти.
- Як хто посіє в юності, так пожне в старості.
- Як всяка благородна справа на початку і в корені гірка, а в плодах своїх солодка, і хто сів зі сльозами – жне з радістю.

8. Поясніть сутність наведених мікроуриwkів з текстів (напишіть есе):

«Учитель и врач – несть врач и учитель, а только служитель природы, единственныя и истинныя и врачебницы, и учительницы...Г. Сковорода. Тв. в 2-м. – Т.2. – С.496

«Многие, презрев природу, избирают себе ремесло самое модное и прибыльное, но вовся обманываются» Г. Сковорода. Тв. в 2-м. – Т.1. – С.339.

«Начало всему и вкус есть любовь. Как пища, так и наука, не действительна от нелюбимого» Г.Сковорода. Тв. в 2-м. – Т.1. – С.407.

Питання для роздумів

1. Поясніть положення Г. Сковороди: «Виховання криється в природі самого народу, як вогонь і світло невидиме в кремені».
2. Які головні умови потрібні людині для щастя (за Г.Сковородою)?

3. Чому наш сучасник академік І. А. Зязюн називає теорію виховання Сковороди «педагогікою серця»?

4. Який зв'язок між граматиною Смотрицького і російською граматиною Ломоносова?

Теми для рефератів

1. Життя та просвітницька діяльність Г. Сковороди
2. Філософські аспекти спадщини Г. Сковороди.
3. Ідея «сродної» праці Г. Сковороди.
4. Гуманістичні засади виховання Г. Сковороди.
5. Енциклопедичність М. Ломоносова як вченого.
6. Порівняльна характеристика освітніх систем на Лівобережній та Правобережній Україні у 18 ст.

Література

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: підруч. / Любов Вікторівна Артемова. – К.: Либідь, 2006.
2. Зайченко І. В. Історія педагогіки : у двох книгах / Іван Васильович Зайченко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. 2. –
3. Історія педагогіки /За ред. М. С. Гриценка. – К.: Вища школа, 1973.
4. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / [упоряд. О. О. Любар] ; за ред. В. Г. Кременя. – К. : Знання, 2005.
5. Константинов Н. А. и др. История педагогики. – М.: Просвещение, 1982.
6. Левківський М. В. Історія педагогіки: навч.-метод. посіб / М. В. Левківський, Д. І. Пащенко. – К.: Центр учбової літератури, 2016.
7. Любар О. О. та ін. Історія української педагогіки /За ред. М. Г. Стельмаховича. – К.: ІЗМН, 2000.
8. Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди. – К.: Вища школа, 1972.
9. Сковорода Г. С. Благодарний Еродій //Антологія педагогической мысли Украинской ССР. М: Педагогика 1988. – С.
10. Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб. ; за ред О. В. Сухомлинської. – [в 2-х т.]. – К.: Либідь, 2005. – Т 1.

Самостійна робота до теми 11
Тема: Школа і педагогічна думка в Україні у першій
половині XIX століття

Питання для обговорення

1. Загальна характеристика освіти в Україні у першій половині XIX століття.
2. Культурно-освітня діяльність західноукраїнських діячів (М. Шашкевич, І. Вагілевич, Я. Гловацький, Й. Левицький).
3. Педагогіка О. Духновича.
4. Культурно-просвітницька діяльність Кирило-Мефодіївського товариства (Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров).

Ключові слова та терміни

Приходські (початкові) школи, церковнопарафіяльні школи, «Буквар Южноруський», «Граматика языка славено-руського», «Русалка Дністрова», «Книги буття українського народу», народні училища, класичні і реальні прогімназії, класичні і реальні гімназії.

Запитання для самоперевірки і контролю знань

1. Які риси відрізняли систему народної освіти в Україні на початку XIX ст.?
2. Які типи шкіл існували в Росії та Україні в цей період?
3. На які навчальні заклади поділялася система освіти за «Статутом навчальних закладів підпорядкованих університетам»?
4. Де були відкриті перші «Інститути шляхетних дівчат»?
5. Коли починають зникати традиційні українські школи?
6. Якою мовою викладалося в школах у той час?
7. Де вперше в Україні було скасоване обов'язкове навчання?
8. Що вчинила Катерина II для того, щоб провести реформу школи?
9. Назвіть дату проведення шкільної реформи.
10. Визначте сутність процесу виховання, за теорією О. В. Духновича.
11. Хто написав працю «Педагогія – мистецтво мистецтв»?
12. Як радив карати дитину О. Духнович?
13. Що вважав джерелом вивчення історії М. І. Костомаров?
14. Кому належить «Словянская мифологія»?

15. За яким принципом була побудована творчість М. І. Костомарова?

16. Які основні думки про освіту і виховання висловлював у своїх творах Т. Г. Шевченко?

17. В чому особливості «Букваря Южноруського» Т. Г. Шевченка?

18. Яке значення мала «ГраMATка» П. Куліша для розвитку освіти.

19. Яку структуру має «ГраMATка»?

Завдання практичного спрямування

1. Напишіть твір-мініатюру на одну з тем: «Ідеал вчителя очима видатних діячів України у ХІХ ст.», «Образ матері-виховательки у творах Т. Г. Шевченка».

2. Проаналізуйте «Буквар Южноруський» Т. Г. Шевченка й дайте відповіді на запитання: 1. Загальна характеристика навчальної книги. 2. Освітньо-виховне значення «Букваря Южноруського» для поширення освіти серед українського народу. 3. Які твори для читання вміщено в підручнику?

3. Проаналізуйте уривки з підручника О. В. Духновича «Народна педагогія», подані в хрестоматії з історії педагогіки, дайте відповідь на запитання: 3.1. Загальна характеристика й структура підручника. 3.2. Яке значення підручника в систематизації питань теорії навчання й виховання? 3.3. Які вимоги ставить педагог до особистості вчителя? 3.4. Якими знаннями повинен володіти вчитель? 3.5. Яким повинно бути викладання вчителем нового матеріалу? 3.6. Які якості потрібно виховувати в учнів, привчаючи їх до шкільного порядку? 3.7. Законспектуйте найважливіші думки в робочому зошиті.

4. Прочитайте вислови О. В. Духновича про педагогічне покликання вчителя, подумайте над ними, проаналізуйте.

«Всякий, хто посвящається в наставляння юнацтва, повинен бути вже від природи для цього обраним; бо не всякий, хто вчить і наставляє, може назватися учителем і наставником. Той, хто не має належної якості, більш шкодить людському суспільству і громадянству, ніж приносить користь: він замість навчання неучтво, а замість виправлення згубу приносить юнацтву, як ненавчений лікар, більш губить, ніж врятовує. ...Не кожна людина є здатною від природи до навчання дітей, бо

немає або любові до дітей, або терпеливості, чи інших якостей, конче потрібних наставникові; якщо подібна людина заради нагороди, заради доброї платні або інших причин, або з необхідності харчуватися, стане наставником, то справді, як вона сама нещасливою, так і доручені їй підлітки будуть нещасливими; і про такого наставника складено цю старовинну приказку:... кого боги ненавиділи, того учителем створили» (Див.: Духнович О. В. Народна педагогія / О. В. Духнович // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / [упоряд. О. О. Любар] ; за ред. В. Г. Кременя. – К. : Знання, 2005. – С.200–201).

5. Проаналізуйте визначені «особливі якості», якими, на думку О. В. Духновича, повинен бути обдарований наставник. Порівняйте його позицію з сучасним розумінням вимог до вчителя. » (Див.: Духнович О. В. Народна педагогія / О. В. Духнович // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / [упоряд. О. О. Любар] ; за ред. В. Г. Кременя. – К. : Знання, 2005. – С.200–201). «Той, хто бажає вчити, повинен мати справжнє покликання до цієї служби.

Повинен мати добрі і правильні знання, і відомості з того предмета, який хоче викладати іншим.

Повинен мати чистий і непорочний норів і процвітати доброчесностями.

Повинен бути вже від природи лагідним, поважним, з повним характером муж.

Повинен учнів своїх любити і їхню любов також для себе заслужити.

Від природи треба йому володіти легким, зрозумілим способом викладання.

Повинен мати потрібні засоби для навчання і наставляння. Повинен добрий порядок поважати» (див.: Духнович О. В. Народна педагогія / О. В. Духнович // Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / [упоряд. О. О. Любар]; за ред. В. Г. Кременя. – К.: Знання, 2005. – С.200).

6. Проаналізувати структуру та зміст «Букваря Южноруського» Т. Г. Шевченка.

7. Зробити аналіз «Граматики» П. Куліша.

8. Проаналізувати педагогічні погляди і визначити внесок у справу освіти, навчання й виховання І. П. Котляревського, Т. Г. Шевченка, П. О. Куліша, І. М. Вагілевича, М. С. Шашкевича,

Я Ф. Головацького, О. В. Духновича, П. Юркевича, М. Корфа, М. Драгоманова, Б. Грінченка, М. Грінченко, І. Ставропольського, Ю. Федьковича, І. Франка, Лесі Українки, М. Пирогова, Й. Левицького, М. Костомарова, П. Грабовського, М. Коцюбинського, С. Васильченка, Т. Лубенця, Х. Алчевської, М. Максимовича, В. Каразіна, І. Глібова.

9. «І не знають, як ті діти

У їх виростають,

Бо матері там немає,

А мамку наймають».

Що мав на увазі Т. Г. Шевченко, на Вашу думку?

Питання для роздумів

1. Обґрунтувати мету діяльності членів «руської трійці».
2. У чому полягають новації у «Граматці» П. Куліша?
3. Згадайте оригінальну технологію навчання у «Народній педагогіці...» О. Духновича.

Теми рефератів

1. Освітні установи України I половини XIX ст.
2. Знищення української освіти російським царатом.
3. Народна педагогіка О. В. Духновича.
4. М. І. Костомаров. Його життя і педагогічна творчість.
5. Літературне відображення ідей народної освіти і виховання у творчості Т. Г. Шевченка

Література

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України : підруч. / Любов Вікторівна Артемова. – К.: Либідь, 2006.
2. Дорошенко Д. І. Нарис історії України (Передмова І. О. Денисюка). – Л., 1991.
3. Зайченко І. В. Історія педагогіки: у двох книгах / Іван Васильович Зайченко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. 2.
4. Історія української педагогіки / За ред. М. Г. Стельмаховича. – К.: ІЗМН, 2000.
5. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / [упоряд. О. О. Любар]; за ред. В. Г. Кременя. – К.: Знання, 2005.

6. Левківський М. В. Історія педагогіки: навч.-метод. посіб / М. В. Левківський, Д. І. Пащенко.– К.: Центр учбової літератури, 2008.
7. Сбруєва А. А.. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: Навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна. – Суми: СумДПУ, 2000.
8. Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб.; за ред. О. В. Сухомлинської. – [в 2-х т.]. – К.: Либідь, 2005. – Т 1.
9. Хрестоматія з історії педагогіки / [за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. А. В. Троцько]. – [в 2-х т.]. – Харків: ХНАДУ, 2011. – Т. 2.

Самостійна робота до теми 12

Тема: Педагогічна наука в Україні другої половини ХІХ ст.

Питання для обговорення

1. Ідея гармонійного розвитку людини К. Д. Ушинського
2. К. Ушинський про значення праці у вихованні людини.
3. Ідея національного виховання К. Ушинського.
4. Дидактика й методика початкового навчання К. Ушинського.
5. К. Ушинський про підготовку вчителя.
6. Стан освіти в Україні у 60-ті роки. Характеристика громадсько-педагогічних рухів.
7. Освітньо-педагогічна діяльність М. Пирогова.
8. Педагогічна діяльність М. Корфа.
9. Просвітницько-педагогічна діяльність Х. Алчевської.
10. Теорія й практика вільного виховання Л. Толстого.
11. Теорія фізичного виховання особистості П. Лесгафта.
12. Наукова й освітня діяльність Наукового товариства імені Тараса Шевченка (М. Драгоманов, М. Грушевський)

Ключові слова та терміни

«Педагогічна антропологія», розумова зрілість, моральна досконалість і фізична розвиненість, загальна і спеціальна дидактика, два цикли навчання – елементарний (пропедевтичний) і початковий (систематичний), закон Божий, грамота, лічба, реальна і класична гімназія, «чиста дошка», медико-хірургічна академія, шість типів поведінки дітей: лицемірний, честолюбний,

добродушний, затурканий-м'який, затурканий-злісний та пригнічений, «Емський указ», «Киевская Старина», Український соціологічний інститут, «Руська трійця», товариство «Просвіта», Українська Академія Наук.

Запитання для самоперевірки і контролю знань

1. Чому К. Ушинського називають видатним українським і російським педагогом?
2. Завдяки яким і де опублікованим творам К. Ушинський став відомим педагогом?
3. У чому полягало реформаторство і новаторство К. Ушинського на посаді інспектора класів Смольного інституту шляхетних дівчат?
4. Яку ідею К. Ушинський поклав в основу своєї науково-педагогічної творчості?
5. Які вимоги ставив К. Ушинський у галузі освіти, виходячи зі своєї засадничої ідеї?
6. В яких творах К. Ушинський розробляв своє дидактичне вчення?
7. Які функції, принципи та методи навчання обґрунтував К. Ушинський у своїх творах?
8. Які міркування висловив К. Ушинський про шкільний урок, увагу учнів та навчальні книги?
9. Що вважав К. Ушинський найважливішим у вихованні учнів та в чому полягає головне завдання виховання?
10. Якими 5-ма «великими вихователями» (засобами), за К. Ушинським, здійснюється моральне виховання учнів?
11. Які шляхи та методи морального виховання К. Ушинський обґрунтував у своїх творах?
12. З допомогою яких засобів, на думку К. Ушинського, здійснюється естетичне виховання школярів та який з них – найголовніший?
13. Чому К. Ушинський ставив вимогу введення в народну школу фізичної культури?
14. У чому полягає сутність поглядів К. Ушинського на дошкільне та сімейне виховання дітей?
15. Яку роль у виховній справі К. Ушинський відводив учителям та як сприяв їх належній підготовці?

16. З ким порівнював К. Ушинський вчителя, з чим співставляв школу?
17. Які вимоги він ставив до вчителів та в чому полягає їх сутність?
18. Яке значення має практична педагогічна діяльність та науково-теоретична творчість К. Ушинського для сучасного шкільництва?
19. Характерні ознаки суспільно-педагогічного руху 60-х років 19 ст.
20. Основні напрямки суспільно-педагогічного руху 60-х років 19 ст. та їх представники в Україні.
21. Основні напрямки педагогічної діяльності К. Д. Ушинського.
22. К. Д. Ушинський про національну систему виховання.
23. Аналіз праці К. Д. Ушинського «Про народність у громадському вихованні».
24. К. Д. Ушинський про застосування в навчанні та вихованні народної педагогіки.
25. Дидактичні погляди К. Д. Ушинського.
26. Вимоги до вчителя та його підготовки за К. Д. Ушинським.
27. К. Д. Ушинський про гармонійний розвиток особистості.
28. Педагогічна діяльність М. І. Пирогова.
29. Ідея загальнолюдського виховання у працях М. І. Пирогова.
30. М. І. Пирогов про систему народної освіти.
31. М. І. Пирогов про реорганізацію вищої освіти в Україні.
32. Які основні дидактичні правила виховання та освіти виділяє М. Корф?
33. Який внесок зробила Х. Алчевська у розвиток народної освіти?
34. Л. М. Толстой про моральне виховання.
35. Ідеї вільного виховання в працях Л. М. Толстого.
36. Що є стрижневою основою освіченої особистості (за Пироговим)?
37. Чого постійно вимагав М. П. Драгоманов, надаючи великої уваги принципу народності у вихованні?
38. Які вимоги ставив М. П. Драгоманов до учителів?

Завдання практичного спрямування

1. Складіть план і коротку анотацію праці К. Д. Ушинського «Людина як предмет виховання».

2. Проаналізуйте працю К. Д. Ушинського «Людина як предмет виховання», дайте відповіді на запитання: Педагогіка – це наука чи мистецтво? Чи погоджуєтесь ви з думкою автора: «...*Ні політику, ні медицину, ні педагогіку не можна назвати науками в строгому розумінні, а тільки мистецтвом, які мають на меті не вивчення того, що існує незалежно від волі людини, але практичну діяльність – майбутнє, а не сучасне, а не минуле, яке також не залежить більше від волі людини. Наука лише вивчає те, що існує або існувало, а мистецтво прагне творити те, чого ще немає, і перед ним у майбутньому майорить мета й ідеал його творчості. Усяке мистецтво ... може мати свою теорію; але теорія – не наука; теорія не викладає законів уже існуючих явищ і відносин, а диктує правила для практичної діяльності, черпаючи основи цих правилу науці* (див.: *Хрестоматія з історії педагогіки* / [за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. А. В. Троцько]. – [в 2-х т.]. – Харків : ХНАДУ, 2011. – Т. 2. – С. 167–197 або *Історія української школи і педагогіки : хрестоматія* / [упоряд. О. О. Любар] ; за ред. В. Г. Кременя. – К.: Знання, 2005. – С. 252–262).

У чому полягає суть педагогіки в широкому і вузькому значенні?

У чому суть педагогіки як мистецтва, педагогіки як науки?

Якого значення педагог надавав меті виховання?

3. Проаналізуйте статтю К. Д. Ушинського «Про користь педагогічної літератури» (див.: *Хрестоматія з історії педагогіки* / [за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. А. В. Троцько]. – [в 2-х т.]. – Харків : ХНАДУ, 2011. – Т. 2. – С. 197–216 або *Історія української школи і педагогіки : хрестоматія* / [упоряд. О. О. Любар] ; за ред. В. Г. Кременя. – К. : Знання, 2005. – С. 209–224) і дайте відповіді на запитання:

1) Як оцінює К. Д. Ушинський стан розвитку педагогічної літератури в Росії?

2) Яким повинно бути співвідношення між педагогічною теорією та практикою?

3) У чому полягає суть мистецтва виховання? З яким мистецтвом порівнюється мистецтво виховання?

4) У чому полягає суть виховної діяльності?

- 5) Які результати неправильного виховання?
  - 6) Якого значення надає автор статті морального виховання?
  - 7) Зв'язок педагогіки з психологією.
  - 8) Як залежить виховна діяльність від вибору методів і засобів виховання?
  - 9) Якого значення особистості педагога надає автор у вихованні підростаючих поколінь?
  - 10) Яку роль він відводить педагогові в суспільстві?
  - 11) У чому, на думку автора, полягає значення педагогічної літератури для вчителів і вихователів?
  - 12) Яке значення має педагогічна література для батьків?
- Законспектуйте найважливіші думки в робочому зошиті

4. Проаналізуйте цитати. Чи погоджуєтеся з поданою думкою К. Д. Ушинського: *«...Найголовніше завжди залежатиме від особи безпосереднього вихователя, що стоїть віч-на-віч з вихованцем: вплив особи вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, якої не можна замінити ні підручником, ні моральними сентенціями, ні системою покарань чи заохочень.*

Вихователь, який стоїть на рівні з сучасним ходом виховання, відчуває себе живим, діяльним членом великого організму, що бореться з нещастям та пороками людства, посередині між усім, що було благородного й високого в минулій історії людей, і поколінням новим, охоронцем святих заповітів людей, які боролися за істину і благо. Він відчуває себе живою ланкою між минулим і майбутнім, могутнім ратоборцем істини й добра і усвідомлює, що його справа, скромна ззовні, – одна з найважливіших справ історії, що на цій справі тримаються царства і нею живуть цілі покоління».

5. Напишіть рецензію на статтю К. Д. Ушинського «Про народність у громадському вихованні».

6. Випишіть цитати з творів К. Д. Ушинського «Про моральне виховання».

7. Висловіть свою думку з приводу слів К. Д. Ушинського :

«Якщо заспіває школа – заспіває країна»

«Виховання повинно просвітити свідомість людини, щоб перед її очима лежала чітка дорога добра»

Народна школа, хоча і не повинна суперечити церкві, але не будуватися на одних з нею основах»

«Природа, що промовляє так красномовно до освіченого розуму і розвиненого серця, німа для напівдиккої людини, яка мов тварина,

підкоряється її впливу, не черпаючи з цього впливу ні нових думок, ні нових почуттів»

Для дитини гра – дійсність, і дійсність значно цікавіша за ту, що її оточує»

8. На основі поглядів К. Д. Ушинського про вчителя та його професійну підготовку напишіть твір «Портрет ідеального вчителя».

9. Ваше ставлення до думки Л. М. Толстого:

«Всі труднощі виховання випливають з того, що батьки не тільки не позбавляються від свої недоліків, виправдовуючи їх в себе, а й не хочуть бачити ці недоліки в дітях»

«...виправляти самого себе і є найкращий засіб виховання своїх і чужих дітей».

10. «Вільне виховання» Ж. Ж. Руссо і Л. М. Толстого (порівняльний аналіз).

11. Природа як засіб виховання у Ж. Ж. Руссо, К. Д. Ушинського, Л. М. Толстого.

Питання для роздумів

1. Поясніть положення К. Ушинського: «оскільки основи характеру у кожного народу різні, то існують різні системи виховання».

2. Виділіть головні компоненти гармонії (за К. Ушинським) у розвитку особистості.

3. Доведіть, що казка (після матері) є найпершим вихователем дитини, за К. Ушинським.

4. Яке значення малокомплектних шкіл М. Корфа для сучасності?

5. Обґрунтуйте, за Лесгафтом, 3 періоди фізичної освіти у школі.

6. Що є основою фізичного виховання дітей (за Лесгафтом)?

7. Які ознаки українства як етносу виділяє М. Грушевський?

8. Зміст національного виховання за М. Драгомановим.

9. Взаємозв'язок між українознавством і ідеєю національного виховання за М. Грушевським.

Теми рефератів

1. Г. Сковорода і К. Ушинський про народність виховання.

2. Педагогічна система К. Д. Ушинського.

3. Філософське розуміння людини в творах К. Д. Ушинського.
4. К. Д. Ушинський про шляхи удосконалення класно-урочної системи навчання.
5. К. Д. Ушинський про сімейне виховання.
6. К. Д. Ушинський про вчителя та його підготовку.
7. Ідея народності в творах К. Д. Ушинського.
8. Проблема навчальної книги в творах К. Д. Ушинського.
9. К. Д. Ушинський про дидактичні принципи навчання та шляхи їх організації.
10. К. Д. Ушинський про методи і форми навчання.
11. К. Д. Ушинський про гармонійний розвиток людини.
12. Система морального виховання К. Ушинського.
13. Історія розвитку жіночої освіти в Україні кінця XVIII–першої половини XIX ст.
14. Система народної освіти в працях М. І. Пирогова.
15. М. І. Пирогов про вчителя і його підготовку.
16. М. І. Пирогов про формування свідомої дисципліни.
17. Педагогічна діяльність Л. М. Толстого.
18. Ідея загальнолюдського виховання М.І. Пирогова.
19. Національне виховання за М. П. Драгомановим

Література

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: підруч. / Л. В. Артемова. – К. : Либідь, 2006.
2. Зайченко І. В. Історія педагогіки : у двох книгах / Іван Васильович Зайченко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. 2
3. Левківський М. В. Історія педагогіки : навч.-метод. посіб / М. В. Левківський, Д. І. Пащенко.. – К. : Центр учбової літератури, 2016.
4. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. / Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. ; за ред. О. О. Любара. К. : «Знання», КОО, 2003.
5. Сбруєва А. А. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: Навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна. – Суми: СумДПУ, 2000.
6. Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб. ; за ред. О. В. Сухомлинської. – [в 2-х т.]. – К.: Либідь, 2005. – Т. 2.
7. Ушинський К. Д. Рідне слово. – Т.2..

8. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. – Т.8. – С.11–61, 267–281.

9. Ушинський К. Д. Педагогічна подорож по Швейцарії. –Т.3. – С.87–104.

10. Ушинський К. Д. Праця в її психічному і виховному значенні. – Т.2. – С.333–362.

11. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні. – Т.2, С.69–167.

Самостійна робота до теми 13

Тема: Українська школа і педагогіка початку ХХ століття

Питання для обговорення

1. Характеристика системи освіти в Україні на початку ХХ століття.
2. Освітньо-педагогічні погляди І. Франка.
3. Педагогічні ідеї Л. Українки.
4. Освітня й педагогічна діяльність Т. Лубенця.
5. Розробка завдань та змісту національної освіти в УНР.
6. Ідея національної школи С. Русової.
7. Ідея національного рідномовного виховання І. Огієнка.
8. Особливості розбудови загальної, професійної й вищої школи у 20-ті роки.
9. Національний виховний ідеал Г. Ващенко.

Ключові слова та терміни

Мережа «Просвіт», часопис «Літературно-Науковий Вісник», підручник «Древня історія східних народів», «Общепольный задачник», український буквар Лубенця, Всеукраїнська вчительська спілка, Педагогічна Академія, «Український буквар», «Українські шкільні мотиви», Народний Комісаріат Освіти, «Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології», педологія, антропологія, анатомія, фізіологія, історія, етнологія, етнографія.

Запитання для самоперевірки і контролю знань

1. Які шкільні рідномовні підручники написала С. Русова та який педагогічний журнал разом з іншими українськими педагогами заснувала?

2. Де викладала, які посади займала С. Русова в період української державності, починаючи з 1917 року?
3. Які методичні посібники для учителів та вихователів С. Русова написала в той час?
4. Які важливі педагогічні проблеми розробляла С. Русова у своїх творах та яка концептуальна ідея пронизує більшість із них?
5. У чому, на думку С. Русової, полягає сутність поняття «національна школа» та якою має бути основна її мета?
6. Що треба насамперед розвивати в учнів, вважала С. Русова, у навчальному процесі та які засоби для цього використовувати?
7. Які моральні якості, на думку С. Русової, треба насамперед формувати в учнів у виховному процесі та які засоби використовувати?
8. На яких засадах розробляла С. Русова свою теорію дошкільного виховання та які основні вимоги ставила до дитячого садка?
9. Яким, на думку С. Русової, має бути вчитель-вихователь та які вимоги вона ставила до нього?
10. Чому Г. Ващенко змушений був виїхати за кордон, де і ким працював, які твори написав в період еміграції?
11. Які твори Г. Ващенка з дидактики, теорії виховання та історії педагогіки складають повний курс національної педагогіки?
12. Які важливі педагогічні проблеми розробляв Г. Ващенко у своїх творах, якою передбачав систему освіти в самостійній Україні та її структуру?
13. Які громадсько-політичні тенденції спричинили до організації на Україні «Просвіт»?
14. Назвіть характерні риси освітньої політики українських урядів 1917–1919 рр.
15. Проаналізуйте відмінності між освітніми реформами урядів УНР та Гетьманщини.
16. Як ставилося питання про організацію освіти для українців та представників національних меншин в уряді Центральної Ради?
17. Назвіть особливості педагогічної теорії Софії Русової.
18. У якій формі педагогічні погляди Г. Ващенка можуть бути використані у сучасній школі?
19. Чому педагогічну теорію Г. Ващенка називають релігійно-консервативною?

20. Проаналізуйте структуру освіти, запропоновану Міністерству освіти І. Огієнком.

Завдання практичного спрямування

1. Проаналізуйте енциклопедичну літературу, посібники з історії, історії педагогіки й складіть список видатних діячів освіти початку ХХ ст.

2. Проаналізуйте уривки з праці С. Ф. Русової «Дидактика» і дайте відповіді на запитання: 1). Яку школу авторка називає національною? 2). Яке значення відводиться мові у розв'язанні завдань національної школи? 3). Які засоби виховання потрібно використовувати в національній школі? 4). За якими напрямками повинно здійснюватися виховання в національній школі? 5). Якого значення авторка надає особі вчителя?

3. Проаналізуйте цитату з твору, визначте, про які функції педагогічної діяльності йде мова? Чи є вони актуальними на сучасному етапі? *«Велика місія учителя національної школи – в його руках майбутність народу, бо діти, які вийдуть із школи, мають бути каменярами у відбудові молоді української держави, мають розробити свою культуру, національні скарби»* (див.: *Історія української школи і педагогіки : хрестоматія* / [упоряд. О. О. Любар]; за ред. В. Г. Кременя. – К.: Знання, 2005. – С. 381–393)

4. Уважно прочитайте статтю М. С. Грушевського «Шкільна мова», дайте відповіді на запитання: 1). Які проблеми в організації шкільного навчання розкриває автор? 2). Головні причини незадовільного стану освіти. Якою мовою повинно здійснюватися навчання в школах України? 3). Знайдіть відповідь на запитання, поставлене М. С. Грушевським у його статті. Висловіть свою думку з цього приводу. Чи є дана проблема актуальною на сучасному етапі? *«Чому ж то воно так, що на Україні не вчать дітей по-нашому, як треба?»* (див.: *Історія української школи і педагогіки : хрестоматія* / [упоряд. О. О. Любар] ; за ред. В. Г. Кременя. – К. : Знання, 2005. – С.370–371).

5. Проаналізуйте статтю М. С. Грушевського «Колишня освіта і теперішня темнота», дайте відповіді на запитання: 1). Якою, за спогадами сучасників, була освіта за часів гетьмана Богдана Хмельницького? 2). Яким був стан освіти за часів М. С. Грушевського? 3). У чому полягає значення освіти в історичному розвитку народу?

6. Опрацюйте статтю М. С. Грушевського «За український університет», дайте відповідь на запитання: 1). Якою була ситуація навколо створення українського університету? 2). Як оцінює автор роботу університету в Львові?

7. Уважно прочитайте працю Г. Г. Ващенка «Виховний ідеал» і дайте відповіді на запитання: 1). Історія написання твору, його загальна характеристика. 2). Які види виховного ідеалу проаналізував автор у своїй праці? Дайте їм характеристику, оформіть таблицю «Види виховного ідеалу (за Г. Г. Ващенком)»: Види виховного ідеалу – філософська база – Головні риси

8. Складіть словесний опис ідеалу українця, взявши за основу риси характеру, виділені в книзі Г. Г. Ващенка «Виховний ідеал».

Питання для роздумів

1. З якою метою у 1905–1907 р.р. в Україні з'являються громадські товариства «Просвіта»?
2. Чому вчать дітей казки (за І. Франком)?
3. У чому полягає демократизація освітніх процесів після 1905 року?

Реферати

1. І. Франко про місце казки у розвитку дитячої особистості.
2. Виховний ідеал Г. Ващенка: національний та релігійний аспекти.
3. Система дошкільного виховання у педагогічних поглядах С. Русової.
4. «Українська культура» І. Огієнка в системі української історико-педагогічної науки.

Література

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: підруч. / Л. В. Артемова. – К.: Либідь, 2006.
2. Зайченко І. В. Історія педагогіки: у двох книгах / Іван Васильович Зайченко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. 2.
3. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / [упоряд. О. О. Любар]; за ред. В. Г. Кременя. – К.: Знання, 2005. – С. 370–371).

4. Левківський М. В. Історія педагогіки: навч.-метод. посіб. / М. В. Левківський, Д. І. Пащенко. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – 377 с.
5. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко; за ред. О. О. Любара. – К.: «Знання», КОО, 2003.

Самостійна робота до теми 14

Тема: Школа і педагогіка України у радянський період (20–80 роки)

Питання для обговорення

1. Національна освіта в 20-ті роки ХХ століття.
2. Уніфікація загальної освіти в 30-ті роки.
3. Особливості становлення освіти у післявоєнний час (кінець 40-50-ті роки).
4. Розвиток освіти й педагогіки у 60-ті роки.
5. Школа і педагогіка України у період застою (70—80-ті роки).

Ключові слова та терміни

Державна вчена рада, «політкомплекс», «комплекс охорони здоров'я», психорефлексологія, педологія, «центри інтересів», біогенетичний напрямок, фабрично-заводські семирічки, школи селянської молоді, школи фабрично-заводського учнівства, робітничий факультет.

Запитання для самоперевірки і контролю

1. Дайте визначення основних понять: комплексне навчання, метод проектів, педологія, уніфікація, проблемне навчання, програмоване навчання.
2. Визначте впливові чинники розвитку української системи народної освіти.
3. В чому сутність комплексного підходу до навчання?
4. Охарактеризуйте особливості освітньої політики в 30–50 роки.
5. Охарактеризуйте наслідки уніфікації освітньої галузі у 30–50 роки.

6. Проаналізуйте результати дії постанови ЦК ВКП (б) «Про педологічні перекручення в системі Наркомосу» (1936 р.)

7. В чому відмінність між українською і російською системами народної освіти 20-х років?

8. Проаналізуйте особливості становлення української національної системи освіти в 20-ті роки.

9. Проаналізуйте особливості розвитку класно-урочної системи після постанови ЦК ВКП (б) «Про навчальні програми і режим в початковій і середній школі» (1932).

10. Проаналізуйте особливості освітньої політики уряду в роки Великої вітчизняної війни.

11. Підготуйте повідомлення про сутність проблемного навчання (програмованого навчання, дослідницького методу в навчанні).

12. Оцініть ефективність методів навчання, які запроваджувались в школі в 60-ті роки.

13. Оцініть наслідки реформи школи 1984 року та її внесок у розвиток національної системи народної освіти.

14. Виділіть етапи і проаналізуйте причини переходу освітньої системи до загальної середньої освіти молоді.

Завдання практичного спрямування

1. Проаналізуйте особливості політики уряду по відношенню до розвитку науки педології і наслідки постанови ЦК ВКП (б) «Про педологічні перекручення в системі Наркомосу» (1936 р.) для психологічної науки.

2. Проаналізуйте особливості українізації в 20-ті роки та причини цього явища.

Питання для роздумів

1. Переваги та недоліки комплексної системи навчання (20-ті роки).

2. Чому досвід діяльності в освіті 20-х років О. Субтельний називає етапом «комуністичного національного відродження»?

3. Доведіть, що у 60-ті роки досить відчутною є тенденція пожвавлення діяльності у галузі освіти.

4. У чому у 70–80 роках школа в УРСР набуває ознак застою?

Теми рефератів

1. Своєрідність української освітньої системи 20-х років.
2. Комплексна система навчання в Україні. Її сильні і слабкі сторони.
3. Педологічна служба в радянській школі 20-30-х років.
4. Постанови ЦК ВКП (б) про школу 30-х років, їх роль в гальмуванні демократичних перетворень в освітній галузі.
5. Розвиток системи освіти в Україні в роки Великої вітчизняної війни.
6. Організаційні форми навчання, які впроваджувались в українській школі в 50-ті роки.

Література

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: підруч. / Л. В. Артемова. – К. Либідь, 2006.
2. Зайченко І. В. Історія педагогіки: у двох книгах / Іван Васильович Зайченко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. 2
3. Левківський М. В. Історія педагогіки: навч.-метод. посіб / М. В. Левківський, Д. І. Пашенко. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – 377 с.
4. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко; за ред. О. О. Любара. – К.: «Знання», КОО, 2003.
5. Нариси історії українського шкільництва. 1905–1933: Навч. посібник / О. В. Сухомлинська та ін.; за ред. О. В. Сухомлинської. – К, 1996
6. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР. – К. , 1966.
7. Сбруєва А. А. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: Навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна. – Суми: СумДПУ, 2000.

Самостійна робота до теми 15

Тема: Педагогічна система А. С. Макаренка

Питання для обговорення

1. Життя й педагогічна діяльність А. С. Макаренка.
2. Теорія і практика колективу А. С. Макаренка.

3. Ідея поєднання навчання з продуктивною працею А. С. Макаренка.
4. Проблема сімейного виховання у педагогічній системі А. С. Макаренка
5. Шляхи формування вчителя-вихователя та його педагогічної майстерності.
6. Рольовий принцип педагогічної системи А. С. Макаренка.

Ключові слова та терміни

«Педагогіка індивідуальної дії», метод «вибуху», «педагогіка паралельної дії», «педагогічний брак», гомогенна група, різновіковий загін, асоціація, суспільно-корисна праця.

Запитання для самоперевірки і контролю

1. Коли і де А. С. Макаренко розпочав свою практичну педагогічну діяльність, як працював на першому робочому місці?
2. Що спонукало його після майже 10-річного вчителювання продовжити навчання та в який навчальний заклад поступив?
3. Коли А. С. Макаренко закінчив навчання в Полтавському вчительському інституті, які посади займав у школах та як ставився до справи виховання?
4. Що спонукало його погодитися очолити дитячу виховну трудову колонію та з якими труднощами зустрівся?
5. Що таке «завоювання Куряжа» та чому А. С. Макаренко змінив місце розташування очолюваної ним виховної колонії?
6. Хто порадив йому описувати побут, трудову та навчальну діяльність вихованців трудової колонії та кому присвячена «Педагогічна поема»?
7. Чому А. С. Макаренко залишив виховну колонію і перейшов працювати в дитячу виховну трудову комуну?
8. Чи продовжував він практичну педагогічну діяльність, ставши членом Спілки письменників Радянського Союзу?
9. Чому і коли А. С. Макаренко переїхав до Москви і якою там в основному була його діяльність?
10. Скільки творів написав А. С. Макаренко та які з них найбільш цінні з педагогічної точки зору?
11. У чому вбачав А. С. Макаренко головне завдання виховання та як визначав колектив?

12. У чому полягає сутність розроблених А. С. Макаренком теоретичних основ виховання дитячого колективу?

13. У якому творі А. С. Макаренко розробляв проблему дисципліни в дитячому колективі та в чому полягає її сутність?

14. Що, на думку А. С. Макаренка, становить основу дисципліни в дитячому колективі та які стадії (етапи) організації і розвитку проходить колектив?

15. У якому творі А. С. Макаренко найбільш ґрунтовно виклав свої міркування про взаємини, стиль, тон, традиції в дитячому колективі та в чому полягає їх сутність?

16. У чому полягає його погляд на сутність і значення праці як важливого засобу виховання?

17. У яких художньо-педагогічних творах А. С. Макаренко показав, що продуктивна праця займала чільне місце в діяльності виховної колонії і дитячої комуни?

18. Які види продуктивної праці переважали у керованих ним дитячих виховних закладах?

19. У яких творах А. С. Макаренко розробляв проблему родинного виховання дітей і підлітків?

20. У чому полягає, на його думку, сутність основних засад правильного родинного виховання?

21. Як А. С. Макаренко розв'язував проблему трудового виховання дітей в умовах сім'ї?

22. У якій статті він розробляв питання батьківського авторитету та з якою метою вивів цілу низку їх фальшивих типів?

23. У чому полягає значення практичної і теоретичної педагогічної діяльності А. С. Макаренка?

24. Які нові педагогічні терміни ввів А. С. Макаренко?

25. Через які стадії, на думку А. С. Макаренка, проходить колектив у своєму розвитку?

26. У чому сенс існування різновікових колективів?

27. За яких умов розвиток неординарної особистості не буде стримуватись колективом?

28. У чому полягає логіка використання системи перспективних ліній?

29. Які види фальшивого батьківського авторитету виділяв А. С. Макаренко і в чому їх сутність?

30. Які поради А. С. Макаренка з питань сімейного виховання і сьогодні є актуальними?

31. У чому причина деяких розбіжностей між поглядами А. С. Макаренка і даними сучасної науки?

Завдання практичного спрямування

1. Уважно прочитайте та проаналізуйте лекцію А. С. Макаренка «Дисципліна, режим, покарання та заохочення» (див.: *Хрестоматія з історії педагогіки* / [за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. А. В. Троцько]. – [в 2-х т.]. – Харків : ХНАДУ, 2011. – Т. 2. – С. 385–408), визначте:

1. Сутність вимоги як методу виховання дисциплінованості, згуртування колективу. Послідовність постановки системи вимог.
2. Методи покарання, педагогічні умови його використання.

Питання для роздумів

1. Обґрунтуйте новації та слабкі сторони ідеї колективу А. С. Макаренка
2. Що є новітнього, а що вичерпало себе в ідеї трудового виховання А. Макаренка
3. Екстраполуйте основи формування педагогічної майстерності вчителя-вихователя А. С. Макаренка на сьогодні.

Теми рефератів

1. Колектив у досвіді роботи А.С. Макаренка та В.О. Сухомлинського.
2. Педагогіка паралельної дії: досвід ефективного використання і аналіз типових помилок.
3. Традиції макаренківських колективів.
4. Динаміка відношення А. С. Макаренка до покарання.
5. Шляхи профілактики «дідівщини» у виховних закладах А. С. Макаренка.
6. Довіра як виховний засіб у педагогічній теорії та практиці А. С. Макаренка.
7. Виховний вплив залучення вихованців до рентабельної господарської діяльності.
8. «Секрети» сімейного виховання в творах А. С. Макаренка.
9. Педагогічна майстерність та шляхи її розвитку за А. С. Макаренком.

Література

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: підруч. / Л. В. Артемова. – К.: Либідь, 2006.
2. Зайченко І. В. Історія педагогіки: у двох книгах / Іван Васильович Зайченко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. 2.
3. Левківський М. В. Історія педагогіки: навч.-метод. посіб / М. В. Левківський, Д. І. Пащенко.. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – 377 с.
4. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко; за ред. О. О. Любара.– К. : «Знання», КОО, 2003.
5. Сбруєва А. А. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: Навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна. – Суми: СумДПУ, 2000.

Самостійна робота до теми 16

Тема: Педагогічна система В. О. Сухомлинського

Питання для обговорення

1. Життя і педагогічна діяльність В. Сухомлинського.
2. Навчання й виховання дітей 6-річного віку.
3. В. Сухомлинський про формування гуманної особистості.
4. Морально-трудове виховання школярів .
5. Етнічні засади родинного виховання.
6. Ідеї становлення вчителя-вихователя .

Ключові слова та терміни

Довготривалий експеримент, «зелений клас», «школа радості», «радість успіху», розвивальне навчання, дитяча кімната казки, продуктивна праця, навчання шестиліток, подорожі у природу, культ Батьківщини, культ Матері, культ Рідної мови, культ Книги,

Запитання для самоперевірки і контролю знань

1. У яких навчальних закладах здобував В. О. Сухомлинський світу, де і як працював?
2. Що стало причиною перерви в педагогічній діяльності В. О. Сухомлинського і коли знову повернувся до неї?

3. Коли і де він почав проявляти новаторство в навчально-виховній роботі з учнями та опубліковувати його результати?
4. Що дозволило В. О. Сухомлинському відверто виражати досить критичне ставлення до політико-партійного керівництва школою?
5. Коли, де та на яку тему він захистив кандидатську дисертацію?
6. За що В. О. Сухомлинського вибрано членом-кореспондентом Академії педагогічних наук РРФСР та присвоєне почесне звання Заслужений вчитель школи УРСР?
7. Які цінні педагогічні проблеми він розробляв у своїх творах та за що підданий критиці з боку консерваторів офіційної педагогіки?
8. Як ставилася широка педагогічна громадськість до проблем, які розробляв у своїх творах В. О. Сухомлинський, і чому Павлівська середня школа стала педагогічною «Меккою»?
9. Які твори написав та які виховні цінності він відстоював, на що спирався, до чого звертався у науково-педагогічній творчості останнього періоду життя?
10. У чому полягає, на думку В. О. Сухомлинського, сутність гармонійного і всебічного виховання молодих поколінь?
11. Яким було розуміння ним головного завдання розумового виховання учнів та якими шляхами можна реалізувати його?
12. Як В. О. Сухомлинський визначав головне завдання морального виховання школярів та як окреслював його зміст?
13. Які методи і прийоми морального виховання він обґрунтовував у своїх творах?
14. Чому В. О. Сухомлинський вважав трудове виховання найважливішою педагогічною проблемою?
15. У якому творі та з якою метою він розробив низку принципів трудового виховання школярів?
16. У чому полягає, на думку В. О. Сухомлинського, сутність естетичного виховання школярів та що вважав його головними засобами?
17. Як він визначав головне завдання фізичного виховання учнів та які чинники вважав необхідними для його реалізації?
18. У яких творах В. О. Сухомлинський розробляв проблему колективного виховання школярів?
19. Що, на його думку, є організаційною і моральною основою колективу та коли він стає виховною силою?

20. Які основні чинники, що сприяють згуртуванню і розвитку дитячого колективу, виділяв В. О. Сухомлинський?
21. За яких умов, на його думку, класний колектив стає дієвим засобом виховання учнів?
22. Чому В. О. Сухомлинський вважав недопустимим перенесення на учнівський колектив функцій колективу дорослих?
23. Проти чого він застерігав у діяльності шкільного колективу?
24. У яких творах В. О. Сухомлинський розробляв проблему родинного виховання дітей та що нового вніс у її успішне вирішення?
25. Які основні умови, на його думку, необхідні для правильного родинного виховання дітей та проти чого застерігав батьків?
26. Чому В. О. Сухомлинський вважав педагогіку «наукою для всіх» та як сприяв тому, щоб вона стала такою?
27. У яких творах він розробляв проблему професійної діяльності вчителя, наголошував на її важливості і складності?
28. У чому полягає, на думку В. О. Сухомлинського, головне завдання вчителя та сутність його педагогічної майстерності?
29. Які якості він вважав найнеобхіднішими для справжнього вчителя та які вимоги ставив до нього?
30. Як позначився період «хрущовської відлиги» на науковій творчості В. О. Сухомлинського?
31. Чим відрізняється розуміння мети виховання у В. О. Сухомлинського від загальнонаукового підходу педагогіки 60-х років?
32. У чому полягає новаторський підхід вченого до формування особистості учня?
33. Обґрунтуйте ідею гуманістичної спрямованості виховання В. О. Сухомлинського.
34. У чому полягають навчальні новації «школи радості» В. О. Сухомлинського?
35. Назвіть основні шляхи розвивального навчання за книгою «Павлиська середня школа».
36. Розкрийте взаємозв'язки становлення колективу і особистості у творчості В. О. Сухомлинського.

37. Обґрунтуйте діалектику виховного процесу у педагогічній системі В. О. Сухомлинського.
38. Обґрунтуйте сутність принципу індивідуального підходу до особистості учня та шляхи його реалізації у творчості педагога.
39. Які нові метод навчання використовувались у практиці роботи Павлиської школи у 60-ті роки?
40. Розкрийте сутність системи формування громадянина у творчості вченого.
41. В чому полягає народознавчий аспект виховання у педагогічній системі В. О. Сухомлинського?
42. Які основні засади родинно-шкільного виховання у творчості В. О. Сухомлинського ви можете назвати?
43. В чому полягає розробка завдань, змісту та шляхів трудового виховання у творчості В. О. Сухомлинського?
44. Які особливості новацій у його системі естетичного виховання ви б відзначили?
45. Назвіть основні шляхи реалізації ідеї В. О. Сухомлинського про зміцнення здоров'я вихованців.
46. Проаналізуйте особливості трудового виховання та його ефективний вплив на формування особистості в Павлиській школі.
47. Чому В. О. Сухомлинський надавав великого значення саме трудовому вихованню?
48. Проаналізуйте позицію В. О. Сухомлинського по відношенню до навчання дітей шестирічного віку.
49. Як і коли радянським урядом були використані поради В. О. Сухомлинського про навчання дітей шестирічного віку?

Завдання практичного спрямування

1. На основі аналізу книги «Серце віддаю дітям» розробіть технологію (з виділенням етапів) складання казок учнями початкових класів та молодшими підлітками.
2. На основі аналізу розділу «Трудове виховання» з книги «Павлиська середня школа» коротко опишіть види суспільно-корисної та продуктивної праці учнів.
3. Прочитавши книгу В. О. Сухомлинського «Батьківська педагогіка», проаналізуйте та зробіть групування й систематизацію

методів виховання дітей у родині, реалізуючи власні знання з педагогіки.

4. Порівняйте поняття, запроваджені В. О. Сухомлинським: «рівень вихованості школярів» та «Рівень виховуваності школярів». Аргументуйте спільне та відмінне у цих поняттях.

5. Порівняйте педагогічні погляди А. С. Макаренка і В. О. Сухомлинського на виховання особистості в колективі, методи виховання, зміст і завдання сімейного виховання тощо. Знайдіть спільні й відмінні позиції.

6. Проаналізуйте зміст праці В. О. Сухомлинського «Сто порад учителеві»:

1). Визначте коло проблем, за якими можна згрупувати поради педагога.

2). Підберіть цитати-рекомендації вчителям щодо організації розвивального навчання, реалізації індивідуального підходу, виховання й самовиховання школярів.

3). Якого значення педагог надає непрямому педагогічному впливові на вихованця.

Чи поділяєте ви думку вченого: *«Справа в тому, що однією з умов високої ефективності педагогічного впливу є обстановка ненавмисності цього впливу. Іншими словами, учневі не треба в кожну дану мить знати, що вчитель його виховує. Виховний намір має бути прихований обстановкою дружніх, невимушених взаємин.*

А. С. Макаренко не раз говорив про те, як важливо для вихователя не показати вихованцям, що вони піддаються якимось спеціальним процедурам. ...Зробити свій виховний задум непомітним – один з дуже важливих елементів педагогічної майстерності»

7. Прочитайте та проаналізуйте «Народження громадянина», «Методика виховання колективу», «Розмова з молодим директором школи, «Серце віддаю дітям», «Сто порад учителеві», «Як виховати справжню людину» В. Сухомлинського.

Питання для роздумів

1. У чому полягає розвиток В. Сухомлинським ідеї колективу А. С. Макаренка?

2. Які методи навчання молодших школярів В. Сухомлинського мають особистісно-орієнтоване спрямування?

3. Обґрунтуйте, які засоби виховання В. О. Сухомлинського мають етнічне спрямування.

4. Виділіть основні елементи педагогічної системи В. О. Сухомлинського.

Теми рефератів

1. А. С. Макаренко та В. О. Сухомлинський про формування колективу і особистості.

2. Завдання та зміст формування всебічно розвиненої особистості у спадщині В. О. Сухомлинського.

3. Місце традицій у вихованні (А. С. Макаренко та В. О. Сухомлинський).

4. Традиції і новації виховання у творчості В. О. Сухомлинського.

5. Шляхи та засоби навчання у спадщині В. О. Сухомлинського.

6. В. О. Сухомлинський про роль казки у розвитку молодшого школяра та молодшого підлітка.

7. В. О. Сухомлинський про становлення лицарських якостей підлітків та юнаків шкільного віку.

8. В. О. Сухомлинський про особливості виховання дівчат як майбутніх матерів.

9. Взаємозв'язок навчальної та поза навчальної діяльності школярів у творчості В. О. Сухомлинського.

10. Шляхи реалізації дослідницької діяльності учнів у творчості В. О. Сухомлинського.

11. Система трудового навчання у творчості В. О. Сухомлинського.

12. Система морального виховання учнів у спадщині В. О. Сухомлинського.

13. Система етичного виховання в Павлиській школі.

14. Система взаємозв'язку школи і родини у творчості В. О. Сухомлинського.

15. Шляхи підготовки підготовки молоді до життя у творчості В. О. Сухомлинського.

16. Основні шляхи допомоги важковиховуваним учням з боку вчителя-вихователя у досвіді В. О. Сухомлинського.

17. Основні напрямки формування професійної майстерності вчителя у спадщині В. О. Сухомлинського.

18. Шляхи управління школою у педагогічній системі В. О. Сухомлинського.

19. Основні шляхи реалізації передового педагогічного досвіду у творчій спадщині В. Сухомлинського.

Література

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: підруч. / Л. В. Артемова. – К. : Либідь, 2006.
2. Дзевєрін О. Видатний радянський педагог. – У кн.: Сухомлинський В. О. Вибр.тв. В 5-ти т.Т.І. – К.: Рад.шк., 1976.
3. Зайченко І. В. Історія педагогіки: у двох книгах / Іван Васильович Зайченко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – Кн. 2.
4. Левківський М. В. Історія педагогіки : навч.-метод. посіб / М. В. Левківський, Д. І. Пащенко. – К.: Центр учбової літератури, 2016.
5. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко ; за ред. О. О. Любара. К.: «Знання», КОО, 2003.
6. Сбруєва А. А. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: Навчальний посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна. – Суми: СумДПУ, 2000.

ГЛОСАРІЙ З ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

Абак (від грец. ἀβαξ, ἀβάκου, лат. abacus – дошка) – лічильна дошка у давніх римлян і греків. Пізніше (до XVIII ст.) використовувалася в Західній Європі як наочний навчальний посібник для арифметичних обчислень. Застосовувалася в початковій школі під час вивчення нумерації чисел, складу числа, позиційного значення цифр, значення нуля тощо. Конструкції А. дуже різноманітні, однак у всіх А. є нерухома частина – площа, розділена на ряди й класи; і рухомі деталі – камінчики, жетончики, монети – позначають кількість сотень, десятків і одиниць у кожному розряді й класі. А. нагадує рахівницю.

Академія (грец. міфічний герой). Ідея академії заснована грецьким філософом Платоном в 385 р. до н. е. в садах поблизу Афін. У школі Платона виховання здійснювалось спільноту, в групі близьких за духом друзів, де панувала піднесена любов. Члени Академії поділялися на дві групи: старші – вчені та викладачі і

молодші – учні, так як на думку Платона, справжня філософія може існувати лише за умов постійного діалогу між вчителями та учнями. Академія Платона була братством людей, єдність яких ґрунтувалася на виборі єдиного образу життя та форми його організації.

1) вищий навчальний заклад четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у певній галузі науки, виробництва, освіти, культури і мистецтва, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром у сфері своєї діяльності і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення;

2) вищий науковий центр держави чи певної галузі.

Академія Платонівська – давньогрецька філософська школа, заснована Платоном близько 387 до н. е., метою якої було шанування муз. Назва (спочатку Гекадемія) походить від імені міфічного героя Академа, на честь якого названо місцевість поблизу Афін, де заснована школа. В А. п. розвивалися філософія, математика, астрономія, при-родознавство тощо. Ліквідована у 529 р. В епоху Відродження під назвою «платонівської» існувала академія у Флоренції (1459–1521), яка виступала проти вчення Аристотеля.

Альтернативні школи (від лат. – інший), «вільні школи» – у країнах Західної Європи і США неповні й повні середні школи, які діють паралельно або замість звичайних шкіл і забезпечують освіту, альтернативну за змістом або за формами й методами роботи з учнями. Виникли наприкінці 60-х років ХХ ст. в рамках антиавторитарних педагогічних рухів. Завдання А. ш. – забезпечити індивідуалізацію й диференціацію вивчення великої кількості елективних предметів і курсів за допомогою спеціалізованої навчальної бази й методів роботи. Існує понад 10 типів таких шкіл: «відкриті школи», «школи без стін», «навчальні центри», «магнітні школи», «навчальні парки», «вуличні академії» тощо.

Анімізм – віра у безсмертя душі й існування духів.

Афінське виховання – система виховання, яка склалася в Афінах у VII–V ст. до н. е. Включає розумове, естетичне, моральне й фізичне виховання. До 7 років всі діти виховувалися в сім'ї під наглядом спеціального раба-педагога. З 7 до 12 років хлопчики одержували мусичне виховання: у граматиста вчилися читанню, письму й лічбі; у кіфариста – декламації віршів під акомпанемент ліри. З 12 до 14 років відвідували палестру, гімнастичні вправи в якій

сприяли розвитку сили і формуванню красивого тіла. З 15 до 18 років юнаки відвідували гімнасії, де продовжувалося гімнастичне виховання; велися бесіди на наукові й політичні теми. Мусичні школи й палестри були приватними, гімнасії – державними. З 18 до 20 років юнаки проходили ефебію, де поряд з військовою підготовкою діставали даліше мусичне й фізичне виховання, а також вивчали закони держави.

Белл-ланкастерська система взаємного навчання – система організації і методів навчання в початковій школі, при якій старші учні і ті, що добре вчать, виступали помічниками вчителя й під його керівництвом вели заняття з рештою учнів. Свою назву дістала за іменами англійських педагогів Е. Белла і Дж. Ланкастера, які незалежно один від одного запропонували схожий метод навчання.

Біогенетичний напрям в педології – це вивчення дитячої поведінки на основі застосування законів біології. Прихильники цього напрямку на перше місце ставили природжене, й приділяли особливу увагу врахуванню особливостей побудови організму дитини, надавали великого значення спадковості, розглядали тестування як головний метод вивчення індивіда. Визначним представником цього напрямку був П. Блонський (в Україні – В. Протопопов).

Болонський університет – один з найстаріших університетів Європи. Заснований в XI ст. в м. Болонья (Північна Італія) як юридичний навчальний заклад. Лише в XIV ст. відкрито філософський, медичний і теологічний факультети. Б. у. користувався надзвичайно великою популярністю у XII – XV ст. У XX ст. поступився першістю більшим італійським університетам – Римському і Неапольському. З 1478 в Б. у. викладав астрономію, а в 1481–1482 був ректором український учений, доктор медицини й філософії Георгій Дрогобич (Юрій Котермак з Дрогобича).

Будинки молоді – перші навчальні заклади у період матріархату, які функціонували окремо для дітей різної статі.

«Вальдорфська педагогіка» – сукупність методів і прийомів виховання й навчання, яка ґрунтується на антропософській інтерпретації розвитку людини як цілісної взаємодії тілесних, душевних і духовних факторів. Методологічні й дидактико-методичні основи «В. п.» опрацював Р. Штейнер. Застосовується у так званих вільних вальдорфських школах (перша була відкрита в 1919). Вальдорфські школи дають повну середню освіту (12 років навчання;

для вступників до університетів є XIII, так званий абітурієнтський, клас). Головна дійова особа в «В. п.» – класний учитель. Його обов'язком є організація майже всієї навчально-виховної роботи зі своїми учнями протягом перших 8 років навчання. Класний учитель опрацьовує зміст і навчає основним загальноосвітнім предметам; створює і підтримує в інтересах виховання тісну взаємодію між учнями й учителями, між школою й батьками. Оцінки у вальдорфських школах не виставляються. Наприкінці навчального року класний учитель складає загальну психолого-педагогічну характеристику кожного учня. Вальдорфські установи автономні й не мають над собою керівних інстанцій, керуються педагогічною радою. Посада директора відсутня. Останнім часом в Україні спостерігаються спроби реалізувати ідеї «В. п.» в школах та дитячих садках.

Візантійська освіта – специфічні форми освіти й культури, що склалися на території східної частини Римської імперії – Візантії – під безпосереднім впливом культурної спадщини стародавньої Греції. Міста Візантії успадкували традиційні форми освіти, які давали граматисти, ритори, софісти й філософи. У традиційний зміст візантійської освіти поряд з християнським віровченням і творами церковних діячів обов'язково включалися твори грецьких класиків – Гомера, Гесіода, Софокла, Аристофана, Платона, Аристотеля та ін. В. о. істотно вплинула на культуру й освіту як сусідніх, так і західноєвропейських народів.

Віннетка-план – одна із систем індивідуалізованої організації навчально-виховного процесу, яка виникла у США в 1919–1920. Дістала свою назву від селища Віннетка поблизу Чикаго, у школах якого вона вперше була застосована. Творцем В.-п. був керівник шкіл Віннетки К. Вошберн. За В.-п. кожен учень проходив курс навчання за індивідуальним навчальним планом своїм власним темпом. Для цього застосовуються детально опрацьовані друковані «робочі матеріали». Роль учителя зводиться в основному до нагляду за заняттями учнів.

Вітторіно да Фельтре (1378, Фельтре – 2.II.1446, Мантуя) – італійський педагог-гуманіст епохи Відродження. Закінчив Падуанський університет. У 1424 організував у Мантуї одну з перших в історії школу інтернатного типу (Саза гіосоза – Будинок радощів), де, крім давніх мов і літератури, вивчалися також математика, природознавство, астрономія. Значна увага приділялася практичним

заняттям, фізичним вправам та іграм. У навчанні широко використовувалася наочність.

Гербарт Йоганн Фрідріх (4.V.1776, Ольденбург – 14.VIII.1841, Геттінген) – німецький філософ, психолог і педагог. Був представником асоціативної психології. Намагався теоретично обґрунтувати педагогіку, вважаючи, що філософія вказує мету виховання, а психологія – шляхи до цієї мети. Особливо велике значення Г. надавав виховуючому навчанню, у процесі якого розвивається різнобічний інтерес, який має, згідно з Г., шість видів: емпіричний, спекулятивний, естетичний, симпатичний, соціальний і релігійний. Ставлячи вище за все розвиток мислення учнів, Г. відводив головне місце в навчальному плані стародавнім мовам і математиці. Педагогічна теорія Г., особливо його теоретичне обґрунтування педагогіки, ідея виховуючого навчання та опрацювання методичних прийомів, які враховували виховні можливості навчальних предметів, – істотно вплинула на подальший розвиток теорії і практики виховання в багатьох країнах.

Гільдійські школи – початкові школи, які відкривалися в містах Західної Європи в XIII – XIV ст. об'єднаннями купців – гільдіями. В Г. ш. вивчення рідної мови і арифметики було поставлене значно краще, ніж в церковних. У деяких Г. ш. підвищеного типу вивчалися також граматики, геометрія й елементи риторики. Навчання в одних Г. ш. велося латинською мовою, в інших – рідною. Г. ш. були платними.

Гімназія – загальноосвітній навчальний заклад для обдарованих і здібних дітей, що забезпечує науково-теоретичну, гуманітарну, загальнокультурну підготовку, задовольняє різнобічні освітні запити особистості, суспільства і держави.

Грамотичні школи – 1) у Стародавніх Афінах – початкові школи для хлопчиків 7 – 12 років з навчанням читати, писати й рахувати; 2) у Стародавньому Римі – підвищені (після елементарних) школи для дітей патриціїв і вершників, де навчали латинської граматики, римської літератури та грецької мови; 3) у Росії XVII ст. – школи при деяких монастирях. У них вивчали грецьку й латинську граматику та античну літературу; 4) у сучасній Великобританії та деяких країнах Британської Співдружності – загальноосвітні середні школи.

Гуманістична педагогіка – напрям у сучасній теорії та практиці виховання, що виник наприкінці 50-х – на початку 60-х

років ХХ ст. у США як педагогічне втілення ідей гуманістичної психології. Головною метою виховання в гуманістичній педагогіці є самоактуалізація особистості.

Дальтон-план, долтон-план – система організації навчально-виховної роботи в школі, заснована на принципі індивідуального навчання. Назва походить від м. Долтон у США, де її було вперше застосовано на початку ХХ ст. При цій системі учень одержував завдання від учителя, виконував його самостійно і здавав учителеві. Учнім надавалася свобода як у виборі занять, черговості вивчення різних навчальних предметів, так і у використанні свого робочого часу. Річний обсяг навчального матеріалу розбивався на місячні розділи, які, у свою чергу, ділилися на щоденні завдання. Учні працювали в окремих предметних кабінетах-лабораторіях (звідси й інша назва Д.-п. – «лабораторний план»), де учні могли дістати консультації учителя-спеціаліста з даного предмета. Д.-п. давав можливість пристосувати темп навчання до можливостей учнів, привчаючи їх до самостійності, розвивав ініціативу, спонукав до пошуку раціональних методів роботи й виробляв почуття відповідальності за виконання завдань згідно з прийнятими зобов'язаннями. У 20-ті роки в українській школі робилися спроби модифікувати Д.-п.: подолати його надмірну індивідуалістичність, поєднуючи його з методом проектів, зв'язати з колективною працею учнів. Ці спроби знайшли відображення у так званому бригадно-лабораторному методі.

«Дарунки Фребеля» – дидактичний матеріал для ігор та занять з дітьми дошкільного віку, розроблений у ХІХ ст. німецьким педагогом Ф. Фребелем. Складається з шести «дарунків»: м'ячиків, кулі, циліндра, куба, кубиків, цеглинок, підібраних з таким розрахунком, щоб відразу задовольнити всі інстинкти дитини. При користуванні ними ознайомлення з природою поєднується з засвоєнням геометричних форм, розвитком художнього смаку дитини. У системі Фребеля м'ячик, кубики, цеглинки, лозинки і насіння виступали символами, які зображали або навколишнє життя тварин і людей, або пригоди казкових героїв.

Демокрит (бл. 460, Абдери, Фракія – бл. 370 до н. е.) – давньогрецький філософ. Надавав великого значення вихованню дітей, розглядаючи його як головне завдання сім'ї. Д. вважав, що не слід ставити перед собою завдання дати дітям всеохоплюючі знання, значно важливіше розвинути вміння мислити.

Дістерверг Фрідріх Адольф Вільгельм (29.X.1790, Зіген, Вестфалія – 7.VII.1866, Берлін) – видатний німецький педагог-демократ, визначний діяч у галузі народної школи й педагогічної освіти. Д. виступав проти станових і національних обмежень у царині освіти, проти виховання молоді в дусі релігійного фанатизму, національної ворожнечі й місцевої обмеженості. Послідовник Песталоцці, основними принципами виховання Д. вважав природовідповідність, культуровідповідність і самодіяльність, розробив дидактику розвивального навчання. Головним завданням навчання Д. вважав розвиток мислення, уваги, пам'яті, але в той же час підкреслював, що розвиток цих здібностей дітей нерозривно пов'язаний із засвоєнням самого матеріалу. Д. є автором понад 20 підручників з математики, географії, природознавства, німецької мови та інших предметів, відомої праці «Керівництво до освіти німецьких учителів» (1835).

Дідро Дені (5. X.1713, Лангр – 31.VII.1784, Париж) – французький філософ, просвітник, письменник. Велику увагу приділяв питанням виховання та освіти й вимагав охоплення навчанням дітей усіх суспільних станів, запровадження державних, світських шкіл, обов'язкової і безплатної початкової освіти. Вирішальною умовою формування особистості Д. вважав суспільне середовище й виховання, а не біологічні особливості й соціальне походження. Відстоював переважне вивчення реальних наук, запровадження нових методів навчання, які б розвивали активність учнів. Особливу увагу приділяв естетичному й моральному вихованню, виступав проти впливу церкви на освіту й різко критикував релігійний світогляд.

Духовні академії – вищі богословські навчальні заклади. В Україні існувала у Києві. Мали історичне і словесне відділення.

Експериментальні школи – школи різного типу, на базі яких органи освіти, науково-дослідні установи або окремі науковці апробують новий зміст освіти, нові організаційні форми й методи навчання та виховання. Почали засновуватися в ХІХ ст. у зв'язку з розвитком експериментальної педагогіки й експериментальної психології.

Елементарна школа (від лат. початковий) – те ж саме, що й початкова школа. Термін «Е. ш.» дуже поширений у зарубіжних країнах. Зміст навчання в Е. ш. всіх країн приблизно однаковий: рідна

мова (читання й письмо), арифметика, початкові відомості з історії, природознавства й географії своєї країни, малювання й співи тощо.

Елліністична освіта. Еллінізм – умовна назва періоду країн Східного Середземномор'я з часу завоювань Олександра Македонського (334–323 до н. е.) до підкорення цих країн Стародавнім Римом (завершилося 30 до н. е.). Зростання виробничих сил після греко-македонського завоювання значною мірою сприяло дальшому розвитку наук і шкільної освіти. Поряд з мусичними школами в епоху Е. виникали граматичні, де викладалися мови й література, музика, елементи математики та астрономії. Змінився й характер гімнасіїв. У них гімнастичне виховання відійшло на задній план, а його місце зайняла поглиблена теоретична підготовка. Ефебія у цей період втратила військовий характер і перетворилася на своєрідну вищу школу.

«Еміль, або про виховання» – соціально-педагогічний трактат Ж. -Ж. Руссо. Написаний у формі роману, який зображає виховання, покликане сформувати нових людей і здійснити через них перетворення суспільства. Видано у Парижі 1762.

Еразм Роттердамський (псевдонім Герхарда Герхардса; 28.X.1466 або 1469, Роттердам – 12.VII.1536, Базель) – видатний учений-гуманіст епохи Відродження. Значну увагу приділяв проблемам освіти й педагогіки. Високо оцінюючи роль виховання, вбачав його головне завдання у виробленні в дітей з раннього віку моральності і благочестя. Різко критикував зміст і схоластичні методи навчання в тодішніх школах. Під час вивчення стародавніх мов вважав необхідним основну увагу звертати не на формальне оволодіння граматиною, а на читання латинських і грецьких класиків. Вимагав, щоб навчання було легким і приємним для учнів, ґрунтувалося на їхніх інтересах і розвивало самодіяльність дітей. Як і всі гуманісти, Е. Р. був прихильником м'якої дисципліни в школі.

Єзуїтське виховання – система авторитарного виховання, опрацьована педагогами католицького ордену єзуїтів (лат. Societas Jesus, Товариство Ісуса, засноване в 1534 І. Лойолою). Створення мережі навчальних закладів і виховання юнацтва, насамперед з привілейованих або заможних верств, у дусі відданості католицизму було однією з головних місій ордену єзуїтів. Найпоширенішим типом єзуїтського навчального закладу стали колегії, які давали середню освіту. Педагогіка єзуїтів пройнята прагматизмом. У XVII–XVIII ст. єзуїти мали репутацію блискучих педагогів, оскільки Є. в.

акумулювало багато досягнень гуманістичної і протестантської педагогіки (класно-урочна система навчання, використання вправ і регулярних повторень, поступовий перехід від легшого до складнішого), хоча Є. в. надало їм значною мірою формалізованого характеру. Виховання було спрямоване насамперед на розвиток індивідуальних здібностей, честолюбства, духу змагання. Важливе місце відводилося світському вихованню, однак головним напрямом діяльності єзуїтських педагогів залишалося релігійне виховання дітей. Учителів для єзуїтських навчальних закладів готували дуже старанно й довго з кращих випускників колегій. Традиції єзуїтських колегій істотно вплинули на розвиток педагогіки й шкільної справи в Новий час. Єзуїтська педагогіка помітно вплинула на педагогічну систему Я. А. Коменського. У багатьох країнах (Іспанія, Португалія, США, країни Латинської Америки) єзуїти й наприкінці ХХ ст. впливають на народну освіту, вони мають свої школи, готують викладачів, викладають у ряді університетів і в більшості католицьких шкіл.

Єзуїтські школи – навчальні заклади, які створювалися з середини ХVІ ст. орденом єзуїтів для посилення впливу католицької церкви. Поділялися на нижчі – колегії (7 років навчання) та вищі – семінарії (6 років навчання).

Історія педагогіки – наука, яка вивчає ретроспективне становлення та розвиток освітніх і виховних систем від найдавніших часів і до сьогодення.

Ієна-план (Iena-Plan) – система організації навчально-виховного процесу в школі, запропонована професором Ієнського університету П. Петерсеном у 1918. При організації занять за І.-п. учні розділяються не на класи (як при класно-урочній системі), а на групи дітей різного віку і рівня знань, що створює умови, схожі на життя в родині. Учні в цих групах працюють за індивідуальними планами, самостійно вивчаючи більшу частину навчального матеріалу. Для вироблення необхідних навичок і загального ознайомлення з новим матеріалом проводяться спеціальні заняття. Значне місце відводиться іграм. На думку Петерсена, учні, учителі й батьки повинні працювати спільно, утворюючи єдину шкільну громаду. І.-п. поширений у школах Німеччини.

«Ілюстративна школа» – система навчання, яка передбачає активну працю дітей з ілюстрування набутих знань. Опрацьована німецьким педагогом В. А. Лаєм і викладена ним у книзі «Школа дії»,

в якій він пропонував завершувати вивчення навчального матеріалу такими видами занять учнів, як ліплення, виготовлення макетів і моделей, проведення дослідів, догляд за рослинами і тваринами, розв'язування практичних задач з математики, драматизація, співи, музика, ігри, танці тощо. Принципи І. ш. на початку ХХ ст. застосовувались у школах багатьох країн, у тому числі й України. Виконання ілюстративних робіт учнями сприяло творчому ставленню дітей до навчання, кращому запам'ятовуванню навчального матеріалу, розвивало уяву й моторику дитини.

Індустріальні школи – школи для дітей найбідніших верств населення, в яких навчали ремеслу й землеробству; існували в ряді країн з XVII до середини XIX ст. Виникли у зв'язку з потребами виробництва в кваліфікованих кадрах. Перед І. ш. ставилося завдання дати можливість дітям заробляти собі на життя, звільнивши від піклування про бідняків місцеве самоврядування й державу. Вперше ідея І. ш. була висловлена в Англії Дж. Беллерсом і В. Петті, які вважали за необхідне поєднати в таких школах ремісниче навчання й загальну освіту. У XVIII ст. І. ш. дістали широкий розвиток в Австрії, Німеччині та інших країнах Центральної Європи, особливо завдяки діяльності Й. Г. Песталоцці, Ф. Фелленберга і Ф. Кіндермана. До середини XIX ст. І. ш. збереглися лише в тих країнах, де продовжувала існувати кустарна промисловість.

Ітонська школа – приватна аристократична чоловіча школа в Англії. Заснована в 1440 королем Генріхом VI. Є класичним зразком «публік скулз». Завдання школи – дати загальну середню освіту майбутнім керівним працівникам. До середини XIX ст. в школі переважно вивчалися латинська, грецька й рідна мови. Нині курс навчання значно розширився, однак вивчення класичних мов досі відіграє дуже велику роль. І. ш. належить провідна роль у підготовці контингентів для Оксфордського і Кембриджського університетів.

Кафедральні школи – католицькі навчальні заклади епохи Відродження. Вони були не лише професійними школами для підготовки церковнослужителів, але й загальноосвітніми. Крім мов – латинської, грецької та польської, – предметами навчання в них були різні науки, що входили в систему семи вільних наук.

Класно-урочна система навчання – система організації навчального процесу в школі, за якою навчання проводиться з постійним складом учнів за сталим розкладом, а основною формою навчання є урок. У своєму історичному розвитку К.-у. с. н. пройшла

тривалий і складний шлях. Вона прийшла на зміну індивідуальному навчанню, яке широко практикувалося в школах стародавнього світу й середньовіччя. З розвитком промисловості індивідуальне навчання як форма організації навчальних занять у школі стало неприйнятним, оскільки не забезпечувало охоплення великої кількості учнів. Деякі риси К.-у. с. н. спостерігалися в середньовіччя в монастирських школах. Дальший розвиток К.-у. с. н. дістала в епоху Відродження, коли почався поділ дітей на класи за знаннями, в школах стали застосовувати навчальні плани. У 20 – 30-х роках XVI ст. К.-у. с. н. застосовувалася в загальнодоступних початкових школах Чехії, Польщі, Угорщини, Литви, Саксонії. Велику роль у становленні принципів К.-у. с. н. відіграв Я. А. Коменський. У XVI ст. К.-у. с. н. поступово витісняє індивідуальну форму навчання в братських школах України і Білорусі. Розвиток К.-у. с. н. в XIX ст. пов'язаний з опрацюванням К. Д. Ушинським теорії уроку. К.-у. с. н. є основою в сучасній українській школі. Науковці та учителі-практики наполегливо працюють над її вдосконаленням і модернізацією.

Колегіуми – національні, закриті, середні, подекуди вищі, навчальні заклади епохи у XVI–XVII ст.

Коменський Ян Амос (28.III.1592, м. Нівніце, Південна Моравія – 15.XI.1670, м. Амстердам, Нідерланди) – чеський педагог-гуманіст, засновник нової прогресивної педагогічної системи, громадський діяч. В основу педагогічного вчення К. поклав принцип природовідповідності виховання (необхідності враховувати природу дитини). К. вимагав створення єдиної шкільної системи, обґрунтував ідею загального навчання й початкового навчання дітей рідною мовою. Дав теоретичне обґрунтування класно-урочної системи навчання, розробив дидактичні принципи навчання, багато уваги приділяв питанням виховання тощо. К. був знайомий з досвідом братських шкіл в Україні.

Конфуцій (бл. 551–479 до н. е.) – латинізоване ім'я давньокитайського філософа й педагога Кун Фу-цзи, або Кун-цзи. К. узагальнив весь досвід навчання, нагромаджений у стародавньому Китаї, і створив першу в Китаї педагогічну теорію. Заснував першу в Китаї приватну школу. Педагогічні висловлювання К. містяться в книзі «Луньюй» («Бесіди й судження»), яка є записом і систематизацією його бесід з учнями школи. К. виходив з положення про природну нерівність людей і вірив у наявність природжених етичних і інтелектуальних якостей людини: високорозвинуті люди

мають знання від народження. Наслідком цих поглядів була вимога строгого обліку в процесі навчання індивідуальних особливостей і здібностей учнів. Опрацьована К. програма розвитку учнів передбачала два ступені. Спочатку потрібно було вивчити шість «мистецтв»: етикет, музику, верхову їзду, стрільбу з лука, письмо, арифметику – і таким чином одержати початкове розумове, фізичне, моральне й художнє виховання. Після оволодіння цими знаннями й уміннями учні мали перейти до вивчення бездоганної поведінки, політики, літератури й мови. Особливу увагу К. звертав на моральне виховання, в основі якого лежала проповідь поміркованості й поваги до старших за віком і соціальним становищем. К. ставився з презирством до фізичної праці й тому заперечував трудове виховання.

Корчак Януш (справжнє прізвище та ім'я – Гольдшміт Генрік; 22.VII.1878 або 1879, Варшава – 5 або 8.VIII. 1942, Треблінка) – польський педагог, письменник, лікар. З 1912 по 1942 працював у заснованому ним «Будинку сиріт». Під час Першої світової війни перебував в Україні і брав участь в організації роботи дитбудинку для польських дітей у Києві. Головні принципи виховної системи К. виклав у книзі «Як любити дітей». Основна засада виховної системи К., на якій ґрунтуються всі його твори й уся практична педагогічна діяльність у керованих ним дитячих установах, – це самовиховуюча активність дітей, формування в них уміння й навичок самопізнання, самоконтролю, самооцінки, самоуправління. Система дитячого самоврядування, яку розробив К., спиралася на активність, самостійність і самодіяльність. У роки окупації Польщі гітлерівською Німеччиною К. героїчно боровся за життя варшавських дітей. Загинув у газових камерах Треблінки разом з 200 своїми вихованцями.

Лай Вільгельм Август (30.VII.1862, Бьотцінген – 9.V.1926, Карлсруе) – німецький педагог, теоретик експериментальної педагогіки. Словесному навчанню, яке панувало в ХІХ ст., протиставив свою так звану педагогіку дії. Виходячи з даних біології, зводив роль виховання до вироблення у дітей реакцій в основному рухових. Головна увага в школах Л. («школи дії») відводилася моделюванню, драматизації, малюванню, ліпленню тощо. Л. був прихильником виховання в дітей «німецького духу» й релігійності. Теорія Л. відіграла деяку позитивну роль у боротьбі з вербалізмом у навчанні.

Ланкастер Джозеф (25.XI.1778, Лондон – 24.X.1838, Нью-Йорк) – англійський педагог, один із засновників системи взаємного навчання. У 1798 відкрив свою школу й почав педагогічну діяльність. Вважав, що дітям трудящих треба давати не лише релігійне виховання, а й вчити їх читати, писати й лічити, мріяв поєднати навчання з виробничою працею. У 1818 виїхав до Америки, де створював школи взаємного навчання. Згодом вони поширилися і в інших країнах, але були піддані критиці за механіцизм у навчанні, за недостатність знань, які вони давали.

Латинські школи – католицькі навчальні заклади (початкові або підвищеного типу) з латинською мовою навчання епохи Відродження. Відкривалися при католицьких костелах і монастирях, були елементарного і підвищеного типу.

Лицарські академії – станові навчальні заклади для синів дворян. З'явилися в німецьких державах наприкінці XVI ст., набули поширення після тридцятилітньої війни 1618–1648. Мали на меті готувати молодь до військової та цивільної служби. До навчального плану Л. а. входили латинська, французька, німецька та інші мови, історія, математика, фізика, етика, право, риторика, генеалогія та ін. Велика увага приділялася навчанню верхової їзди, фехтування, стрільби, танців тощо. У другій половині XVIII ст. Л. а. було замінено на інші навчальні заклади.

«**Лінгард і Гертруда**» – соціально-педагогічний роман у 4-х частинах, написаний Й. Г. Песталоцці. У художній формі роман розповідає про шляхи відродження швейцарського села, головним чином засобами виховання. Героїня роману Гертруда – селянка – вчить своїх дітей раціонально вести господарство та одночасно дає їм елементарні знання й релігійно-моральне виховання. За зразком такого сімейного виховання поміщик-філантроп організує ідеальну школу для дітей селян.

Локк Джон (29.VIII.1632, Рінгтон – 28.X.1704, Отс) – англійський філософ, психолог, педагог, автор книг «Деякі думки про виховання» і «Про виховання розуму». Найважливішим у вихованні вважав вироблення характеру й волі у дітей, їх моральне виховання. Л. підкреслював необхідність індивідуального підходу до дітей у вихованні і врахування дитячої психології. У навчанні виступав за врахування вікових особливостей дітей, щоб для маленьких дітей навчання було грою й розвагою, орієнтувалося на допитливість дитини, розвивало інтерес до навчання. Програма навчання Л.

спрямовувала на повідомлення дітям реальних, корисних знань. Підкреслювалася важливість вивчення рідної мови, математики, натурфілософії, географії, історії, етики, права тощо. Л. був переконаним прихильником домашнього виховання. Його педагогічні ідеї істотно вплинули на розвиток педагогіки XVIII–XIX ст.

Магія – дії чаклуна, через які він намагається досягти влади над тваринами, явищами природи, або навіть іншими людьми.

Материнська школа – 1) перший ступінь в педагогічній системі Я. А. Коменського. Охоплювала виховання й навчання дітей у сім'ї до 6-річного віку; 2) дошкільний заклад у Франції й деяких інших країнах для дітей від 2 до 6 років. М. ш. нерідко організовуються безпосередньо при початкових школах ряду країн як так звані класи для малят, до яких приймають дітей з 4 років.

Мен-Цзи (учитель Мен, Мен Ке; близько 372–289 до н. е.) – давньокитайський філософ і педагог, послідовник Конфуція. В основу своєї педагогіки М.-Ц. поклав тезу про добру природу людини; завдання виховання вбачав у збереженні й розвитку природжених якостей людини. У процесі навчання основну увагу звертав на моральне виховання.

Монтессорі Марія (31.VIII.1870, К'яравалле, поблизу Анкони – 6.V.1952, Нордвейк-ан-Зе, Нідерланди) – італійський педагог та лікар. У 1896 закінчила Римський університет (одна з перших жінок, яка одержала ступінь доктора медицини). Автор поширеної в зарубіжних країнах методики виховання дітей у дошкільних закладах («будинках дитини») і початкових школах. Педагогічна система М. – різновидність теорії вільного виховання й сенсуалізму в педагогіці. Основою навчання в дошкільному й молодшому шкільному віці М. вважала сенсорне виховання, яке здійснювала за допомогою організації навколишнього середовища і занять з дидактичним матеріалом. Головна форма виховання й навчання, за системою М. – самостійні індивідуальні заняття дітей або спеціально розроблений М. індивідуальний урок, основа якого – стислість, простота і об'єктивність знань. Заслугою М. є впровадження в практику дошкільних закладів систематичних антропометричних вимірювань за допомогою пристосованої до дітей апаратури. Слабкі сторони системи М. (заперечення активної ролі педагога, недооцінка гри як основного виду діяльності дошкільників, переважне використання штучно створеного навчального матеріалу тощо) неодноразово піддавалися критиці з боку прогресивних педагогів. Система М.

завоювала популярність у багатьох країнах; її дидактичний матеріал і прийоми навчання лягли в основу для створення більш досконалих систем навчання й виховання дітей.

Музичне виховання – система розумового та естетичного виховання дітей у Стародавній Греції (Афіни). Включала в себе літературну й музичну освіту та ознайомлення з елементами наук. Складалася з кількох послідовних ступенів: школи граматиста, школи кіфариста й гімнасію. У ранній період старогрецького виховання музика була основним елементом у системі М. в. Пізніше, в епоху еллінізму, в змісті М. в. значне місце відводилося граматиці, філософії тощо.

Нове виховання, нові школи – міжнародний педагогічний рух за оновлення школи й виховання, за побудову всієї навчально-виховної роботи виходячи з інтересів дитини в даний момент. У країнах Західної Європи цей рух дістав назву нового виховання, в Німеччині – педагогіки реформ, у США – прогресивізму. Виник цей рух на межі ХІХ–ХХ ст., визначними представниками його були О. Декролі, С. Френе, Р. Кузіне, А. Фер'єр та ін. Практично принципи Н. в. здійснювалися в ряді шкіл інтернатного типу. У них проголошувалася відмова від зубріння, формалізму і схоластики, велика увага приділялася фізичному та естетичному вихованню, ручній праці, дитячому самоврядуванню. У 1912 виникло «Міжнародне об'єднання нових шкіл», яке сформулювало деякі загальні організаційні й дидактичні положення.

«Паблік скулз» – приватні привілейовані середні школи в Англії, які зберігають аристократичні традиції і доступні через дуже високу плату за навчання лише заможним батькам. Назва «П. с.» була дана на початку ХІХ ст. групі кращих граматичних шкіл з інтернатами. Зараз усі «П. с.» є формально незалежними від держави навчальними закладами, якими керують опікунські ради. Більшість «П. с.» призначена для хлопчиків. Тривалість навчання в них – 5 років (13–18), після закінчення приватної підготовчої школи. Навчальний процес у «П. с.» організується за системою фуркації на основі диференційованих навчальних планів і програм. Велика увага приділяється самостійній роботі учнів, якою керують тьютори. Навчальний план за своїм обсягом збігається з планом граматичної школи, однак у ньому велика увага приділяється вивченню класичних мов. Останнім часом зросла кількість учнів, які спеціалізуються в галузі природничо-математичних і технічних наук. У «П. с.» склалася

своєрідна система морального виховання, відома як «система виховання характеру». Неабияку роль відіграють спортивні ігри, що розглядаються як важливий засіб не лише фізичного, а й морального виховання.

Педологія (від грецьк. наука про дитину) предметом вивчення вважала дитину й охоплювала своїм змістом анатомію, фізіологію, біологію, психологію та соціологію дитини.

Песталоцці Йоганн Генріх (12.I.1746, Цюрих – 17.II.1827, Бругг) – швейцарський педагог-демократ, один з основоположників народної школи, визначний дидакт. Керував відомими виховними закладами в Швейцарії: «Установою для бідних» у Нейгофі (1774–1780), притулком для сиріт у Станці (1798–1799), інститутами в Бургдорфі (1800–1804) та Івердоні (1805–1825). П. основну роль відводив вихованню, яке повинне забезпечити дітям добру трудову підготовку й одночасно розвинути їхні фізичні і духовні сили. Виховання і навчання, за П., мають бути природовідповідними з урахуванням природи дитини, закладених у ній задатків. Основним завданням морального виховання вважав розвиток у дітей високих моральних якостей, навичок і переконань. Навчання прагнув будувати на психологічній основі, зокрема на чуттєвому пізнанні. Великого значення надавав наочності в навчальному процесі, яка допомагає розвивати спостережливість. П. висунув ідею розвивального навчання, сформулював дидактичні принципи послідовності й поступовості у навчанні, відстоював принцип систематичності, дотримання яких забезпечувало б міцність засвоєння знань. П. – основоположник методики початкового навчання рідної мови, арифметики, елементарної геометрії, географії. Велику увагу приділяв трудовому вихованню дітей.

Петерсен Петер (26.VI.1884, Кросенвіг – 21.III.1952, Ієна) – німецький педагог. З 1920 до 1923 керував експериментальною школою в Гамбургу, з 1923 до 1950 працював професором педагогіки й керував школою при Ієнському університеті, в якій було опрацьовано й застосовано на практиці так званий ієна-план, в якому намагався синтезувати всі прогресивні педагогічні ідеї. Вважав, що навчанню й вихованню властиві суперечливі тенденції (перше сприяє формуванню індивідуалізму, друге – колективізму), які повинні взаємно нейтралізуватися шляхом навчання в загальній народній школі, яка працює на основі самоврядування й відбору дітей за принципом обдарування.

Піарські школи – католицькі навчальні заклади епохи Відродження. Вони успішно конкурували з єзуїтськими школами, утримувалися католицьким орденом піаріїв.

Платон (справжнє ім'я – Аристокл; 428 або 427 до н. е., Афіни – 348 або 347 до н. е., там само) – давньогрецький філософ. Близько 384 до н. е. П. заснував філософську школу – Академію платонівську. П. відомий і як теоретик виховання та педагог. Виховання громадян вважав основним завданням держави. З перших днів народження діти повинні виховуватись у спеціальних закладах; з 3 до 7 років – при храмах у школах гри або в садку; з 7 до 17 – навчатися в школі письма, читання, музики; з 17 до 20 – здобувати військово-гімнастичну освіту, з 20 до 30 – філософську освіту, потрібну майбутнім правителям. П. категорично виступав проти освіти рабів. В Україну вчення П. проникло ще за часів Київської Русі. Його ідеї викладалися в курсах філософії Києво-Могилянської академії XVII ст., хоч українські філософи Г. Сковорода, Ф. Прокопович, Г. Кониський критикували ряд його положень.

Природовідповідності принцип – педагогічний принцип, згідно з яким вихователь у своїй діяльності повинен керуватися факторами природного розвитку дитини.

Пуританське виховання – виховання в душі аскетизму, релігійності, бережливості і слухняності. У найбільш яскравій формі П. в. здійснювалося в пуританських релігійних громадах Англії XVI–XVII ст., в кальвіністських, квакерських і братських організаціях.

Римське виховання – антична педагогічна система, сукупність форм і методів виховання й навчання молодого покоління в Стародавньому Римі (до VI ст. н. е.). В епоху патріархально-родового Риму велика роль відводилася родинному вихованню. Освіта в Римі часів республіки та імперії представлена трьома типами шкіл: елементарними, граматичними та школами риторів. Елементарні школи були численними й забезпечували поширення писемності серед вільного населення. Для дітей патриціїв та вершників існували навчальні заклади вищого типу – граматичні школи; у I ст. н. е. з'явилися граматичні школи для дівчаток. Цей тип шкіл з деякими змінами проіснував до кінця Римської імперії. У риторських школах юнаки здобували вищу гуманітарну освіту. Усі школи в Стародавньому Римі були приватними і платними. З середини I ст. до н. е. вони стали державними. Поступово навчання й виховання в граматичних і риторських школах набуло формального характеру і

сприяло підготовці та створенню численного апарату чиновників. У V ст. н. е. римська школа припинила своє існування, поступившись місцем християнським школам раннього середньовіччя.

Рицарська академія – становий навчальний заклад для синів дворян; Р. а. почали створюватися в німецьких державах наприкінці XVI ст. і набули великого поширення після Тридцятирічної війни (1618–1648). Р. а. готували молодь із знатних сімей до військової і громадянської служби. Навчальний план Р. а. був ширшим за гімназійний: до нього входили латинська, французька, італійська, часто й іспанська мови, математика, фізика, генеалогія, право, історія тощо. Велика увага приділялася фехтуванню, верховій їзді, танцям. У XIX ст. Р. а. були поступово перетворені у звичайні гімназії чи кадетські корпуси.

Рицарське виховання – система виховання синів світських феодалів, яка існувала в середньовіччі. До 7 років хлопчики виховувалися дома під наглядом матері, після чого їх віддавали до двору сюзерена. Тут до 14 років вони виконували обов'язки пажів, а пізніше – до 21 року – були зброєносцями при знатному рицарі. За ці роки молоді феодали мали оволодіти «сімома рицарськими чеснотами» – вмінням полювати, їздити верхи, плавати, фехтувати, стріляти з лука, грати в шашки, складати й співати вірші на честь дами серця, а також виробити в собі такі моральні якості, як хоробрість, наполегливість, вірність сюзеренові тощо. З падінням рицарства зникло й Р. в.

Світська освіта – школа, в якій навчання і виховання вільні від впливу церкви.

Соборні школи – середні навчальні заклади у великих містах Західної Європи в епоху Середньовіччя. Засновувались при соборах. Давали ширшу освіту між монастирськими й парафіяльними школами.

Соціогенетичний напрям в педології у вивченні розвитку дитини брав за основу її пристосування до соціального середовища, де саме середовище відіграло роль рушійного фактора формування особистості. Дослідження проводились у руслі науки про поведінку. Закони поведінки дитячого колективу виводились на основі соціології та рефлексології. Був широко розповсюджений на Україні, на відміну від Росії, де переважав біогенетичний підхід. Найбільш відомими представниками цього напрямку були І. Соколянський, О. Залужний.

Семінарія – духовні навчальні заклади, а також у XVII ст. навчальні заклади для підготовки вчителів початкових шкіл.

Сім вільних мистецтв – стандартний класичний освітній цикл, предмети якого поділялись на дві групи, що мали вивчатися на двох рівнях освіти. До першої групи (так званій тривіум) входили граматики, риторика і діалектика, вивчення яких на практиці передбачало засвоєння навичок читання і письма латинською мовою. До другої групи (так званій квадрівіум) було включено математику, геометрію, астрономію, музику; метою вивчення яких було формування у людини вмінь і навичок елементарної грамотності.

Спартанське виховання – 1) державна система освіти й виховання, що склалася у VIII–IV ст. до н. е. в Спарті. Здійснювалось у державних виховних закладах, де юнаків з 7 до 20 років навчали військової справи, привчали переносити несприятливі умови, виховували з них дисциплінованих, сильних, сміливих воїнів. Освіта обмежувалася читанням і письмом, умінням коротко і зрозуміло висловлюватися; естетичне виховання – заучуванням віршів і грою на музичному інструменті. З 18 до 20 років проводилася практична військова підготовка. С. в. передбачало і всебічне фізичне виховання дівчат у родині; 2) переносно – суворе виховання, що привчає до витривалості й подолання труднощів.

Схоластика – система мислення, яка полягала в застосуванні законів формальної логіки для обґрунтування догматів релігії. Схоластичне навчання розвивало витонченість розуму, але придушувало самостійність мислення людини. Схоластика сприяла розвитку абстрактного мислення, але не розвивала інтересу до реального світу, до природничих наук.

Тотемізм – віра у спільне походження і кровну спорідненість між людьми і певним видом тварин.

Уніатські школи – навчальні заклади, що засновувалися католицькою церквою з метою поширення католицької релігії і готували виключно церковнослужителів і в них навчались, в основному, діти бідняків. Вони орієнтувалися на західну педагогіку, але навчання відбувалося українською мовою. Почали створюватися з XVI ст.

Утраквістична школа – двомовна, виникла у другій половині XIX ст. на західноукраїнських землях. За рішенням польського сейму 1886 р. основні предмети у школах викладалися польською мовою, а всі інші – рідною.

Фетишизм – віра у надприродні властивості предметів.

Фребель, Фрьобель Фрідріх Вільгельм Август (21.IV.1782, с. Обервайсбах, Тюрінгія – 21.VI. 1852, Марієнталь, Тюрінгія) – німецький педагог, теоретик дошкільного виховання, послідовник Песталоцці. У 1837 у Бланкенбургу (Тюрінгія) відкрив заклад для ігор і занять дітей молодшого віку, який згодом назвав «Kindergarten» – дитячий садок. Був прихильником всебічного розвитку дітей, урахування їхніх вікових особливостей. Створив систему дидактичних ігор, так звані шість дарів Фребеля. У 1849 організував у Лібенштейні підготовку виховательок («садівниць») для дитячих садків. Негативною рисою педагогічної системи Ф. була надмірна регламентація діяльності дітей, що призводило до обмеження їхньої самостійності, виховання педантизму.

Френе Селестен (15.X.1896, Грас, Південна Африка – 8.X.1966, Венеція) – французький педагог, засновник і керівник «Міжнародної федерації прихильників нової школи», представник так званої «прогресивної педагогіки». Основним принципом створеної Ф. «нової школи» є здійснення навчання через самодіяльність учнів. Головна форма цієї самодіяльності – вільний виклад (усний, а потім письмовий) ними своїх вражень і думок (так званий вільний текст). Іншими видами діяльності дітей, за допомогою яких здійснюється навчання, є шкільні конференції, образотворче мистецтво тощо. Педагогічні ідеї Ф. дістали певне поширення в школах Франції, Італії, Латинської Америки.

ГЛОСАРІЙ З ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

Азбука (від назв двох перших кириличних літер «аз» та «буки») – сукупність літер, прийнятих у даній писемності й розташованих у повному порядку. Інша назва алфавіту.

1. Назва початкового посібника для навчання грамоти. Див. Буквар.

Азбука-границя – назва букваря в Україні в XV ст., в якому азбука подавалася у формі вірша. Перші літери вірша склали азбуку; перед віршем висувалася його перша літера на «границю» (звідси й назва).

Азбуковники – анатомічні рукописні збірники навчального, настановчо-виховного і довідкового характеру. А. відомі з 80-х років

XIII ст. (новгородський А.). в кінці XIII – XVI ст. А. були головним чином довідниками, в яких давалися пояснення незрозумілих слів. Найбільшого поширення в Україні А. дістали в XVI – XVII ст.. У 1627 в Києві письменник і друкар Павло Беринга випускав перший друкований А. «Лексіконь славенороскїй и имень толкованіе». В XVII ст. з'явилися А., які мали характер навчальних посібників. Вони містили в собі азбуку, склади, граматику, відомості з різних наук тощо. Шкільні А. розширили обсяг знань у школах XVII ст., увівши до навчання елементи «світської освіти». Пропагуючи релігійно-церковну мораль, А. одночасно виховували в дітей любов до науки та книги, первинні навички особистої гігієни і санітарії. А. були в Україні дуже популярними. До наших днів збереглося понад двісті А.

Азбучна війна – боротьба прогресивної громадськості Східної Галичини в 30–50-х роках XIX ст. проти спроб австро-польської реакції латинізувати українській алфавіт. Замінити українську кириличну азбуку латинським алфавітом – «абецадлом» – запропонував у 1834 український філолог Й. Лозинський. Проти цієї реакційної шовіністичної концепції виступили члени «Руської трійці». Спроба губернатора Галичини в 1859 законодавчим шляхом запровадити латинський алфавіт в українську азбуку викликала протести громадськості Східної Галичини, які підтримали відомі славісти Ф. Міклошич і П. Шафарик. Це змусило реакційні кола відмовитися від латинізації української писемності.

Алчевська Христина Данилівна (16.IV.1841 м. Борзна Чернігівської області – 15.VII.1920, Харків) – український педагог, діячка народної освіти, Відкрила Харківську Жіночу недільну школу (безплатну). Працювала в ній учителькою, обстоювала українську мову, пропагувала твори Т. Г. Шевченка. А. була членом багатьох просвітницьких товариств, віце-президентом міжнародної ліги освіти. Є автором численних книг: «Що читати народові?» (була нагороджена почесним дипломом на Міжнародній виставці в Парижі), «Книги дорослих», «Програма з усіх предметів для дорослих і малолітніх учнів», «Посібник для дорослих», «Каталог книг», «Каталог навчальних посібників». Її перу належать брошури і статті: «Історія відкриття школи в селі Олексіївці Михайлівської волості», «Піврічний ювілей», «Драматичні твори, як їх розумів народ», «Островський у застосуванні до читання в народі», «Лермонтов на селі (читання для народу)», «Передумане і пережите».

Альма-матер (від лат. *alma mater*, букв. – мати-годувальниця) – старовинна студентська назва університету (як такою, що дає поживу розумові).

Аудитор (від лат. *audire* – слухати) – учень у духовних школах (і деяких світських навчальних закладах), якого призначав учитель для вислуховування вивчених уроків своїх товаришів.

Блонський Павло Петрович (1884–1941) – російський психолог, педагог, історик філософії. Зробив значний внесок у становлення вітчизняної педагогічної науки, особливо в перше десятиліття радянської влади. Був одним з відомих педологів, автор книги «Педологія», більше 200 педагогічних, психологічних, педологічних, філософських робіт, присвячених дошкільному і національному вихованню, історії педагогіки, психології та трудовій школі.

Борецький Йов (р. н. невід. – 1631) – ректор Львівської і Київської братських шкіл, автор багатьох послань, листів, передмов до різних видань. Йому приписують твори «Про виховання дітей», «Пересторога», в яких він критикує тих, хто перейшов на бік католиків, наголошує на великому значенні освіти та цілеспрямованого виховання в усвідомленні народом своєї ролі у боротьбі з католицизмом.

Братські школи – навчальні заклади в Україні й Білорусі в XVI–XVIII ст. Почали створюватися у 80-х роках XVI ст.; їх організовували й утримували церковні братства з метою зміцнення православ'я. Першу братську школу заснувало Успенське братство у Львові (1586). За її зразком створювалися Б. ш. в різних містах України. В першій половині XVIII ст. Б. ш. заснувалися й у деяких селах. Б. ш. були доступними для всіх верств населення; учнів оцінювали не за соціальним походженням, а за навчальними успіхами. Б. ш. відіграли важливу роль у розвитку освіти на українських і білоруських землях. Викладання в школах проводилося рідною мовою, значну увагу приділяли також вивченню грецької, а пізніше латинської та польської мов. Б. ш. стали одним із засобів боротьби проти колонізаторської політики польської шляхти і католицького духовництва за національну незалежність.

Бригадно-лабораторний метод – одна з організаційних форм навчальних занять, яка застосовувалася в Україні в загальноосвітніх школах, а також у вузах і технікумах у 20-х і на початку 30-х років XX ст. Б. - л. м. Виник під впливом так званого дальтон -плану, який

здійснювався на засадах індивідуальної роботи учнів. За Б.-л. м. в основі організації роботи були бригади, створювані з учнів на чолі з бригадиром з їх числа. Учні працювали за завданнями, розрахованими на термін від 2 тижнів до 1 місяця, в яких вказувалися навчальні посібники, контрольні завдання, передбачалися задачі й вправи. Учитель консультував учнів у випадку затруднень у процесі роботи. Після виконання всіх завдань проводилися підсумкові заняття. Звітувалися бригади, оцінювалася їхня праця в цілому. Індивідуальний облік праці й успішності кожного учня не вівся.

Буквар – підручник для навчання грамоті, початковий посібник з розвитку мови і логічного мислення у дітей. Перший друкований слов'янорусський. Б. видав у Львові 1574 І. Федоров, в Україні в середині ХІХ ст. вийшли українською мовою букварі К. Шейковського, П. Куліша, Т. Шевченка та ін. Над складанням Б. працювали О. Потебня, Б. Грінченко, Т. Лубенець.

«Букварь южнорусскій» – посібник для навчання грамоти українською мовою в недільних школах, що його уклав Т. Г. Шевченко. Вийшов у січні 1861 в Санкт-Петербурзі. Навчальний матеріал «Б. Ю.» пройнятий демократичними й гуманістичними ідеями.

Буквоскладальний метод навчання грамоті – один із синтетичних методів навчання грамоті, який широко застосовувався в Україні до середини ХІХ ст. Навчання читати за цим методом складалося з трьох ступенів: 1) заучування за алфавітом, а потім окремо; 2) заучування складів, що складаються з двох, трьох і чотирьох букв, шляхом багаторазового називання в заучуваному складі кожної букви, а потім вимовляння його повністю спочатку вчителем, а далі учнями; 3) читання слів спочатку «по складах», а потім без називання в них букв і складів. У другій половині ХІХ ст. в методиці вивчення рідної мови почав здійснюватися перехід до звукового методу.

Валуєвський циркуляр 1863 р. – розпорядження царського уряду Росії про заборону друкування літератури українською мовою. Автор циркуляра – міністр внутрішніх справ П. О. Валуєв твердив, нібито «ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і бути не може». Циркуляром заборонялося друкувати українською мовою будь-яку літературу, крім художньої. З 1863 року видання книжок українською мовою в межах Російської імперії майже припинилося. Валуєвський циркуляр – один з проявів шовіністичної політики

царського самодержавства, спрямованої на посилення національного гноблення українського народу.

Василіанські школи – створені в XVII ст. в Україні уніатським орденом Василіан. У XVIII ст. василіанські школи діяли в містах Барі, Умані, Каневі, Острозі, Овручі, Тереховлі, Бугачі та ін. У Західній Україні існували до 1939. Після 1991 у Львові відкрито філософський інститут отців Василіан Української греко-католицької церкви.

Ващенко Григорій (23. IV .1878, с. Богданівка Полтавської обл. – 2. V. 1967, Мюнхен) – український педагог і психолог. З 1918 працює доцентом Українського Полтавського університету, з 1927 професор Інституту народної освіти в Полтаві, з 1936 – Сталінградського педагогічного інституту. Після Другої світової війни працює в Українському вільному університеті, а з 1950 – ректор Української богословської академії в Мюнхені. Розробив систему національного виховання, обґрунтував виховний ідеал, організаційні форми навчання. Автор ряду педагогічних праць, зокрема «Виховний ідеал», «Виховання любові до Батьківщини», «Тіловиховання як виховання волі і характеру», «Загальні методи навчання», «Виховання волі і характеру», «Виховна роль мистецтва» та ін.

Виробниче навчання в середній школі – форма трудового навчання, яке проводилося в IX–XI класах загальноосвітньої середньої школи України (1953–1966) з метою дати випускникам професійну підготовку для праці в одній з галузей народного господарства чи культури.

Вишенський Іван (бл. 1545–50 – після 1620) – український полеміст, автор творів «Викриття диявола-світодержця», «Послання князю Острозькому», «Суперечка мудрого латинника з немудрим русином» тощо. Різко критикував соціальну несправедливість, таврував вище католицьке духовництво, виступав проти латинської системи освіти, наголошував, що освіта має здобуватися рідною мовою і ґрунтуватися на традиціях рідної культури і народного виховання.

Вільна українська школа – журнал Всеукраїнської учительської спілки, що видавався в Києві 1917–1919. У ньому висвітлювалися загальні проблеми педагогіки та організації шкільної освіти.

Гізель (Кисіль) Інокентій (бл. 1600 – 28. XI .1683, Київ) – український освітній і церковний діяч. У 1645–1650 професор і ректор (з 1646) Києво-Могилянської академії, де читав курси філософії, психології та ін.; з 1656 – архімандрит Києво-Печерської лаври. Був одним з найосвіченіших діячів культури в Україні.

Грінченко Борис Дмитрович (1863–1910) – відомий український письменник, лексикограф і педагог, громадський діяч буржуазно-ліберального напрямку, автор багатьох поезій, оповідань, повістей, драм, науково-популярних 287 книжок і статей. Є автором чотиритомного Словника української мови, підручника «Українська граматика до науки читання й письма», книги для читання в школі «Рідне слово», статей «Народні вчителі і українська школа», «Яка тепер народна школа на Україні», художніх творів «Екзамен», «Непокірний», «Украла», «Сама, зовсім сама», «Панько» та ін.

Грушевський Михайло Сергійович (1866–1934) – визначний український історик, археолог, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, організатор української науки, громадсько-політичний і державний діяч, дійсний член ВУАН та АН СРСР, засновник Української Народної Республіки. Є автором майже 2 тис. праць у галузі української і світової історії, історіографії, літератури, соціології, етнографії, археології і спеціальних історичних дисциплін.

Дидаскал – (від грец. дідадкалос) – учитель у стародавній Греції та у Візантії. Часто Д. називали й учителів у братських школах України та греко-латинських школах російської держави XVII ст.

Драгоманов Михайло Петрович (1841–1895) – просвітницький діяч, який увійшов в нашу історію як духовний натхненник українського національного, соціально-політичного та культурного відродження. Чільне місце в його спадщині займають праці, в яких безпосередньо або певною мірою розглядається розвиток української освіти, школи, культури та їх взаємодія на різних етапах національно-політичного життя народу.

Дрогобич Юрій (рік нар. невід. – 1494 р.) – учитель і вчений, поет і громадський та культурний діяч Юрій Котермак, який увійшов до історії під ім'ям Юрій Дрогобич. У 1478 і 1480–1482 рр. викладав астрономію і медицину, був ректором у Болонському і Краківському університетах. Творчість пронизана ідеями гуманізму та італійського Відродження, характеризується глибоким почуттям патріотизму, відбиває культурні та просвітницькі традиції Київської України-Руси, поклала початок пропаганді педагогічної думки українського народу.

Є автором праці «Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича з Русі, доктора мистецтв і медицини Болонського університету».

Духнович Олександр Васильович (1803–1865) – відомий педагог і культурний діяч. Освіту вважав найважливішим засобом перетворення суспільства, розвивав ідею народності виховання, наголошував на вихованні молодого покоління в дусі працьовитості, важливим елементом педагогіки вважав гармонійний розвиток особистості засобами розумового, морального і фізичного виховання. У своєму педагогічному творі «Народная педагогіка» О. В. Духнович обґрунтував ідею єдності сімейного та шкільного виховання дітей, цілком справедливо вказуючи на те, що ефективність праці вчителя значною мірою залежить і від того, як виховуються діти в сім'ї.

Етнопедагогіка – (від грец. плем'я, народ і педагогіка) – наука про народну педагогіку, Е. досліджує досвід народу, з'ясовує можливості й ефективні шляхи реалізації прогресивних педагогічних ідей народу в сучасній науково-педагогічній діяльності, досліджує способи встановлення контактів народної педагогічної мудрості з педагогічною наукою, аналізує педагогічне значення тих чи інших явищ народного життя і з'ясовує їх відповідність чи невідповідність сучасним завданням виховання.

Єзуїтське виховання – система авторитарного виховання, опрацьована педагогами католицького ордену єзуїтів (лат. Societas Jesu, Товариство Ісуса, засноване в 1534 І. Лойолою). Створення мережі навчальних закладів і виховання юнацтва, насамперед з привілейованих або заможних верств, у дусі відданості католицизму було однією з головних місій ордену єзуїтів. Найпоширенішим типом єзуїтського навчального закладу стали колегії, які давали середню освіту. Педагогіка єзуїтів пройнята прагматизмом. У XVII – XVIII ст. єзуїти мали репутацію блискучих педагогів, оскільки єзуїтське виховання акумулювало багато досягнень гуманістичної і протестантської педагогіки (класно-урочна система навчання, використання вправ і регулярних повторень, поступовий перехід від легшого до складнішого, єзуїтське виховання надавало їм значною мірою формалізованого характеру. Виховання було спрямоване насамперед на розвиток індивідуальних здібностей, честлюбства, духу змагання. Важливе місце відводилося світському вихованню, однак головним напрямом діяльності єзуїтських педагогів залишилось релігійне виховання дітей. Учителів для єзуїтських

навчальних закладів готували дуже старанно й довго з кращих випускників колегій. Традиції єзуїтських колегій істотно вплинули на розвиток педагогіки й шкільної справи в Новий час. Єзуїтська педагогіка помітно вплинула на педагогічну систему Я. А. Коменського. В багатьох країнах (Іспанія, Португалія, США, країни Латинської Америки) єзуїти й наприкінці ХХ ст. впливають на народну освіту, вони мають свої школи, готують викладачів, викладають у ряді університетів і в більшості католицьких шкіл.

Єзуїтські школи – навчальні заклади, які створювалися з середини ХVІ ст. орденом єзуїтів для посилення впливу католицької церкви. Поділялися на нижчі – колегії (7 років навчання) та вищі – семінарії (6 років навчання). Методи навчання в єзуїтських школах були схоластичними. В Україні єзуїтські школи діяли у Львові (1608), Кам'янці-Подільському (1608), Луцьку (1609), Острозі (1624), Києві (1690), Тернополі (1823) та ін. В міру створення братських шкіл в Україні зменшувалося значення єзуїтських шкіл.

Єпископські школи – те ж, що й соборні школи.

Єпіфаній Славинецький – (рік народження невідомий – помер 19.11.1675, Москва) – український і російський філолог, педагог, письменник і перекладач. Родом з України. Навчався в Київській братській школі, завершував освіту за кордоном. Був учителем у Києво-братській колегії. В 1649 запрошений до Москви, де 1653 заснував у Чудовому монастирі першу греко-латинську школу, був її ректором. Автор посібника для вчителів і батьків «Громадянство звичаїв дитячих».

Заточник Данило – автор «Моління», в якому оспівував мудрість, засуджував моральні вади тогочасного суспільства, радив цінувати людей не за багатство, а за розум, прислухатися до розумних порад.

Зизанії – Стефан (бл. 1570- бл. 1600) і **Лаврентій** (помер після 1633) (автор «Граматики словенської») – вчені-просвітителі, що виступали проти соціальної несправедливості, національного та релігійного гноблення українського народу;

Іларіон – митрополит Київської Русі, автор твору «Слово про закон і благодать» (написане між 1037–1050 рр.). Висвітлював теми про виховний ідеал русичів, про підготовку молодого покоління до захисту рідної землі.

Києво-Могилянська академія – перша вища школа в Україні. Заснована 1632. Див. *Київська академія*

Київська академія – перший вищий навчальний заклад і визначний освітній і культурний центр в Україні. Початок її поклала Київська братська школа (заснована 1615), яка 1632 об'єдналася з Лаврською школою (заснована 1631). Об'єднана школа стала називатися Києво-Могилянською колегією на честь свого протектора митрополита П. Могили. У 1701 вона дістала титул і права академії й почала називатися Київською академією. Курс навчання в К. а. тривав 12 років і поділявся на 8 класів: фару (підготовчий клас), інфиму (молодший клас), граматику, синтаксиму і вищі — поетику, риторику, філософію й богослов'я. Студенти набували філологічну підготовку, знання мов: слов'янської, української літературної, грецької, латинської, польської, оволодівали поетичним і риторичним мистецтвом, вивчали класичну грецьку та римську й частково середньовічну літературу, історію, географію, філософію й богослов'я. З часом у К. а. було введено курс російської, французької, німецької і старогрецької мов, чисту й мішану математику (тригонометрію, фізику, астрономію, архітектуру), а в останні роки існування академії – класи домашньої й сільської економіки й медицини. Значне місце відводилося художній і музичній освіті. К. а. була визначним науковим осередком. Тут формувався один з центрів філософської думки слов'янського світу в цілому. В К. а. відбувалося становлення української літературної мови, склалася літературна й поетична школа. Щороку в К. а. навчалася від 500 до 2000 студентів. Вікових обмежень не було. Для бідних учнів існувала бурса. К. а. була також важливим просвітительським центром. Вона заснувала колегії в Гощі, Вінниці, Кременці, Чернігові, Харкові, Переяславі й постійно їм допомагала. В академії навчалися Єпіфаній Славинецький, Симеон Полоцький, Стефан Яворський, Феофан Прокопович, Григорій Сковорода та інші визначні діячі XVII—XVIII ст. У 1817 К. а. закрили й замість неї в 1817 було створено Київську духовну семінарію, перейменовану у 1819 в духовну академію. В 1918 Київська духовна академія припинила своє існування. Відроджена в 1992 як Національний університет «Києво-Могилянська академія».

Київська братська школа – організована 1615 київським богоявленським братством. Статут К. б. ш. був затверджений 1620 за зразком статуту Львівської братської школи. Першими ректорами її були І. Борецький (колишній ректор Львівської братської школи), М. Смотрицький, а в 1620–1624 – К. Сакович. Школа мала кваліфікованих світських і духовних учителів. Учні вивчали мови:

тодішню літературну українську (слов'яноруську), елліногрецьку, латинську й польську, а також граматику, риторичку, піітику, діалектику, арифметику, геометрію, астрономію й музику. Велику увагу звертали на релігійно-моральне й патріотичне виховання учнів. В 1632 її було об'єднано з Лаврською школою (див. *Київська академія*).

Кирилиця – один з двох старослов'янських алфавітів (другим є глаголиця). Названий за ім'ям Кирила (див. *Кирило і Мефодій*). Виникла на основі грецького унціального письма. К. користувалися православні слов'яни, а також (до ХІХ ст.) румуни.

Кирило і Мефодій – брати, просвітителі слов'ян, проповідники православної християнської релігії. Перекладали слов'янською мовою грецькі церковні книги, писали й оригінальні твори. Своєю діяльністю К. і М. заклали основи слов'янської писемності й літератури.

Кирило-Мефодіївське товариство – таємна політична організація в Україні, яка виступала проти кріпосного права, за створення республіканської федерації слов'янських народів. Утворилася в грудні 1845 – січні 1846 в Києві й існувала до кінця березня 1847. Засновниками товариства були М. І. Гулак, М. І. Костомаров і В. М. Білозерський. У квітні 1846 до товариства вступив Т. Г. Шевченко. Ліберальна частина К.-М. т. (Костомаров, Куліш та ін.) виступала за соціальні реформи, мирну пропаганду його ідей, християнську смиренність. Вона сподівалася досягти мети за допомогою виховання юнацтва й повсюдного поширення грамотності. Демократична частина К.-М. т., яку очолював Т. Г. Шевченко, виступала за знищення самодержавства, ліквідацію кріпосного права, скасування станів, об'єднання слов'янських народів у федеративну парламентську республіку з наданням кожному народові рівних прав і широкої політичної автономії. В цілому ж діяльність товариства зводилася до намагань розширити свій склад і поширювати грамотність серед народу. Вживалися заходи до видання книг українською мовою, зокрема підручників з історії, географії, сільського господарства тощо. За доносом провокатора у квітні 1847 К.-М. т. було розгромлене царським урядом.

Кирило Ставровецький Транквіліон (народився у другій половині ХVІ ст.) – український письменник, автор творів «Зерцало богословії», «Євангеліє учительное», «Перло многоценное». Висував

ідеї загальної рівності людей, закликав до гуманності й добра, прагнення до знань.

Кирило Туровський – єпископ Київської Русі, розробляв концепцію про пізнання і виховання шляхом розвитку розумових сил людини, піддавав критиці недоліки у практиці виховання і конкретизував релігійно-моральну програму формування особистості.

Климент Смолятич – київський митрополит (XII ст.), котрий вважав, що об'єктом пізнання повинно бути не тільки «Священне письмо», а й природа – творіння божественної мудрості.

Корф Микола Олександрович (1834–1883) – видатний педагог і методист, створював початкові земські школи, приділяв увагу підготовці вчителів для цих шкіл він віддавав багато сил, розроблюючи плани занять і методики проведення уроків, крім того, він сам проводив уроки, організував проведення вчительських з'їздів.

Костомаров Микола Іванович – досліджував українські веснянки, петрівські і купальські пісні, міфологію у стародавніх слов'ян на основі писаних джерел, вивчав народні думи. Написав монографії «Слав'янська міфологія», «Богдан Хмельницький» думи «Іван Богуславець», «Козацьке життя», «Сокіл і соколя»; видав збірку «Народные песни, собранные в западной части Волынской губернии в 1844 году», етнопедагогічну працю «Закон Божий (книга буття українського народу)».

Куліш Пантелеймон Олександрович (1819–1897) – відомий український письменник, просвітитель, виробив український правопис під назвою «кулішівка».

Лабораторно-бригадний метод навчання – спосіб організації навчального процесу в школі на основі виконання бригадами учнів самостійних навчально-лабораторних завдань, різновидність дальтон-плану. Дістав значне поширення в школах України в 1930–1932. Самостійна лабораторна робота дітей, читання книг у бригаді, підготовка доповідей, розв'язування задач розглядалися як основний шлях вивчення навчального матеріалу. Вчителю відводилися лише контролюючі функції. Практика застосування Л.-б. м. як універсального методу навчання була засуджена в 1932 партійною постановою

Лаврська школа – навчальний заклад, відкритий П. Моголою 1631 у Троїцькому монастирі Києво-Печерської лаври. Була школою нового типу, організованою за західноєвропейським зразком; давала повнішу освіту, ніж братські школи. В 1632 Л. ш. було злито з

Київською братською школою і створено Колегію. Згодом на честь її протектора П. Могили Колегія почала називатися Києво-Могилянською. Практично це був перший вищий навчальний заклад в Україні. Див. *Київська академія*.

Леся Українка (Лариса Петрівна Косач) (1871–1913) – українська поетеса. У своїх статтях вона гостро критикувала систему народної освіти в царській Росії: «Голос однієї російської ув'язненої». Уклала збірники: «Дитячі ігри, пісні та казки Ковельського, Луцького та Новоград-Волинського повітів», «Народні мелодії». Вона навчала своїх молодших братів і сестер, а також простих людей Волині. Надавала перевагу у навчанні дітей рідній мові, висловлювалась за поліпшення політичних прав і матеріально-побутових умов народних учителів тощо.

Ломоносов Михайло Васильович (1711–1765) – видатний російський учений, діяч культури та просвітництва. Основу виховання вбачав в науці, яка удосконалює людину в розумовому та моральному відношенні. Мета виховання – підготовка до служіння Батьківщині та народові. Багато уваги приділяв викладанню рідної мови. Мова вчителя чи лектора повинна бути чіткою та виразною. Л. – автор підручників для гімназій та університетів («Риторика», «Граматика російської мови» та ін.). Л. заснував перший російський університет у Москві (1775) і як демократ-просвітник мріяв, щоб він був доступним різним верствам населення. Л. багато уваги приділяв підготовці російських вчених, які б «впередь могли плоди свої принести отечеству». Він боровся за розвиток російської науки, проти іноземних псевдовчень, які займали керівні місця в Академії Наук, та сприяв перетворенню Академії в національний центр російської науки та просвітництва. Л. вимагав відкриття гімназій при університеті для дітей різних верств населення. Релігію він вважав гальмом загального розвитку та викривав моральні вади духівництва («Гимн бороді»).

Лубенець Тимофій Григорович (21.ІІ.1855, м. Кролевець, тепер Сумської обл. – 14. IV. 1936, Київ) – український педагог і діяч народної освіти. В 1883–1889 – викладач київської гімназії, з 1899 – інспектор народних училищ при управлінні Київського навчального округу, потім – директор народних училищ Київської губернії. Послідовник К. Д. Ушинського. Обґрунтував принцип народності у вихованні, навчання рідною мовою, запровадження в країні загального навчання, поширення освіти серед дорослого населення,

розвиток ініціативи вчителів та підвищення їх педагогічної майстерності. Під псевдонімом Т. Норец видав у Львові свій буквар українською мовою. Написав і видав до 30 підручників і книг для учнів початкових шкіл та методичних посібників для вчителів: «Книга для первоначального чтения в школе и дома», «Хрестоматия для первоначального чтения и письменных упражнений», «Письменные самостоятельные работы в начальной школе» та ін. Головна педагогічна праця – «Педагогічні бесіди», а також книги «Про наочне викладання», «Зернинка» (для читання в молодших класах). Серед заборонених царським урядом його книги – «Грамматика (український буквар)», «Читанка» та «Загальнокорисний задачник».

Луцька братська школа – навчальний заклад, заснований Луцьким братством – громадською організацією православних українських шляхтичів у Волині та міщан Луцька – близько 1617, Статут школи засновувався на «Порядку шкільному» Львівської братської школи. Схвалені братством «Артикули прав» містили правила поведінки учнів. У Л. б. ш. навчалися сини міщан Луцька й православних шляхтичів Волині. В школі високого рівня досягло вивчення граматики, риторики й поезики, хорового співу.

Львівська братська школа – навчальний заклад, перша братська школа в Україні. Заснували її близько 1585 діячі Львівського братства Ю. Рогатинець, І. Рогатинець, І. Красовський та ін. Статут Л. б. ш. («Порядок шкільний») – видатна пам'ятка передової педагогічної думки. Він передбачав демократичні основи організації школи. До Л. б. ш. приймали дітей різних станів зі Львова та з інших міст і сіл України. Молодші школярі навчалися грамоти, старші (спудеї) вивчали старослов'янську, грецьку й латинську мови, граматику, риторику й поезику, елементи філософії. Школа стала й осередком розвитку хорового співу та українського шкільного театру. В 1591 була надрукована грецько-старослов'янська грамматика «Адельфотес», складена учнями школи й учителем Арсенієм Еласонським. Гетьман П. Сагайдачний заповів значні кошти на потреби школи. Л. б. ш. справила великий вплив на розвиток освіти не тільки в Україні, а й у Білорусі, Молдові та ін. Вона виховала багатьох відомих громадських і культурних діячів. Керівники Л. б. ш. намагалися перетворити її на вищий навчальний заклад, однак у другій половині XVII ст. школа занепала, а у 80-х роках XVIII ст. перестала існувати.

«Людина як предмет виховання» – капітальний за змістом і науковим рівнем психолого-педагогічний трактат К. Д. Ушинського, в якому на високому для свого часу науковому рівні ставляться й розв'язуються провідні проблеми розвитку психіки в онтогенезі.

Макаренко Антон Семенович (13.III. 1888, м. Білопілля Сумської обл. – 1.IV. 1939, Москва) – український педагог, письменник. У 1920 організував поблизу Полтави трудову колонію імені Горького для неповнолітніх правопорушників. З кінця 1927 керував комоною імені Ф. Е. Дзержинського, заснованою у передмісті Харкова. У 1935–1936 працював у Києві заступником начальника відділу трудових колоній Народного комісаріату внутрішніх справ, 1936–1937 керував трудовою колонією в Броварах. З 1937 жив у Москві. М. розробив теорію і практику колективу (рольовий принцип, зведений загін, система перспективних ліній, педагогіка колективної дії, педагогіка індивідуальної дії, педагогіка паралельної дії, поєднання навчання з продуктивною працею). Приділяв увагу проблемам сімейного виховання та педагогічній майстерності. Свій досвід і педагогічні погляди М. виклав у творах «Марш 30-го року», «Педагогічна поема», «Прапори на баштах», «Книга для батьків» (1937), «Лекції про виховання дітей», «Деякі висновки з мого педагогічного досвіду», «Проблеми шкільного радянського виховання», «Методика організації виховного процесу» та ін.

Матрикул (від лат. *matricula* – список) – застаріла назва залікової книжки студентів вищого навчального закладу. Введено вперше в середньовічних університетах

Митрополит Никифор – автор «Послання», адресованого князеві Володимиру Мономаху. Вважав розум не тільки володарем душі, а «царем» почуттів.

Могила Петро Симеонович (10.I.1597, Молдова – 11.I.1647, Київ) – політичний, церковний та освітній діяч України, митрополит Київський і Галицький (з 1632). Освіту здобув у Львівській братській школі, слухав лекції в ряді західноєвропейських університетів. У 1631 відкрив лаврську школу, яка 1632 була об'єднана з Київською братською школою і 1633 дістала назву Києво-Могилянська колегія (з 1701 – Київська академія). В 1634 відкрив філіал цієї колегії у Вінниці, а 1636 створив латинську колегію в Кременці. За ініціативою М. було засновано Слов'янсько-греко-латинську академію в м. Яссах (1640).

Народна педагогіка – галузь емпіричних педагогічних знань і народного досвіду, які виражаються в панівних у народі поглядах на мету й завдання виховання, в сукупності народних засобів, умінь та навичок виховання й навчання. Джерелами вивчення Н. п. є твори фольклору з педагогічним змістом і спрямуванням, етнографічні матеріали, народні виховні традиції, ігри та іграшки, народні й молодіжні свята, досвід сімейного виховання тощо. Першим у вітчизняну педагогічну літературу термін «Н. п.» запровадив К. Д. Ушинський. Н. п. є результатом колективного творчого внеску багатьох поколінь у духовну культуру народу, її невід’ємною частиною, вираженням інтересів народу. Згідно з потребами народу вона пропонувала найбільш гуманні й демократичні ідеали виховання.

«Народная педагогія въ пользу училищъ и учителей сельскихъ» – перший в Україні методичний посібник з педагогіки для учителів народних шкіл, підготовлений О. Духновичем. Видана у Львові 1857. О. Духнович обстоював у ній ідеї виховуючого навчання, виховання, пройнятого патріотизмом і народністю. Складена у формі питань і відповідей, книга містить думки про освіту, виховання, гармонійний розвиток дитини, формування моралі, патріотичних почуттів. У ній даються дидактичні поради, вказівки щодо розвитку творчого мислення учнів. У зверненні до вчителя, вміщеному в книзі, автор приділяє велику увагу його покликанню як просвітителя народу. «Н. п.» відіграла значну роль у пропаганді прогресивних педагогічних ідей на західних землях України і в Східній Словаччині.

Науменко Володимир (1825 – 8.VII.1919) – громадський і педагогічний діяч, літературознавець; етнограф. Був директором заснованої ним у 1905 в Києві гімназії. В 1918 – міністр народної освіти в останньому гетьманському кабінеті. Розстріляний більшовиками.

Національне виховання – це історично зумовлена і створена самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь. Н. в. – це виховання підростаючих поколінь у дусі українського виховного ідеалу на багатовікових традиціях. Н. в. ґрунтується на засадах родинного виховання, на ідеях і засобах народної педагогіки,

наукової педагогічної думки, що уособлюють вищі зразки виховної мудрості українського народу. Основні принципи Н. в. – гуманізм, демократизм, народність, єдність родинного і шкільного впливу, природовідповідність, виховання у праці, самодіяльність учнів.

Національний виховний ідеал – базується на загальнолюдських цінностях і включає в себе ті риси, які відповідають духовності чи звичаям даного народу. Конкретний зміст Н. в. і. залежить від державного устрою, світогляду, релігії і моралі, від рівня розвитку культури, від національних особливостей народу. Виховний ідеал – це мета виховання, образ ідеальної людини, на який має орієнтуватися педагог, виховуючи учнів. В. і. як мета виховання визначає систему освіти й виховання, її зміст, методи, форми

Національні школи – навчальні заклади, які навчають дітей їхньою рідною мовою

Недільні школи – 1) Безплатні школи для дорослих в Російській імперії, які працювали в неділю і святкові дні й давали початкову освіту. Виникли в 50-ті роки ХІХ ст. Одна з перших Н. ш. заснована 1858 в Полтаві. В 1859 в Києві відкривалося три Н. ш. для робітників і ремісників. Н. ш. активно допомагав Т. Шевченко, написав для них «Букварь южнорусскій». Пізніше буквар для Н. ш. склав О. Потебня. У 1859–1860 Н. ш. відкрилися в багатьох містах і селах України. У 1862 Н. ш. були заборонені царським урядом, в 1864 Н. ш. знову дозволено, але з великими обмеженнями. У 1870 Х. Алчевська відкрила Харківську жіночу недільну школу, що проіснувала близько 50 років. 2) Навчальні заклади етнічного або релігійного спрямування.

Нестор (рік народження невідомий – помер після 1113) – давньоруський письменник і літописець ХІ – початку ХІІ ст., автор творів, де висвітлюється історія Київської Русі, подається етнографічний матеріал, педагогічні погляди Володимира Мономаха, засуджується міжусобна боротьба князів, проповідується ідея єдності руських земель, їх захисту від ворогів. У 1073 став ченцем Києво-Печерського монастиря. Н. – автор і упорядник «Повісті временних літ». Гробниця Н. – у печерах Києво-Печерської лаври. На вшанування Н. 1873 в Києві було засновано Історичне товариство Нестора Літописця

«О воспитании чад» – один із перших друкованих посібників з виховання дітей у сім'ї. Перші 200 примірників книги надруковано у Львівській братській друкарні 1609. Основну його частину становить

церковнослов'янський переклад повчань «отців церкви», насамперед Іоанна Златоустого. На думку деяких дослідників, упорядником «О в. ч» був І. Борецький – ректор Львівської братської школи. Упорядник піддає сумніву вчення церкви про визначення долі людини наперед. Радить батькам віддавати дітей у науку, оскільки наука – джерело всього доброго. Вважає, що виховання треба починати з раннього віку, що навички, прищеплені з дитинства, визначають поведінку людини протягом усього життя. Книга збереглася у двох примірниках: у Львівському музеї українського мистецтва й у Софійській народній бібліотеці (Болгарія).

Огієнко Іван (15.І.1882, м. Брусилів Житомирської обл. —29. ІІІ. 1972, м. Вінніпег) – український мовознавець та історик церкви, педагог, громадський діяч. У 1918–1920 – ректор Кам'янець-Подільського університету, з 1919 – міністр народної освіти Української Народної Республіки. У 1926–1932 – професор Варшавського університету. Від 1947 проживав у Вінніпезі, з 1951 – голова Української православної церкви в Канаді. Є автором багатьох наукових праць з українського мовознавства, історії церкви, культури, канонічного права: «Огляд українського мовознавства» (1907), «Українська культура» (1918), «Український стилістичний словник» (1924), «Історія українського друкарства» (1925), «Чистота і правильність української мови» (1925).

Освітні товариства в Україні – громадські організації, які проводили культурно-освітню роботу серед населення України в другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. Найпомітнішою була діяльність «Київського товариства грамотності» (1882 –1907), «Київського товариства сприяння початковій освіті» (1882–1918), «Харківського товариства грамотності» (1869), а в Західній Україні – «Товариства наукових викладів імені Петра Могили», заснованого 1907 у Львові, товариства «Руська бесіда» на Буковині (1869–1918), товариства «Просвіта». О.т. організували бібліотеки, читальні, клуби, недільні школи, видавали підручники, науково-популярну літературу, поширювали сільськогосподарські знання, проводили публічні лекції, літературно-музичні вечори та інші культурно-освітні заходи.

Острозька школа – греко-слов'яно-латинська колегія, перша українська школа вищого рівня. Серед сучасників відома під назвою «академія». Заснована близько 1576 в м. Острозі К. К. Острозьким. Стала значним освітнім центром антикатолицького спрямування. У

школі викладали слов'янську, грецьку й латинську мови й так звані «вільні науки» (граматику, арифметику, риторичку, логіку та ін.). На високому рівні було поставлено вивчення музики та хорового співу, тут розвинувся широковідомий в Україні і в Білорусі «острозький наспів». Першим ректором школи був письменник Г. Смотрицький. При школі діяли друкарня й науково-літературний гурток. О. ш. мала велике значення для поширення освіти серед населення і організації школи в Україні, а також впливала на пізніше відкриті братські школи у Львові, Києві, Луцьку, Вільнюсі, Бресті. Перестала існувати 1636. Відроджена у 1994.

Памва Беринда (між 50–70 рр. ХУІ ст. – 1732 р.) – відомий просвітител, створив словник «Лексикон словено-руський і імен толкованіє».

Парафіяльні школи – початкові школи при церковних парафіях, які створювалися в Україні вже з ХІ ст. Учителями в них були священники, частіше дяки, іноді мандрівні. У ХV–ХVІІІ ст. в Україні П. ш. стали найпоширенішим типом шкіл. На Лівобережжі в першій половині ХVІІІ ст. П. ш. існували майже при кожній парафії. Значно менше було П. ш. на Правобережжі (за польського панування). За статутом 1804 вони дістали офіційну назву П. ш. і діяли як однокласні школи; за статутом 1828 в багатьох місцевостях відкривалися двокласні П. ш. Відтоді діяли такі типи П. ш.: школи грамоти, однокласні (2–3 роки навчання) і двокласні (4–5 років). У П. ш. навчали елементарної грамоти. На початку ХХ ст. церковнопарафіяльні школи становили близько 46,5 % усіх початкових шкіл. У 1917 церковні школи реорганізовано в загальноосвітні світські.

Педагогічні товариства – добровільні громадські організації вчителів, діячів педагогічної науки й народної освіти, які сприяють розробці актуальних проблем і питань теорії і практики навчання та виховання. В Україні діяли товариства «Рідна школа» (1881) у Львові, яке до 1926 називалося «Українське педагогічне товариство»; «Руська школа» (1877) і «Педагогічне товариство імені Г. Сковороди» в Чернівцях; Київське педагогічне товариство імені К. Д. Ушинського (1899); Київське фребелівське педагогічне товариство (1908); Київське обласне педагогічне товариство (1916) та ін. Організовували їх, як правило, представники прогресивної інтелігенції. У 1929–1935 існувало товариство педагогів-марксистів (Харків). У 1960 засноване Педагогічне товариство України у Києві.

Пирогов Микола Іванович (25. XI.1810, Москва – 5. XII.1881, с. Вишня, тепер у межах м. Вінниці) – знаменитий учений-хірург, діяч народної освіти в Україні, педагог. Працюючи в Україні, сприяв організації недільних шкіл, був ініціатором створення університету в Одесі, відіграв велику роль у розвитку Київського університету, був попечителем Київського навчального округу. Виступав проти обмеження права на освіту за становими положеннями і національною ознакою, ранньої спеціалізації, захищав загально-освітню школу як основну ланку системи освіти, в 60-х роках запропонував свій проект системи освіти. Характерною рисою всіх методичних пошуків П. було цілеспрямоване прагнення підкорити вирішення всіх методичних питань головному завданню – формуванню людини, розумовому й духовному розвитку дитини.

«Повчання Володимира Мономаха», «Повчання Володимира Мономаха своїм дітям» – визначна пам'ятка літератури Київської Русі. Збереглася у Лаврентіївському списку «Повісті временних літ». Написана, ймовірно, 1117. Це оригінальний твір, у якому Володимир Мономах висловлює думки загальнодержавного, політичного й морального характеру, повчає своїх дітей бути розумними правителями, самим учитися й поширювати освіту, власною поведінкою давати приклад іншим.

Прокопович Феофан (Єлеазар) (18.VI.1681, Київ – 19. IX.1736, Петербург) – український і російський церковний та громадський діяч, просвітитель, відомий на Заході як Самуїл Церейський. Закінчив Києво-Могилянську колегію (1698), продовжував навчання за кордоном. Був професором риторики в Київській академії, з 1710 був її ректором. У 1716 за викликом Петра I виїхав до Петербурга і фактично став на чолі російської православної церкви. У 1721 організував школу, в якій застосовувалися передові для того часу методи виховання. П. – автор букваря «Перше учення отрокам» (1721), курсу поезики латинською мовою «De arte poetica». Педагогічні ідеї П. викладено в «Духовному регламенті» (в розділі про школу для духовенства, 1721).

«Просвіта» – культурно-освітня громадська організація, що існувала з другої половини XIX до кінця 30-х років XX ст. Заснована в грудні 1868 у Львові з метою поширення освіти серед народу. За статутом Львівська «П.» засновувала в містах і містечках філії, а в селах – читальні й бібліотеки. Філії «П.» були в Бережанах, Дрогобичі, Коломиї, Станіславі (тепер Івано-Франківськ), Тернополі

й інших містах. «П.» видавала твори українських письменників, популярні брошури, шкільні підручники, газети «Читальня» та «Письмо Просвіти», «Народний календар» тощо. У Західній Україні «П.» існувала до 1939. На початку ХХ ст. почали засновуватися організації «П.» і в тій частині України, що входила до складу Російської імперії [в Києві, Полтаві, Катеринославі (тепер Дніпропетровськ), Одесі, Чернігові та інших містах], а також серед української еміграції в США, Канаді; після Першої світової війни — на Закарпатті. «П.» припинили своє існування на початку 20-х років ХХ ст. Відроджена у травні 1991

Русин Павло (бл. 1470 – бл. 1517 р.) – працював бакалавром вільних мистецтв, викладав римську літературу, деякий час учителював в Угорщині. У поетичних творах зі збірки «Пісні Павла Русина із Кросна» він розкриває власні педагогічні погляди та виховні ідеї тогочасного суспільства. У вірші «Похвала Валерію Максиму» вчений-педагог розкриває гуманістичні погляди на виховання, формування позитивних якостей особистості.

Русова (дівоче прізвище – Ліндфорс) Софія Федорівна (18. II.1856, с. Олешня Чернігівської обл. – 5. II.1940, Прага) – українська громадська, культурно-освітня діячка і педагог. Після закінчення гімназії у Києві (1871) працювала в освітніх і виховних закладах. Автор шкільних підручників, досліджень з педагогіки. Працювала в секретаріаті Центральної Ради. У 1921 емігрувала за кордон.

Семирічна школа – в Україні неповна середня загальноосвітня школа з 7-річним строком навчання. Виникла в 1921 і існувала як єдиний тип загальноосвітньої школи у складі двох ступенів (перший – I–IV класи, другий – V–VII класи). У 1934 було встановлено три типи загальноосвітньої школи: початкова (I–IV класи), неповна середня (I–VII класи) і середня (1–X класи). Неповна середня школа почала називатися семирічною. С. ш. давала обсяг знань, достатній для продовження навчання в середній загальноосвітній школі (десятирічці), або в середній спеціальній школі (технікумах, училищах). Випускники С. ш. без екзаменів могли вступати до училищ системи державних трудових резервів. В 1958 С. ш. перетворено на восьмирічну школу, а в 1990 – на дев'ятирічну.

Симеон Полоцький (1629–1680) – вітчизняний діяч освіти, вказував на велике значення виховання дітей з раннього віку, вимагав поліпшення методів навчання, високо цинив роль учителя і батьків у формуванні поглядів дітей і їх поведінки. Найцікавішими творами

його, які характеризують педагогічні погляди, були «Книжица вопросов и ответов, иже в юности сердцем зеле потребне суть», а також дві збірки «Обед душевный», «Вечеря душевная».

Сковорода Григорій Савович (1722–1794). – видатний український педагог, поет, мандрівний філософ, представник етико-гуманістичного напряму вітчизняного просвітництва, церковно-схоластичному і дворянсько-аристократичному вихованню протиставляв «иный род воспитания», назвавши його «сродным», тобто природовідповідним. Вважав, що виховання повинно відповідати інтересам народу, метою виховання є підготовка вільної людини, гармонійно розвиненої, щасливої, корисної для суспільства, здатної жити і боротися. Проблемаам виховання присвячені його притчі «Благодарный Еродий», «Убогий Жайворонок» та ін.

Славинецький Єпіфаній (р. н. невід. – 1675 р.) – вітчизняний діяч освіти, перекладав навчальну літературу з медицини, географії, мистецтва, був автором багатьох підручників. Найбільший інтерес для педагогіки становить його твір «Громадянство звичаїв дитячих» – збірник правил поведінки в школі, вдома, на вулиці, вимог до мови тощо (всього 164 правила).

Смотрицький Мелетій (1572–1633 рр.) – полеміст, талановитий педагог, у творах якого набули розвитку прогресивні педагогічні ідеї, ідеї патріотичного виховання, заклики до боротьби проти соціального і національного гноблення, поширення освіти серед народу. Найпопулярнішою з робіт вважається «Грамматика словенська».

Сухомлинський Василь Олександрович (1918–1970) – український педагог, член-кореспондент АПН Росії і АПН України, заслужений вчитель України. Основні проблеми, що піднімав – виховання колективізму, педагогічного колективу середньої школи, методика виховання колективу, гуманізм виховання, навчання і виховання дітей 6-ти річного віку, естетичне виховання, етичні засади родинного виховання. Є автором робіт «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Павлиська середня школа», «Етюди про комуністичне виховання», «Батьківська педагогіка», «Сто порад вчителю» та ін.

Ушинський Костянтин Дмитрович [2. III.1823 (за іншими даними, 1824), Тула – (за іншими даними, 3.I.1871, Одеса, похований у Києві] – російський педагог, основоположник наукової педагогіки й народної школи в Росії. У педагогічній системі У. важливе місце

посідає вчення про мету виховання, що визначалася ним як підготовка людини до життя і праці, як формування в людини почуття обов'язку перед народом. У. обстоював думку, що кожний народ має право мати школу рідною мовою. Створив цілісну дидактичну систему. Визначив основні шляхи й засоби розвиваючого навчання, був поборником класно-урочної системи навчання, врахування вікових і психологічних особливостей дітей. Надавав важливого значення праці у психічному й фізичному розвитку людини, вказував на керівну роль школи й особи вчителя у вихованні дітей. Склав підручники для початкового навчання «Дитячий світ і Хрестоматія» (1861) та «Рідне слово» (1864).

Федоров Іван (бл. 1510–1583) – першодрукар, одним із перших вітчизняних просвітителів виступив проти фаталістичних тверджень церковників, ніби все життя людини визначається Богом, видав у Львові першу друковану східнослов'янську навчальну книгу «Азбука».

Франко Іван Якович (27.VIII.1856, с. Нагуєвичі Львівської обл. – 28.V.1916, Львів) – український письменник, учений і громадський діяч. Ф. гостро критикував недоліки тогочасної народної школи та реакційну політику австрійського уряду в галузі освіти, боровся за створення шкіл, які були б тісно пов'язані з життям та інтересами народу. Поєднання навчання з працею, широка освіта, використання найкращих надбань людства, всебічний розвиток мислення та ін. психічних процесів дитини – такі завдання він ставив перед школою. Проголошував право всіх громадян на безплатне навчання дітей рідною мовою, вимагав відокремлення школи від церкви, виступав за демократизацію школи, за поліпшення правового й майнового становища вчителя. Його спадщина – понад сто наукових, публіцистичних та художніх творів з питань педагогіки. Серед них стаття «Народні школи і їх потреби», «Великі діяння пана Бобжинського», «Освіта народу Галичини», «Педагогічні невігласи» та ін.

Цехові школи – світські початкові загальноосвітні школи для дітей ремісників. Почали створюватися в XIII–XIV ст. в містах Західної Європи з ініціативи цехів і утримувалися на їхні кошти. В Ц. ш. навчали читання, письма, лічби, елементів геометрії і природознавства. Ц. ш. давали лише загальноосвітню підготовку, а ремеслом учні оволодівали в родині або в цеху. Навчання в Ц. ш. велося рідною мовою. У кінці середньовіччя Ц. ш., об'єднуючись з

гільдійськими, поступово перетворилися на міські або бюргерські, що утримувалися коштом міського самоврядування. В Україні цехи у Львові, Перемишлі, Києві, Кам'янці (тепер Кам'янець-Подільський) та інших містах організовували професійне навчання ремесел цеховими майстрами. VXVI—XVII ст. в Україні та в Білорусі ремісничі цехи відіграли значну роль у створенні братських шкіл

Шацький Степан Теофілович (1878–1934) – теоретик і практик проблем соціального виховання, експериментальних навчально-виховних закладів.

Шевченко Тарас Григорович (9.ІІІ.1814, с. Моринці Черкаської обл. – 10.ІІІ.1861, Санкт-Петербург) – великий український поет, мислитель. У його творах є глибокі думки про виховання, яке повинно виробляти громадянські переконання, відданість народові, нетерпимість до неправди, егоїзму. Ш. заперечував вирішальну роль спадковості у вихованні, вважав, що у людині мають бути добре розвинені естетичні смаки, вона має бути обізнаною з високохудожніми літературними творами, добре орієнтуватися в образотворчому мистецтві. Є автором повістей «Близнецы» та «Наймичка», що присвячені проблемам виховання. Ш. різко критикував духовні семінарії, кадетські корпуси, жіночі пансіони та інші привілейовані навчальні заклади за те, що вони не дають справжнього розумового, морального, естетичного і фізичного розвитку. Ш. створив «Буквар Южнорусскій» (1860) для недільних шкіл українською мовою. Ш. був глибоко переконаний, що навчання повинно вестися рідною мовою дітей

Школа-комуна – навчально-виховний заклад в Україні для безпритульних дітей і підлітків, сиріт і неповнолітніх правопорушників. Створена 1918. Складалася з загальноосвітньої школи, як правило І і ІІ ступенів, та інтернату при ній. Іноді при Ш.-к. були й дитячі садки. Вихованці вивчали основи наук, працювали в майстернях, на виробництві та в сільському господарстві. Велика увага приділялася продуктивній праці, самообслуговуванню, розвиткові творчої ініціативи й самодіяльності. Проіснували до кінця 20-х, окремі – до 30-х років. Відомими були комуна імені Ф. Е. Держинського, Ш.-к. в Одесі та ін.

Яворський Стефан – письменник, філософ, освітній і церковно-політичний діяч. У проповідях, промовах виступав проти унії і католицизму, підтримував і обґрунтовував поширення освіти. Найвідомішим його твором є «Камінь віри».

